

СТОЈКА БОЈКОВСКА
ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА
ДИМИТАР ПАНДЕВ
ЖИВКО ЦВЕТКОВСКИ

НАТАША АВРАМОВСКА
ЛОРЕТА ГЕОРГИЕВСКА-ЈАКОВЛЕВА

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА

ЗА IV ГОДИНА

РЕФОРМИРАНО ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

ПРОСВЕТНО ДЕЛО АД
Скопје 2004

Уредник:

Саветка ДИМИТРОВА

Рецензенти:

д-р Кирил КОНЕСКИ, редовен професор во пензија на
Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје
(рецензент на делото Македонски јазик)

д-р Ката КУЛАВКОВА, редовен професор на
Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје
(рецензент на делото Литература)

Снежана ДИМИТРОВА, професор по македонски јазик и
литература во ДСУ „Орце Николов“ – Скопје

Лидија ТОМОВСКА, професор по македонски јазик и
литература во ДСУ „Раде Јовчевски-Корчагин“ – Скопје

Со Решение на министерот за образование и наука бр. 11-4082/1
од 27.VII 2004 година се одобрува употребата на овој учебник.

СТОЈКА БОЈКОВСКА
ДИМИТАР ПАНДЕВ

ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА
ЖИВКО ЦВЕТКОВСКИ

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ПОД РЕДАКЦИЈА НА
ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА

Стилот и стилистиката

Зборот **стил** го среќаваме скоро на секој чекор: зборуваме за стил на облекување, за стил на чешлање, за стил на играње, за стил на однесување, па и за стил на учење. Кога зборуваме така, мислиме на начинот на кој се облекува, се чешла, игра, се однесува, или пак учи некое лице. Тоа значи дека стилот, во најопшта смисла, можеме да го определиме како **начин**. Зборот **стил** првобитно, во латинскиот јазик, каде што гласел *stilus*, означувал стапче зашилено од едната и зарамнето од другата страна за да може да се пишува и да се брише напишаното на таблички премачкани со восок. И во латинскиот јазик дошло до преосмислување на овој збор и тој почнал да означува **начин на пишување и на зборување**.

Ако зборуваме за стил во секојдневниот живот, уште повеќе место за стилот има во уметностите и воопшто во креативните дејности. Така, во областа на архитектурата можеме да зборуваме за антички грчки и антички римски стил, за византиски и за романски, за готски и за ренесансен, за барокен и за рококо-стил, потоа за класицистички итн. Како што знаеме, во Македонија има повеќе цркви градени во византиски стил.

Различните правци или стилови во уметностите се поврзани со времето во кое се јавувале. На пример, можеме да зборуваме за барокен стил не само во архитектурата туку и во ликовните уметности, во музиката и во уметничката литература; импресионизмот ги пројавува своите особености во ликовните уметности, во уметничката литература и во музиката итн.

Во овој учебник станува збор за **стилот како начин на употреба на јазикот**. Сите знаеме дека на еден начин зборуваме со родителите, на друг со браќата и сестрите, на трет со другарите, на сосем поинаков начин зборуваме кога им се обраќаме на професорите и, одделно, кога зборуваме со непознати, особено ако се повозрасни од нас. Јасно е дека на часовите не би требало да употребуваме зборови што не се прифатени од нормираниот (стандардниот) јазик, како: *али*, *џошиџо*,

сабајлечки и сл., ниту пак да не внимаваме на изговорот: се'а (сеџа), ко'а (коџа), к'идеме (ке идеме) и сл. Од друга страна, секој може да забележи дека на различните часови се употребуваат различни зборови-термини, со кои е сврзана таа област или наука: математиката, физиката, хемијата, историјата и другите науки си имаат сопствена терминологија, но и сопствен начин на изложување на материјата за која станува збор.

Со јазикот настојваме да соопштиме нешто, да дадеме некаква информација за нешто што се случило, за тоа како се чувствуваме, за нашите мисли и ставови. Информацијата би можеле да ја наречеме основа за секој исказ. Се разбира, секој на различен начин раскажува за тоа што се случило, за своите чувства, а на различен начин ги изложува и своите мисли и ставови. Во вакви случаи зборуваме за стил на изложување.

Стилот го дефинираме како збир од дополнителни јазични елементи што ја надградуваат основната информација на исказот или на текстот.

На пример, информацијата дека еден автобус што сообраќал од Скопје до Охрид, се расипал кај Стража и патниците морале да чекаат на друг автобус испратен од Скопје, може различно да биде раскажана:

Раскажување 1.

Шо да ти кажуам! Куиив карџа за до Охрид. Влегов во авџобусоџ. Ама еден раскаиан, за никаде! Трџнавме џолека-џолека... Сиџе не џресџџџнуваа. Одеднаш, коа се џриближуевме до Сиџража, моџороџ џочна да чади, а чадоџ влегуеше и во авџобусоџ. Шофероџ одвај дојде до Сиџража и ни рече сиџе да излеземе и да џо чекаме друџџоџ авџобус.

Раскажување 2.

Не знам кој џавол ме најџера да влезам во џаа крџџџја за да одам во Охрид. Сум се возела во разни авџобуси, ама овој беше баш за никаде! И џоа не беше досџа, џуку џред Сиџража коџа џочна да чади, си џомислив дека ќе се заџалиме и ќе изџориме сиџе. Шофероџ се изнамачи дури сиџџџна до Сиџража, а ние каџлај, каџлај – чадоџ влезе во авџобусоџ и ќе џадаваше. После дојде друџ авџобус, малце џодобар, и џака сиџџџнав во Охрид.

Службено соопштение од Управата на Автобуското претпријатие:

На ден 23 јули 2003 година во 10 часоци, од Скопје истргна еден наш автoбус во насока кон Охрид. Автoбусоци очигледно беше амортизиран, иако шофероци и Контролната служба не истребаше да дозволати вакво возило да оди на иаковок иаки. Поради дефекти на соирачкици, кај Сиража автoбусоци веќе не можеше да иродолжи и ио иелефонскиоци разговор беше исираиен друг автoбус, а за иоа време иакиницици чекаа на Сиража. На Контролната служба и на шофероци ке им бидат и изречени дисциплински мерки иоради несовесноци однос, за иио можеше да се случи не иио многу иолошо.

Луѓето почнале да размислуваат за стилот од времето кога почнале да размислуваат за јазикот, а тоа значи многу одамна. Сепак, **стилистиката** добива статус на наука на крајот на XIX век, а како нејзин основоположник се смета **Шарл Бали** (1856–1947). Овој автор, студент и следбеник на Фердинанд де Сосир, се интересирал за оној јазичен израз што го практикуваат сите зборувачи на еден јазик, а тоа е разговорниот функционален стил, кој е исполнет со слободно и спонтано изразување чувства, ставови, мисли (љубов или омраза, потценување или преценување, хумор или иронија и сл.). Своите поставки за тоа дека стилот го прават можностите на јазикот за изразување чувства, Шарл Бали ги изнесува во својата книга посветена на француската стилистика. Оваа книга има пошироко значење зашто теориските поставки во неа имаат важност за кој било друг јазик, а начинот на кој се спроведени покажува доследност и верност кон поставените принципи.

Следбениците на Шарл Бали, од своја страна, почнале да се интересираат за јазикот на уметничката литература, земајќи предвид или одделни јазични црти кај писателите, или пак целосно го проучувале јазикот на одделни француски писатели. Овој факт, меѓу другото, доведува до тоа стилистиката да се врзува со уметничката литература.

Ние денес можеме да кажеме дека треба да се проучува не само јазикот на писателите туку и јазикот на науката, јазикот на средствата за јавно општење, јазикот на администрацијата и на политиката, како и разговорниот јазик.

Стилистиката е наука што ги проучува можностите за изразување што ни ги дава јазикот и начинот на кој избираме од тие средства за да се изразиме во определени ситуации. Нема стилистика без избор меѓу повеќе зборови, меѓу повеќе изрази, меѓу повеќе конструкции, меѓу повеќе наставки.

Стилистиката се смета за наследничка на **реториката**, а ја вклучува и **поетиката**.

Реториката (беседништвото) се однесува на држењето говори, кои биле многу важни во Стара Грција и во Стариот Рим. Тоа биле државни уредувања во кои се обрнувало големо внимание на јавните говори и сите државници биле и добри говорници.

Позната е **Реториката на Аристотел** (384–322 пред нашата ера), кој бил ученик на Платон и учител на Александар Македонски. Во неа се зборува за трите вида говори:

1. судски,
2. политички,
3. пофални.

Реториката на Аристотел изобилува со низа забележувања во врска со особеностите на одделните видови говори, но и со начините на кои треба говорникот да ги привлече слушателите, да ја добие нивната доверба и да ги придобие за своите ставови. За да се одржи добар говор (беседа) потребно е прво да се осмисли во целост содржината, зашто е речено: *Зайознај ја содржината, ја зборовите сами ќе дојдат!* Покрај тоа, потребно е да се распореди таа содржина, а тоа треба да се направи на следниов начин:

1. Секој говор треба да има *вовед*. Воведот треба да го привлече вниманието на слушателите и да ги заинтересира за темата.

2. Главниот дел на говорот е *изложувањето и разработката на темата*. Во овој дел треба да се покаже знаење за она за што се зборува. Покрај тоа, говорникот треба да се приспособи кон составот на слушателите.

3. *Заклучокот* треба да содржи силни мисли што произлегуваат од темата, а ќе се задржат долго во сеќавањето на слушателите.

Темата на говорот го определува изборот на зборовите што ќе бидат употребени во него. Сепак, треба да се избераат вистинските зборови за да се постигне саканиот ефект врз слушателите.

Целиот говор требало да се запомни (тогаш немало читање). Се обрнувало внимание и на тоа како треба да се држи говорот: без актерска живост, без претерани движења на телото и на рацете, но особено внимание му се обрнувало на гласот (правилна интонација, нагласување на она што се сметало за важно и сл.).

Во врска со **поетиката** одново го споменуваме Аристотел. Во делото „За поетската уметност“ тој наведува дека има две причини што довеле до создавањето на оваа уметност: првата причина е наклонетоста на човекот кон имитирање (која го следи во текот на целиот негов живот), а втората се однесува на чувството за хармонија и за ритам. Во ова свое дело Аристотел ги споредува трагедијата и епот. Трагедијата треба да се состои од цело завршено дејство (без странични) во траење

од едно деноноќие, а дејствата во епот се со неограничено траење и не мора сите да се наоѓаат во причинско-последична врска. За трагедијата е најважна приказната, која го води гледачот преку ликовите што дејствуваат и кои страдаат поради нечија грешка.

Аристотел зборува и за јазичниот израз и ги дава дефинициите на: гласот, слогот, врската, членот, именката, глаголот, формата и говорот.

Еве како гласат дефинициите на Аристотел:

1. **Гласот** е нерасчленет звук и тоа не каков било звук, туку таков што може да влезе во еден гласовен систем, зашто и животните произведуваат звуци, но не ги вклучуваме во човековиот говор. Гласовите се делат на: звучни (вокали), полужвучни (сонанти) и беззвучни (консонанти).
2. **Слогот** е група од гласови без определено значење.
3. **Врска** е збор без определено значење, но може од повеќе зборови со определено значење да направи целост со значење.
4. **Член** е збор без определено значење што служи за определување на говорот.
5. **Име** (именка) е збор со значење, но без изразување време.
6. **Глагол** е збор со самостојно значење, а покрај другото означува и време.
7. **Формата** им припаѓа на имињата (именките) и на глаголите; станува збор за еднина или множина, за изразување заповед и сл.
8. **Говорот** е група од зборови со сопствено значење. Во таа група одделни зборови имаат значење.

Како што рековме, стилистиката ја наследува реториката (затоа што се занимава со начините на кои се употребува јазикот), а ја вклучува и поетиката (затоа што го вклучува уметничколитературниот функционален стил во своите проучувања).

Предмет на проучување на стилистиката е стилот, односно начинот на кој се организира еден исказ или еден текст, начинот на кој се оформува една содржина. Според тоа, стилистиката ги проучува изразните можности на јазикот (како систем од знаци) и изборот што го прави зборувачот или пишуваачот (па и писателот) за да го оформи својот исказ или својот текст. Како што рековме, за да има стил треба да има избор, на пример: за *џурканица* можеме да ги сретнеме и зборовите и изразите: *џлиџоџи*, *миџинџ*, *насиџеџано*, *сардини*, *сардинија*, *џуџма*, *џџањ-џиџл* и др.; за *лице* се употребуваат и зборовите: *фејс*, *фаџа*, *сураџи*, *муџра*. Во рамките на

реченицата постојат повеќе начини на кои може да се изрази една иста содржина, на пример: *Не ми се шей̄а* = *Немам волја за шей̄ање*. Од повеќето зборови и конструкции што му стојат на располагање за определен предмет, лице, појава, содржина и слично, зборуваачот го избира тој збор што смета дека одговара за таа ситуација на општење, како и за тој соговорник.

Вежби и задачи:

1. Наведи колку што можеш повеќе зборови или изрази за ученик што не покажал знаење кога одговарал.
2. Со какви зборови оценуваш дека е нешто *одлично*?
3. Со какви зборови или изрази даваш оценка дека е нешто (на пример: филм или долго зборување) *здодевно* или *се одвива бавно*?
4. Како завршува „Македонска крвава свадба“?
5. Наведи наслови на три антички трагедии и на еден еп.
6. Состави говор (беседа) на еколошка тема, при што во воведот ќе ја нагласиш опасноста од загадувањето на целата планета, а во главниот дел на говорот ќе се задржиш на она што се случува во твојата средина.

СТИЛСКИ ФИГУРИ

Стилските фигури се јазични средства со кои се остварува сликовито изразување.

Јазикот овозможува широк избор на најразлични средства со кои единките можат да постигнат поголема изразност и повпечатлива убавина при искажувањето, како и определена цел при општењето во говорена и во пишувана форма.

Притоа, особено доаѓа до израз естетската функција на јазикот.

Стилските фигури се јазични средства со нагласена естетска функција, која превладува над нивната основна, содржинска, функција:

зборови со основна, содржинска, функција	зборови што создаваат фигура со естетска функција
куќа – зграда за живеење свет – целата материјална стварност; земјата со сите што суштествуваат на неа	куќа цел свет братски ми е

(Под зборот *куќа* вообичаено подразбираме „зграда за живеење“, но поетот Кочо Рацин во песната „Татунчо“ под истиот поим го подразбира целиот свет „целата материјална стварност; земјата со сите што суштествуваат на неа“. Исто така, тој не вели само *свејот ми е куќа*, туку нагласува *куќа цел свејот братски ми е*. Од сосема обични зборови создал фигура.)

Употребата на фигури е една од особеностите на употребата на јазикот во различни области на човековото творење, а особено доаѓа до израз во уметничката литература.

Во зависност од изборот и од употребата на јазичните средства разликуваме фигури на значењето (тропи) и фигури на формата.

ФИГУРИ НА ЗНАЧЕЊЕТО (ТРОПИ)

Фигури на значењето (тропи) се јазични средства што се употребуваат со преносно значење.

Притоа се менува значењето на зборовите или на зборовните состави во согласност со нивната употреба во определен контекст.

Тропите се засновуваат врз повеќезначноста на зборовите (еден збор да се употреби со повеќе значења), како и врз можноста иста содржина да се изрази на различни начини (со различни зборови).

Основниот принцип врз кој се создаваат тропите е пренесување на значењето од еден збор врз друг. Сликвитото изразување со помош на тропите се остварува преку преносното значење на зборовите. Тоа се добива преку споредба на два поими од стварноста што се слични или што се блиски меѓу себе според некој признак и

што можат да се постават во определен однос. Овој принцип е јазичен и е во тесна врска со јазикот како средство за искажување на човековите мисли. Сличноста и односите меѓу поимите од стварноста зависат од способноста на единките да го употребуваат јазикот во дадена ситуација.

Тропи се зборови со преносно значење.

Во зависност од типот на принципот врз кој се врши пренесувањето на значењето, ги разликуваме следниве тропи: метафора, епитет, метонимија, синегдоха, споредба, хипербола, литота, иронија, сарказам, перифраза, персонификација и други.

МЕТАФОРА

Метафората е пренесување на значењето од еден збор на друг врз основа на сличноста меѓу поимите што се означуваат со нив.

Таа е основен троп, зашто со неа се опфаќаат сите типови на пренесување на значењето преку замена на еден збор со друг. Притоа, зборовите врз кои се пренесува значењето го губат своето основно содржинско значење, добиваат преносно (метафорично) значење и дополнителна смисла. Всушност, основното значење на зборот по пат на асоцијација се заменува со ново значење кое станува главно во определен контекст.

Преку метафората доаѓа до израз сличноста меѓу поимите:

*Во главаџија му џежеа **црни облаци**.*

(Ѓ.Абаџиев, *Табакераџија*)

основно значење 'облак' – дополнително, преносно, значење 'мисла'

*Од еднаш **вестџа** –*

црна џџиџа

џисна над џрадоџи со жален крик.

(Бл. Конески, *Сончева колона*)

вест – птица

Со метафоричната употреба, зборовите добиваат ново значење и дополнителна смисла во даден контекст.

Во функција на метафора може да се јави секоја форма (именка, придавка, прилог, глагол). Ако е претставена преку еден збор (или зборовен состав), метафората е проста, а ако е составена од повеќе зборови – таа е разгранета.

Задачи:

1. Препознај го метафоричното значење на подвлечените зборови во дадениот контекст и спореди го со нивното основно, содржинско, значење:

а. *Езерскојто огледало поруменето и смирено од последниите сончеви зраци, волшебно ја одразуваше, во блискиот брег, нејзината занесна игра.* (И. Точко, Прстиеној)

б. *Неизбричен, начичкан со сиви, осирини илти, тој гледа само со белките на очите во моите боси нозе и безгласно ја ошвора големата усна.* (Сл. Јаневски, Улица)

2. Замени го метафоричниот збор со соодветен (неметафоричен)

а. *Третата зима беше на прагој.* (Т. Георгиевски, Рамна земја)

б. *Сигурно долго време му пребало на Кејменовиот син за да ме изнајде меѓу истрижениите глумци.* (Ж. Чинго, Големата вода)

3. Објасни ја метафората во следниве примери:

а. *Се знае какви се нашиите возови: исјоведалници на шркала, штом еднаш ќе се заврзе муабет.* (К. Чашуле, Вомјази)

б. ЛУКОВ: ... *И донесите ми јаже за оној џес.* (К. Чашуле, Црнила)

в. СТЕВО: ... *Доаѓа важен гостин од Германија. Сите ќе бидат таму. Целиот кајмак на Скопје ќе биде таму. Трговци, банкари, свейски луѓе.* (Г. Стефановски, Диво месо)

г. *На ридот јасикаа е чуденка голема.* (Ј. Котески, Меланхолија)

4. Објасни што е разгранета метафора преку следните примери:

а. *Погледај во овие раце –
два огна,
две реки,
темно чекање.
Погледај во овие дланки –
две полиња,
две суши
глуво лелекање.* (А. Шопов, Небиднина)

б. *Твоите години и моите години –
два брега,
два камена,
две небиднини.* (А. Шопов, Песнаа и годините)

ЕПИТЕТ

Епитетот е истакнување особина на даден поим во определен контекст.

Тој е наједноставен троп, зашто се додава на други зборови што означуваат предмети или појави со цел посликовито да ги претстави. Епитетот најчесто е придавка и обично се врзува за именка. Но, не е секоја придавка – епитет. Во функција на епитет, исто така, се јавува и именката кога е во служба на атрибут.

Епитетот најлесно го препознаваме во состави од придавка и именка. Тој има нагласена естетска функција, па се доближува до метафората.

Задачи:

1. Препознај ги епитетите во следните примери и определи ја нивната форма:
 - а. *Во сокачето ушито се бркаат, со свонлива смеа, деца.* (Бл. Конески, *Прочка*)
 - б. *Ушито курум-време и... шука сме.* (Вл. Малески, *Уметник*)
 - в. *Славе е својој вир-вода.* (Вл. Малески, *Уметник*)
2. Објасни го истакнувањето на преносното значење на следните наслови со помош на епитети:
 - а. „*Бели муџри*“ – Кочо Рацин
 - б. „*Црно семе*“ – Ташко Георгиевски
3. Направи споредба меѓу употребата на придавката како обичен атрибут (*длабок бунар, длабоко море*) и како епитет:

– *Какво училиште! Тоа е длабока поштика!* – рече умнојој сирико Лефтер.
(Ж. Чинго, *Сребрение снегови*)

МЕТОНИМИЈА

Метонимијата е преносна употреба на зборовите врз основа на зависна врска меѓу два поима од стварноста.

Таа ја опфаќа употребата на еден збор наместо друг за лица, предмети или појави што се во меѓусебна, надворешна или внатрешна, врска. Притоа, значењето

на едниот збор се пренесува врз другиот збор. Во функција на метонимија се јавува само именката, како и составите од придавка и именка.

Градоӣ беше разбеснеӣ. (Ѓ. Абаџиев, Пусӣина, Презир) = граѓаните

Сеӣо село беше излезено ӣред ӣориӣ. (Вл. Малески, Фиданка) = селаните

Салаӣа, занесена од она ӣӣо сооиӣӣуваше офицероӣ, с̄уӣӣе ослушнуваше. (Ѓ. Абаџиев, Пусӣина) = публиката

Кожувӣе ӣӣо ги држеа уздӣӣе нӣӣӣо не зборуваа. (Т. Георгиевски, Рамна земја) = јавачите

Есенскӣе денови бр̄у леӣааӣ – се согласи женичкаӣа – ама с̄ӣрико Мар̄ӣин цели ноки око не заӣворил, беше на конференција. Сӣӣе работӣӣ ӣежаӣ на негова глава, **барабаноӣ, ӣушкаӣа, училишӣӣеӣо, канцеларијаӣа**. (Ж. Чинго, Сребренӣе снегови) барабанот = информирањето, пушката = одбраната,

училиштето = образованието, канцеларијата = општината (власта)

Не заборавај ја **лулкаӣа** своја. (М. Матевски, Тоа ӣӣо се случува)

= родното место

Задачи:

1. Замени ја метонимијата со соодветен збор или зборовен состав. Објасни ја зависната врска меѓу двата поима:

а. Целиоӣ **град** ве очекува, го̄с̄одине Модичано, можам да ве уверам во ӣоа. (Ѓ. Абаџиев, Гос̄один Модичано)

б. **Сокачеӣо** ӣо нив веднаш замолчува. (Бл. Конески, Прочка)

в. – Друѓӣӣе синови, фала на времӣаӣа, си зас̄ӣанаа на нозе; ӣ ӣоа ӣолку си зас̄ӣанаа, ӣӣо веќе не им ги видоа ни ӣеӣӣӣӣе, се изобуја во крцкави чевли и се закачија за **шушливи фус̄ӣани**: одвреме-навреме ӣрисӣӣгаа ӣисма, но синовӣӣе не се враќаа. (Д. Солев, Кружно ӣаӣување на сенкаӣа)

г. Црвениоӣ крсӣӣ јавуваше дека некои се во Чехословачка, друѓи во Романија, ӣреӣӣӣ ӣука, ӣреку **жицаӣа**, во Унѓарија. (Т. Георгиевски, Рамна земја)

2. Препознај ја метонимијата во следниве примери и објасни ја како зависна врска меѓу два поима:

а. Поӣем неколку години лебедӣӣе ӣак слеӣаа на езероӣо. Бели, со долги враӣови и меки ӣердуви, најдобар доказ дека војнаӣа конечно завршила. Целиоӣ **град** слезе на брегоӣӣ да им се радува. (З. Ковачевски, Филип и лебедоӣ)

б. Шинелата си ги диѓаше ракавиите, праќките удираа по барабанчето, кајата испушташе здив што зимата го заледуваше во облаче и гласот беѓаше по улицата. (Т. Георгиевски, Рамна земја)

в. Се покажа не само дека Грците сакаа да си заминај кај Сиалин, туку сакаа да ги појераат со себе и оние што не сакаа да шргнат. (Т. Георгиевски, Рамна земја)

СИНЕГДОХА

Синегдохата е преносна употреба на зборовите врз основа на заемна зависност и посредна врска меѓу два поима од стварноста. Таа е подвид на метонимијата и ја опфаќа замената на еден збор со друг по обем и по количина.

Притоа, под обем се опфаќа зависноста и врската меѓу делот и целината, а под количина – меѓу едината и множината. Во функција на синегдоха, исто како и на метонимија, се јавува само именката и составите од придавка и именка.

зависност меѓу дел и целина:

Табиеитој на субашијата им беше познат – ако му се дојаднеше мома или невешта, немаше иако **рака** што можеше да го зајре. (Ѓ. Абаџиев, Арамиско гнездо) рака – човек

Да го викнеме Одборот, друѓар Мандулски! И јас мислам дека една **глава** е една глава, а два **ума** се два ума! (Т. Георгиевски, Рамна земја) глава, ум = човек

зависност меѓу единица и множина:

А јас скриена **пара** немам! (К. Чашуле, Вомјаз) пара – пари

Уштите е рано да почне да зрее **гроздој**. (Бл. Конески, Лозје) грозд – грозје

Задачи:

1. Замени ја синегдохата со соодветен збор и објасни ја заемната зависност и посредната врска меѓу двата поима:

а. ЛУКОВ: ... Не ми се дојѓаат задоцнувањата. Во нашава работа задоцнувањата се плаќаат многу пати со **глава**. (К. Чашуле, Црнила)

б. Соседи некогаш бевме со неа.

Крај Вардар имавме дом.

Четири **очи** под една **сиреа**

– еден ги мамеше сон. (А. Поповски, Сиомен)

2. Препознај ја и објасни ја метонимијата во следниов пример:

Двете бради на креветите оситанаа завршени кон мене и чекаа моја одлука... Гласот се носеше оддолу низ отворените прозорец, зашто еднава брада ситана и го зашвори. Гласот ги пробави ситаклава и, малу позадусен, пак ме удираше по главата. А двете бради се уште ја чекаа мојата одлука. (Вл. Малески, Она што беше небо)

СПОРЕДБА

Споредбата е точно истакнување на сличноста меѓу два различни поима.

Таа е наједноставно средство за замена на значењето на еден збор со друг, при што еден поим се објаснува со друг, а за таа цел најчесто се употребува зборот **како** (**ко** во поезијата):

- а. Ние луѓето сме **како** тревана –
ја газат, се суши, се задушва, гине,
само земјата останува.
Ние луѓето сме **како** мравине –
ги гмечат, ги ништат, и пак се збрале купче. (Бл. Конески, *Послание*)
- б. Се завлекох во дворот на Димка, внимателно и на првот. **Како ајдук**.
(Сл. Јаневски, *Улица*)

Освен со зборот **како**, споредбата се постигнува и со други зборови, какви што се: **налик, сличен, личи, прилега, потсетува** и други:

- а. Пронајди такав висински збор
налик на сите мирни зашвореници,
на оној ветар, оној развигор
што ги буди срстите во нашите зеници.
(А. Шопов, *Молива за еден обичен но уште неонајден збор*)
- б. Во првата наблизу се огласи штурец, Пискливите звуци, **слични** на
сиружење на пила врз железен предмет, непријатно му ги дразнеа нервите.
(Ѓ. Абаџиев, *Ножот*)
- в. Покривите на куќите **личат** на мали залушани кајчиња што ненадејна
бура ги пргнала од мирниот брег. (Ж. Чинго, *Керка*)
- г. Нејзините зборови се неразбирливи и **прилегаат** повеќе на изгубени,
искинасти крикови. (К. Чашуле, *Црнила*)

д. Извишувајќи се над кршоӣ, шӣо беше о̄ис на мојо̄ӣ двор, мојо̄ӣ з̄улабарник **ӣо̄ӣсе̄ӣува** на мей̄еоролошка с̄ӣаница, до која се доа̄а на ӣрс̄ӣӣ ӣо скали и со љубо̄ӣӣен ӣре̄ӣе̄ӣ во ја̄о̄ӣкиӣе. (Д. Солев, Зора зад а̄олоӣ)

Задачи:

1. Препознај ја и објасни ја споредбата во следните примери:

а. Лӯе̄ӣо како овци ис̄ӣрчуваа еден ӣред дрӯз, се ис̄ӣакнуваа со ӣозла̄ӣен заб, со з̄лӯӣаво и лажно бо̄го̀молс̄ӣво, со великодушнос̄ӣ с̄ӣрема ӣрос̄ја̄цӣӣе, со е̄вӣина и чес̄ӣо бесвкусна облека. (Сл. Јаневски, Улица)

б. Ти ӣриле̄гам на извор секна̄ӣ со з̄одини шӣо жеднее. (Г. Тодоровски, Недос̄ӣӣжна)

в. С̄ӣоеш̄е ӣред кӯка̄ӣа сличен на оној орев ӣред ӣлевна̄ӣа шӣо се исуши ӣроле̄ӣӣа, во з̄одина̄ӣа 1942, ко̄а во не̄го удри з̄ром. Беше сосема сличен на ӣоа осака̄ӣено дрво шӣо ден ӣо ден се уриваше, се свлекуваше, исчезнуваше од зем̄ја̄ӣа. (Ж. Чинго, Та̄ико)

г. Пред да излезе на улица, Ӣгор мислеше дека све̄ӣо̄ӣ е како са̄ӣуница. (Д. Солев, Слово за Ӣгора)

д. Улица̄ӣа се чинеше како ӣорој, како суводолица, како с̄ӣихӣја. (Д. Солев, Слово за Ӣгора)

ѓ. **МЛАДИЧОТ:** Ор̄ганизира̄ӣе з̄о вие само сре̄кава̄е̄ӣо со Ѓорче̄ӣа, ӣа ӣосле бара̄ӣе од мене шӣо сака̄ӣе. Ви ве̄кавам, ӣред дрӯз̄ӣӣе ќе молчам како з̄роб. (К. Чашуле, Црнила)

ХИПЕРБОЛА

Хиперболата е истакнување определен поим по пат на зголемување на неговото значење.

Тоа се постигнува со употреба на сликовити изрази што содржат претерано зголемување на основното, содржинско, значење на зборовите со цел да се постигне соодветно дејство и да се остави силен впечаток:

О̄ӣӣо̄а̄ӣ ӣоминале ве̄ке мно̄у з̄одини, да не ӣре̄ӣераме, можеби **ил̄јада, ӣе̄ӣ ил̄јади**. (Ж. Чинго, Сребренӣе сне̄гови)

Во хиперболата обично се меша реалното со нереалното:

Беше жалослив с̄ӣрема дрӯз̄ӣӣе и з̄орд со нешӣо изз̄убено шӣо нејасно живееше во не̄говата̄ ӣӣјана ӣо̄исвес̄ӣ. **Можеше со з̄рб да урне ӣланина**. (Сл. Јаневски, Улица)

Задача:

Објасни ја следната хипербола:

*Поштемна небо, про̀рме,
цела се земња за̀иресе,
брѐг ш̄емен од жал рас̀укна
ѝрибра си сина С̀иојана.*

(К. Неделковски, *С̀иојан на Ордановци*)

ЛИТОТА

Литотата е истакнување определен поим преку намалување на неговото значење.

Тоа се постигнува со употреба на едноставни изрази што содржат намалување на основното, содржинското, значење на зборот со цел да се ублажи неговата вистинска смисла.

Истакнувањето на поимот обично се врши преку негирање на спротивниот. Имено, литотата се создава преку комбинација на две основни својства на јазикот како систем од знаци, антонимијата и негацијата:

антонимија: вистина – лага, убав – грд, чисто – гнасно, сака – мрази (сакан – омразен)

литота: неvistина, неубав, нечисто, не сака (несакан)

Задачи:

1. Замени ја литотата со соодветниот антоним и објасни ја нејзината употреба:

– Во **ненаша** црква не се влѐгува, ш̄ака да знаеи, ѝусӣа Пѐирооо. (Т. Георгиевски, *Рамна земја*)

2. Препознај ја и објасни ја литотата во следниот пример:

О нѐйравда!

*Тие им ѝриӣаѓале на неизбрани мажи. (Бл. Конески, *Убавӣе жени*)*

ИРОНИЈА

Иронијата е преносна употреба на зборовите врз основа на зависноста на два спротивни поима.

Таа ја опфаќа употребата на зборови и зборовни состави кои во даден контекст добиваат обратна смисла од нивното вистинско значење. Имено, наместо да се употребат зборови во нивното основно, содржинско, значење, се употребуваат зборови со спротивно значење. Притоа, зборовите што се употребуваат, во дадениот контекст добиваат спротивна смисла и дополнителен подбивен признак. На пример,

колне; клеџва – блаџословува; блаџослов:

– *Никогаши да не се враџиши, да даде џосџод! – не издржа доброџо вујне, за добар џаџи, на џреџиџоџи чекор ме **блаџослови**. Проклеџи да бидам, **б л а џ о с л о в**.* (Ж. Чинго, *Големаџиа вода*)

сиромашџиџа – боџаџисџиво:

– *Прими џо **боџаџисџивоџо мое** и сџомнувај ме во своџиџе молиџиви, – џеа-џирално, со осџира ноџка на ирониџа, рече Глиџор и џи исџури џебовиџиџе во џлашливо џодадениџиџе раџе (на чувароџи).* (Г. Абациев, *Пусџина*)

Задачи:

1. Препознај ја иронијата:

а. – *Добро, сеџа ќе ми кажеи: коџа заџеав џо џаџиџоџи од Врбјани за Годивје, џака ли мислеи за моеџо џеџење како шџо ми рече?*

– *Шџо џи реков?*

– *Ми рече „Бре, шџо џласиџиџе си имал за бркаџе диви свиџи!“*

– *Хм... како да џи објаснам... Така реков и џака мислев, џа... сакаш коли, сакаш беси! Срамоџа е на овие џодини да лажам.*

– *А зошџо?*

– *Зошџо? Зошџо, де? Еми... убав џлас имаи, заџоа... висок, силен, сунлив, да кажам. И ушџе џака некако џо џласиш шџо ми џо исџоџи срџиџиџево мое коџа џе чув. Од милосџи ми џо исџоџи, не од друџо. Само еднаш, си мислев, да џодвикнеш зиме во зџон коџа одиме, само еднаш не џовеке и сиџе диви свиџи во Славеј и Караорман ќе џи избркаш од леџалаџа, жими борбаџа, жими внуџиџаџа! И џоџаши... лов али сакаш!*

– *Јас не викам. Не викав џуку џеев, ариџа од оџера џеев, џвоџоџи ум не џи фаќа шџо му значи џоа. Значи џеев, џеџка рабоџа џеев! (Вл. Малески, *Умеџник*)*

б. Во тој час влезе Панов.

– Убаво врзејте го! – им рече на тие што ме врзуваа – убаво врзејте го за да можеме... рамноправно... да поразговараме со другарот секретар! (К. Чашуле, Прикаската на сатирико Никола)

2. Во драмата иронијата се нагласува и со особен изговор. Исто така, во драмски текст употребата на иронијата обично се наведува во ремарките.

Препознај ја и коментирај ја иронијата во следниот пример од драмата *Црнила* од Коле Чашуле:

ЛУКОВ: (Сè така надмоќно и иронично.) Се извинувам, госпоѓо Христинова, но вашето присуство овде е – неопходно. Инаку сета акција може да биде доведена во прашање.

3. Побарај други примери за иронија во драмски текст.

ПЕРИФРАЗА

Перифразата е заменување на збор или зборовен состав со соодветен описен израз што содржи одделни негови признаци или особености.

Таа ја опфаќа употребата на препознатливи или сликовити изрази со кои можат да се заменат поими што се искажуваат обично само со еден збор или зборовен состав. Притоа, употребениот израз е синонимен со заменетиот збор. На пример:

а. ...патајничките бродови веќе неколку години не ја поврзуваа **земјата на кенгурите со сарацинскиот континент**. (Б. Павловски, *Дува*) = Австралија, Европа

б. Ученикот од Македонија го известуваше дека шестото отделение го завршил со одличен успех, на прославата рецитирал песна за **легендарниот јунак со шајковото име**. (Б. Павловски, *Весел Аустрија*) = Гоце

в. И ќе вршам околу **куќата на левиот брег од Вардар** како вршач околу ситожер. Тоа е онаа куќа во која од писмо живој создаваат... Или... да: **куќата од која се носат песни и плачења. Само што таму, во неа, за секоја песна, за секој лиростроф... се плаќа**. (Вл. Малески, *Насмеан ден*) = театар

Задача:

1. Замени ја перифразата со соодветните зборови:

а. ...Во крајоџи на крашиџаџа за да џо исполи аманеџоџи на своџоџи џаџо, Вендиќ дошол во **џрадоџи на Крали Марко**... (К. Чашуле, Обична џриказна)

б. Изуџиринаџа Мил џо разбуди џорано за да џо џречекаџи на џадеџо авџобусоџи шџо џрџнуваше **од крајезерскиоџи џрад**. (Ј. Стрезовски, Зарек)

в. Од соседсџвоџо џорделиво закукурака џеџел. По неџо заџеа **сеџо џерјесџо жиџелсџво со џесноџојска дарба**. (Вл. Малески, Фиданка)

г. СУДИЈАТА: Ова е **куќа на Правдаџа** и јас сум нејзин џрислужник. (Т. Арсовски, Парадоксоџи на Диоџен)

ПЕРСНИФИКАЦИЈА

Персонификацијата е пренесување на човековите особености врз други поими од стварноста.

Таа ги опфаќа зборовите што означуваат други живи суштества, предмети, појави од стварноста и идеи (апстрактни поими). Имено, во даден контекст особеностите на поимот *човек* се пренесуваат врз други поими:

а. Ене џо крајоџи во возбуда сина,

џааму деџинсџвоџо мое ми мина.

Плачаџи оние џланини за мене! (Бл. Конески, Од возоџи)

Ти сџиеш малечко

а езероџо се **замислило** – (Бл. Конески, Деџе засџано крај езеро)

Персонификацијата е своевидна метафора која се развива врз сфаќањето дека е човекот центар на универзумот.

Задачи:

1. Препознај ја и објасни ја персонификацијата во следните примери:

а. Сонцеџо чекореше во виџораџа џоловина на деноџи. (Т. Георгиевски, Луѓе и волци)

б. Мореџо диво рикаше. (Т. Георгиевски, Луѓе и волци)

в. Сонцеџо заџџра џо жиџиџе. (М. Матевски, Писмо I)

г. Зораџа се кикоџи и џримира од смеа. (М. Матевски, Писмо I)

Задачи за повторување:

1. Внимателно прочитај го следниов пример. Определи ги употребените тропи, како и стилските особености на дадениот извадок:

Од сверскајќа јама на ојштинскиот писар избиваше несносна пискојница на виолина.

Ојштинскиот писар уште ја стружеше виолинаа. Ми се стори дека тоа свирење не е така лошо како што беше порано. Па, најпосле ојштинскиот штурец умееше да ги разнежи срцаа, но не моејќо – болно и разјадено, и исцедено, без чувствива и без живојќи. (Сл. Јаневски, Улица)

2. Објасни ги поетските слики во следните примери:

а. *Зиме вејерој е бел коњ со бела грива*

врзан за јвоејќо голо тело (Р. Павловски, *На дрвојќо крај јактојќи*)

б. *срцејќо ми е кормилар слеј а бара заливи сини,* (Сл. Јаневски, *Песна на вечниот морнар*)

3. Дадени се примери од уметничколитературни текстови во кои се употребени повеќе тропи во меѓусебна комбинација. Препознај ги!

а. *Очијќи на салајќа сега беа наврјени кон Глигора.* (Ѓ. Абаџиев, *Пустина*)

б. *Јазикот ти ломотќи како воденичен камен. Не одбира, сј меле, и како меле.* (Вл. Малески, *Уметник*)

в. *Појќоа тој зборуваше уште долго, како воденица што го меле жијќојќи и прави меко брашно, така тој мене јочна да ме меле, да прави од мене шесто.* (Ж. Чинго, *Сребренијќи снегови*)

г. *Дејствително, најубавиот цвет на животот, исчезнуваше како прецутена глварица.* (Ж. Чинго, *Големата вода*)

д. – *Караорман јачи а не ѝе! Послушни, Славе: како живо човечитќи јачи.*

Караорман навистина јачеше. (Вл. Малески, *Уметник*)

ѓ. *Не знаеш што може да се случи, велеше Доне, што е поинаку, скраја сме и од око и од сјај.* (Т. Георгиевски, *Црно семе*)

е. *Однекаде ги раздвижи оние што беа во собата и оние што чекаа надвор. И, наеднаш, сит штој свети од униформи и блескави бајонети се нурна кон зинајќи крила од јврдинаа.* (Ѓ. Абаџиев, *Пустина*)

ж. (...) *свештавиот челик до дршка се забуца во износената ленена кошула.* (Сл. Јаневски, *Две Мари*)

з. *Полицјата беше за жалење. навистина ви велам: курајќа полицја беше да јлачеш над неа: главата си ја удираше од суд, не знаеше каде да смести шолкав народ, и*

иријолку и илјада иолку заивори да имаше, малу ќе беа за бескрајније врволицы робје ишо се иочеа во Бишолла – од Исшок и од Запад и од Север и од Јуз. Па, сеиак, робјеишо не осшануваа на улица. Сè некако ги згрижуваа, блазе си им! Да не веруваиш! Да се чудии и да се ирекучудии колку ненасишнии биле уирибишје на бишолскиије зандани! (Вл. Малески, Синови)

s. СТЕБЛО

Паднашшиије лисја ги викааи
ише ишо уише,
ушлашени од неизвесносша на иадои,
ириешаи на дрвошо:
„Дојдеије долу да си умреме,
иобежније од веиришишаа
во ириземна ишшина.
Нека осшан гол ишој јагленосан скелеи
да крии црни раце во иросшорои,
ируиои нека му биде коришо
за водиије на дождои есенски.
А ние гусшо ќе го обиколиме,
да не може да го иречекори кругои
на своиије жолшо-злашнии сиомени“. (Бл. Конески, Сшебло)

ФИГУРИ НА ФОРМАТА

Во синтаксата е важна формата на реченицата, а не експресивноста, изразноста на одделните зборови што ги употребуваме во неа. Можеме да кажеме: *Носешо на бебенцешо беше црвенко од сшудои*, но тоа ќе биде по конструкција сосем неутрална реченица зашто експресивноста ја даваат зборовите употребени во неа.

Од друга страна, има фигури на формата, кои се важни за синтаксата и истовремено стилистички важни:

1. **прекината реченица (апозиопеза)**, кога авторот не може или не сака да ја заврши реченицата: *Сè беше некако маино, нејасно, но...*

2. **испуштен почеток на реченицата (прозиопеза)**, обично при претставување: ... *моише баба и дедо!*
3. **испрекината реченица**. Станува збор за комплетна реченица, но таа се изговара со паузи: *Дојдов...кај вас...да ве молам...за помош.*
4. **испуштање на неважни членови (елипса)**, обично во фразеолошки изрази и во пословици: *Со ишшии или на него; Преку ирње до ѕвездише; Едно на срце, а друго на лице.*
5. **изделување на еден член од реченицата со црта или со точка**: *Ќе дојдам ако ме иоканише; Ќе дојдам – ако ме иоканише; Ќе дојдам. Ако ме иоканише.*
6. **додаден реченичен член**: *Тој ја најушии нашава држава, ако можам да ше иоисеиам.*
7. **вметнат реченичен член**; обично го ставаме во загради, или пак меѓу црти: *Никогаи не дознавме од ишио се разболе мојои браи (ишаико ми кажа дека одеднаи иребледел и иаднал на иодои).*
8. **повторување на првиот збор од реченицата или од стихот (анафора), повторување на последниот збор од реченицата или од стихот (епифора) и почнување на реченицата со оној збор со кој завршила претходната реченица:**

Пример 1: *Тивко ми ирисшаи,
Тивко ме обзеде,
Тивко ја ирифайиив шагаиша.*

Пример 2: *Армоникаиша ќе свири шанго,
Ние ќе играме шанго.
Нашаиша судбина е шангоишо.*

Пример 3: *Под езероио блескааи веслачи на свеилинаиша. Свеилинаиша ирави чуда на езероио.*

9. **антитеза**: поврзување содржини со спротивно значење. Во синтаксата ова најдобро се изразува со сврзникот *но*: *Тој ми се закани, но јас не се исшлаиив.* Антитеза се постигнува и со употреба на зборови со спротивно значење: *Тоа беше време на разумноси, ишоа беше време на лудоси; ишоа беше најдобро време, ишоа беше најлошо време.*

10. **словенска антитеза**: се набројуваат прашања на кои се даваат одречни одговори, а потоа се изнесува вистинскиот настан:

*Пискојници се слушаат од Галичник во Река.
Што беше несреќа ги збра
и мажиите и жениите, та гласи тајна ека
и навева сè коб и зла?*

*Дал' град полињата жиородни ги беше фашил?
Ил' рој од скакулци се вдал?
Дал' суљанотој арачили ним предвреме им прашил
да збирај ач луѓе без жал?*

*Ни град полињата жиородни ги беше фашил,
ни рој од скакулци се вдал,
ни суљанотој арачили ним предвреме им прашил
да збирај ач луѓе без жал.*

*„Оф, Кузман, јунак славен, јадна убиен од Гега,
тој сердар знаен јадна в бој,
и ќе ги глуми ѓачкашотој ланиниите ни сега,
а да ги брани нема кој...“*

(Гр. Прличев „Сердарот“ – препев на Г. Сталев)

11. **градација**: зборови подредени така што првиот го дава најнискиот степен, а последниот – највисокиот:

*Прва болесја Вере, леле прва болесја.
прва болесја, Вере, сирумички кафани.
Втора болесја, Вере, леле втора болесја,
втора болесја, Вере, туѓина ќе одам.
Трета болесја, Вере, леле третата болесја,
трета болесја, Вере, умирам за тебе.*

12. **обележено, нагласено присуство или отсуство на сврзници (полисиндетон и асиндетон)**: Нишу разбрав нешто за нив, нишу пак ме интересираше нивната судбина; Младиите не прифаќаат војна, тие се за мир во својот.

13. **реторичко прашање:** со прашање се изразува спротивен став: *Зар ќе ја најушијиме нашава земја?; Зар тјука тити ќе доодам, // зар тјука свети ќе догледам?*
14. **реторичко обраќање:** авторот се обраќа и кон живи суштества и кон неживи предмети:

Пример 1: *О, Пирин, бујна тланино,
мачна ми душа тоситана...
Крени се, ајде, титикрени,
земи ме в бујна тазува
и ми со шейтити раскажи
за Гоце и за дружина!*

(К. Неделковски „Пеш по светот“)

Пример 2: *О, Солун, Солун, транитен камен,
тити, тити на борби, на тирав и крв,
колку низ тшебе тиранин земен,
тителел и тграбал со бесна тирв!*

(К. Неделковски „Пеш по светот“)

Пример 3: *О браќа, знајте – не само од тодлосити
жабурлива јас тирадам, тито ја тазам –
а ттајна чува мојити мрачен молк.*

(Бл. Конески „Нож“)

15. **повторување:** за повторувањето веќе зборувавме во осмата точка, а овде ќе го споменеме повторувањето што не е ограничено на едно место во реченицата: *Ова тито ми то кажуваите не е виситина. Вие лажеите, лажеите, лажеите.*

Вежби и задачи:

1. Пронајди пет примери со реторичко обраќање.
2. Претвори ги во реторички прашања следниве реченици:
 - (1) *Не може сè да се научи.*
 - (2) *Не можеш секогo да сакаш.*
 - (3) *Не е добро постојано да седиш пред телевизорот.*
 - (4) *Добрата книга може само да донесе полза.*
 - (5) *Ќе си одиме од ова место.*
 - (6) *Ќе ја возбудиме публиката со нашите песни.*
 - (7) *Сиге го сакаме сонцето.*
3. Со црта или со точка издели ги деловите од следниве реченици. Станува збор за деловите што мислиш дека можат да се јават самостојно:
 - (1) *Езерото ја вива во себе небесната светлина за подоцна и само да зрачи светлина.*
 - (2) *Творечката среќа е поголема кога се дели зашто неа ја носат на крилја музиките на творештвото.*
 - (3) *Ме болат забравените нешта, ме боли забравот.*
 - (4) *Го отворив прозорецот, надвор мирисаше на пролеће.*
 - (5) *Беше студена вечер, јас чекорев со ранецот на грбот.*
 - (6) *Соничката секогаш завршуваа исто: таа чекори по покривите на куќите, не се плаше дека ќе падне, сепак таа.*
 - (7) *Телото е облик, телото не може да се претвори во безобличност; губејќи го обликот, телото претставува да биде тело, од што следува дека телото, сè додека постои, е негација зашто за него бескрајот е недостижен.*
4. Словенската антитеза е особено карактеристична за народната поезија. Пронајди еден пример со повеќе од две прашања, со негативни одговори и со кажување за вистинскиот настан.
5. Од следниве одделни реченици состави сложени реченици со антитеза:
 - (1) *Сушата не чини за овчарите. За жетварите е добра.*
 - (2) *Јас го барав, викав. Тој не се јави.*
 - (3) *Се креам колку што можам. Не ме држат нозеве.*

- (4) *Пред две години не работевме добро. Сега постојат големи успеси.*
- (5) *Зимата ќе помине. Летото нема да биде подобро.*
- (6) *Согласноста меѓу нас е најпоголема. Делбата ќе ни уништи.*
- (7) *Ќе ме бараат. Нема да ме најдеат.*
- (8) *Не разбира што зборуваат. Сејак знаеше дека неговите случаи е безнадежен.*

6. Кои делови од следниве реченици можат да се испуштат?

- (1) *Ако гори куќата на комисијата, чувај ја својата куќа.*
- (2) *Армиите збор оди далеку, а лошите збор оди уште подалеку.*
- (3) *Без татко си половина сирак, без мајка си цел сирак.*
- (4) *Веков за лошите е рај, а за армите веков е маки без крај.*
- (5) *Доброто лесно се заборава, а лошото никога не се заборава.*
- (6) *Зборувањето е сребро, а молчењето е злато.*
- (7) *Не брзај со јазикот, ами брзај со работата.*
- (8) *Подобро е да имаш десет умни душмани, одошто да имаш еден будала пријател.*
- (9) *Подобро е да си прв на село, отколку да си втор в град.*
- (10) *Неукоста создава дрскост, ученоста создава сирак.*

ЈАЗИЧНИТЕ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА ОД СТИЛИСТИЧКА ГЛЕДНА ТОЧКА

И покрај тоа што јазикот како организиран систем од знаци има свои правила и на организација и на употреба кон кои мораат да се придржуваат неговите носители во една јазична заедница, бидејќи без тоа не може да има комуникација, тој му овозможува на секој негов носител, на секој поединец да биде помалку или повеќе посебен или оригинален и креативен ако проникне подлабоко во неговите средства и во речиси неограничените можности за комбинирање на тие средства. Една иста идеја, содржина или ситуација може да се изрази на повеќе начини со јазични средства. Колку повеќе ги владееме можностите на јазикот толку повеќе имаме простор да сме посебни, свои, послободни, издигнати над секојдневното, еднолично јазично општење.

Доброто познавање на изразните можности на јазикот е силен инструмент на човекот, некогаш посилен и од оружјето.

Познато е дека без добро познавање на јазикот нема добар стил. Секој јазичен елемент, секое јазично средство може да стане и изразно средство ако се сообрази со целта на авторот, со ситуацијата во која се употребува, со приспособувањето од еден или друг вид за постигнување на саканиот ефект (естетски, емоционален итн.).

Во својата природа јазикот е дејност што се одликува со огромна креативност затоа што се состои од знаци и средства со кои може да се прават безбројни комбинации. Речиси за секоја ситуација имаме можност за **избор** меѓу јазичните средства што ќе одговараат на содржината и на контекстот. Изразноста на јазичните средства се огледува, пред сѐ, во текстот, во врзаниот исказ, каде што се вклучуваат единиците од сите рамништа на јазикот (гласови, зборови, синтагми, реченици), со сето богатство на форми и значења преку кои доаѓа до израз нашиот однос кон светот, нашите мисли и чувства.

Секое јазично рамниште располага со елементи, средства и начини со кои тие од изразни стануваат стилски, од обични и секојдневни се претвораат во ретки и необични, се приспособуваат кон некој од повеќето функционални стилови и потстилови, сигнализираат некоја фаза од историскиот развој на јазикот, изделуваат некоја општествена средина или поединец во неа итн.

ЛЕКСИЧКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Речничкото рамниште на јазикот (лексиката) го претставуваат огромен број зборови. Нивниот точен број никогаш не може да се определи во ниједен јазик бидејќи е постојано променлив, отворен, непосредно обусловен од состојбите и од промените во општеството и бидејќи е одраз на социјалниот, политичкиот, економскиот, културниот, духовниот, творечкиот живот на еден народ, па и на целото човештво.

Никој не може да го познава, ниту да го собере сето лексичко богатство на еден јазик затоа што е тоа неизбројливо, пред сѐ, поради богатиот и разновиден начин на изведување други зборови од веќе постојните. На пример, ако ги примениме сите можни комбинации и начини на зборообразување кај основните глаголи во македонскиот јазик (префиксен, суфиксен, префиксно-суфиксен и др.) ќе се добијат глаголи чиј број ќе биде неколкупати поголем и од најголемиот и најбогатиот издаден речник на кој било јазик во светот.

ниот збор *јаде*, во зависност од контекстот и од целта што сакаме да ја постигнеме, можеме да употребиме повеќе синонимни зборови или изрази: *се храни, консумира храна, крка, лаџа, џаџа, џнеџе, џолџа, џмечи, меле* и сл.

Средствата од ниедно друго јазично рамниште не можат толку успешно да доловат определен историски период или настан, општествен слој, нечија социјална, етничка, верска и друг вид припадност, степенот на образованието, духовниот живот, возраста и сл., како што можат да го направат тоа лексичките средства, не со нивното натрупување, туку со соодветниот избор на зборовите и на нивните форми.

Речничкиот фонд е составен од разновидни зборови: секојдневни, ретки, застарени, стари, нови, домашни, туѓи, општонародни, дијалектни, книжевни, меѓународни, терминолошки, поетски, жаргонски, вулгарни итн. Сета таа лексичка разновидност произлегува од различните функции на јазикот, од неговата повеќестрана раслоеност и од многубројните сфери на употреба.

Во однос на изразноста, покрај емоционално заситените зборови, се izdelуваат неколку лексички пластови кои имаат потесна или сосема ограничена просторна, функционална и процентуална застапеност. Меѓу таквите зборови посебно се карактеристични застарените (историзми и архаизми), новите зборови (неологизми), зборовите надвор од нормираниот стандарден (литературен) јазик (дијалектизми, фамилијаризми, варваризми, жаргонизми, арготизми).

Бидејќи се зборовите директен израз на секојдневните промени во општеството, нивната судбина зависи од актуелноста на тоа што го именуваат или го означуваат, од светот околу нас. Затоа некои зборови постепено стануваат неактуелни, застарени, заедно со исчезнувањето од реалноста, од општествениот живот на тоа што го именуваат. Со овие зборови се претставуваат минатите времиња со сите нивни белези кои не се карактеристични за современиот живот: *антиџерија, аришин, боздоџан, дукаџи, дилиџанса, кмеџи, скоевец, феудалец*. Како такви, тие се најпогодни за одделни јазични функции, на пример, во стручните и научните текстови за некој период од минатото, а во уметничката литература за доловување на архаичност, за историски колорит и сл. Со емоционално-експресивна вредност посебно се izdelуваат архаизмите – стари зборови што имаат синоними во современиот јазик (*џемија, даскал, џабана, калеш, каџил, кодош*).

Во зборовниот состав на еден јазик постојано влегуваат нови зборови со кои се именуваат новите научни и технички пронајдоци, новите општествени односи и состојби итн. Тоа се новосоздадени или новопреземени зборови од друг јазик, а некогаш преосмислени постојни зборови. Посебен вид нови зборови се авторските креации – индивидуализми, како резултат на желбата за нов, нетипичен и креативен начин на изразување, пред сѐ, во уметничката литература: *љубовден, чумува, неиднина, изџреџивоиџ*.

Во речникот на еден јазик има и редица туѓи зборови кои се употребуваат наместо или покрај домашните (*аџел / џовик; дуализам / двојсџиво; џроџрес / најредок; џнокичен / оџировен*), или за кои нема замена (*аџом, азоџи, меџар, музеј*). Јазикот на науката е мошне богат со зборови од овој вид, а во уметничколитературниот стил тие служат да се покаже нечија ученост или неученост, да се иронизира со некој лик низ неправилниот изговор, преку погрешното толкување на значењето, несоодветното место на туѓиот збор за некоја ситуација и сл.

Посебна стилска нијансираност внесуваат лексички неприспособените, и често непотребни, туѓи зборови во еден јазик (варваризмите) за именување поими што се специфични за животот на туѓите народи. Погolem дел од нив не влегуваат во официјалниот речнички состав на јазикот затоа што не се во духот на нормата на јазикот во кој се преземаат поради имитирањето на формата, изговорот и сл. Спореди: *беџби, книџара, леџди, рачун, уље, хелоу, чао*.

Речникот на некој јазик содржи и зборови што се карактеристични само за определени социјални средини и слоеви, за определени професии, занимања и сл. Тоа е еден вид специјална лексика поради ограничената распространетост. Од стилистичка гледна точка се изделуваат овде зборовите кои не ги прифаќа нормата затоа што се неумесни за употреба во писмената форма на општењето поради разговорниот карактер, изместеното и преосмислено значење, необичната форма и др.

Разговорната лексика има признаци на неофицијалност, спонтаност, едноставност, емоционална нагласка поткрепена со надворешнојазични средства (гестови, мимики). Во јазикот на уметничката литература можат да послужат за повеќе цели, на пример, за доловување на грубост, простотилак, подбивност и сл.: *бре, врескало, џоџован, лиџуш, ќелеш*.

Жаргонски зборови често употребуваат луѓе од некоја професија или хоби (музичари, лекари, информатичари, бизнисмени) за да се изделат од другите, да се покажат како специјалисти во некоја област, особено пред помалку упатените, да покажат дека се во тек со најновото во својата професија итн. На пример, оние што се сметаат за добри познавачи на најновите музички трендови, ги употребуваат зборовите: *бреџк-биџи, џруви, диџи-хаус, џек-џранс, џрајбал, фанки* и др. Надвор од нормата на стандардниот јазик се зборовите, обично (пре)создадени врз основа на постојниот зборовен фонд, употребувани од некоја група луѓе што ги поврзува возраста, интересите, слободното време, начинот на размислување и на сфаќањето на животот итн. Овие мали општествени заедници (микроопштества) создаваат свој јазичен израз, пред сѐ, на лексичко рамниште – познат како **сленг**. Сленговската лексика е лесно препознатлива според големата изразност на зборот, заложена во оригиналноста, непредвидливоста, креативноста, остроумноста, асоцијативноста,

метафоричноста и сл. Со ваков вид лексика посебно е богат речникот на младите, кој располага со богат избор на експресивен зборовен материјал за многу поими. За илустрација, еве дел од зборовите на младите за (убава) девојка: *авион, бајадера, бомба, бомбона, маче, мачка, риба, сѝејс шатїл, цуце* и др.

Од стилистичка гледна точка се изделуваат и **арготизмите**, зборови и изрази познати само на мала група луѓе, еден вид тајна лексика за специјални поими (кај алкохоличарите, крадците, наркоманите, сидарите и др.). Кај наркоманите: *навлечен, шїревка, шїриш, флеш, цоиншї.*

И дијалектните зборови од една или од друга причина влегуваат во нестандардната лексика: ограничена употреба во однос на територијата, но и на значењето, несоодветна фонетска, морфолошка или зборообразувачка приспособеност кон нормата на стандардниот јазик. Спореди: *одишї, шїујка, рука, сшїрам, цвейшове, чушка.* Дијалектната лексика е постојан, природен и најдобар извор за збогатување и за освежување на лексиката. Затоа таа често се користи во уметничката литература за доловување на локалното, на месниот колорит, на традиционалното во животот на луѓето од еден крај итн.

Задачи:

1. Наведи синонимни замени за набројаните архаични зборови со значење професија: *даскал, дошрамација, еким, кадија, кујунција, курчија.*
2. Кои домашни зборови им соодветствуваат на туѓите:
акценшї, аршїисшї, вокал, дикција, донација, дурбин, зарзаватшї, зијан, имшоршї, машала, шїоксин, фајде, чифшї?
3. Следниве зборови често се употребуваат во разговорниот јазик, а немаат место во официјалното општење. Обиди се да ги замениш со зборови од стандардниот јазик.
валда, галама, доручек, зшужван, кичма, кобасица, наравно, обала, шїлеменишї, шїозади, шїримедба, шїањир, усмерен, ушїакмица.
4. Зошто следниве зборови се сметаат за еден вид варваризми во македонскиот јазик:
билешара, книжара, месара, шїивара, цеменшїара?
5. Кои зборови се однесуваат на компјутерската терминологија:
синус, скај, мегабајшї, модем, хакер, шїикник, рекорд, шїренд, хард-диск, шїрашїсшїво, глувче, шїесшї, сајшї, шїосшї, секунда?

6. На кој вид нестандартна лексика (жаргон, сленг или арго) му припаѓаат следниве зборови за пијан човек:

свездосан, камен, морѝус, надринкан, нациѝан, начукан, ѝресисан, ѝааѝа, ќор-ќуѝук?

7. Во песната *Од заосѝавиѝинаѝа на Марко Цеѝенков* поетот Славко Јаневски употребил повеќе дијалектни форми на зборовите. Пронајди ги тие форми и објасни каква цел сакал да постигне со нив.

*Ако еѝ за аир мноѝу еѝ
куѝа Еѝуѝка од зад Дервен
сѝорена во куѝаѝа ѝиди
донесе ѝрѝевка еѝоа.*

*Тукуѝиѝо Сечко леѝна на ѝоломразиѝа
ни во вурна да не се зѝреѝи
се собраа наречници:
иѝиѝо ќе се родиѝи ѝодинаа
довека ѝладно нека бидиѝи.*

*Арно ама на Цвеѝиѝници
насобравме билје накиѝиѝеѝ
ѝа ни ѝрч веќе од ѝроб
ни ваѝир ѝо дворои.*

*Чунки сал ѝрѝевкиѝе
на чоека му биле ѝриѝаѝиѝел.*

*Ова ми ѝо раскаѝа на Руса среда
Никола Бика калаѝиѝаѝа
коа свѝздаѝа Цвѝичимаѝиѝориѝа
се симна во Трескаѝеѝ
и леѝна на манаѝиѝирска совра
да ѝо заслади ѝосѝиѝо еѝуменски.*

8. Во јазикот на поезијата често се употребуваат авторски неологизми (индивидуализми) за да привлечат внимание и да предизвикаат посилен стилски ефект. За наслов на една своја песна Славко Јаневски го употребил неологизмот *сѝирофоносѝи*. Во цитираните две строфи од оваа песна пронајди ги авторските зборови на Јаневски.

*Жила врз жила
'рѝи збор винородник.
Од секое жилче кон небоѝад
лоза некѝар ѝодава.*

*Ене ѝи
сами меѓу нероденици
ѝод нив ѝоѝоци и одзвучи
и ѝаѝеки крвокрсници.*

ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА (Суфикси за изразување чувствен однос)

Во редица случаи зборот не е само знак за именување / означување на нешто туку е истовремено и израз на нашиот однос кон тоа што е претставено со зборот. Некои зборови се секојдневни, обични, изразно неутрални (*книѝа, деѝе, рака*). Други, пак, според некои свои признаци и форми донесуваат дополнителна содржина во вид на чувствена реакција (позитивна или негативна) кон именуваните предмети, лица, појави и др. (*книѝе, книвче, книшка, книжуле, книѝиѝѝе* и сл.).

Зборовите со некои посебни форми често се користат како зборообразувачко изразно средство бидејќи се izdelуваат според емоционално-експресивната особеност. Тој признак се содржи пред сѐ во суфиксите што му се додаваат на стилски неутралниот збор. Спореди: *деѝе – деѝенце, деѝуле, деѝиѝиѝе*.

Ако е позитивен нашиот однос кон именуваниот поим (нежен, пријатен, галовен, благонаклонет и сл.) можеме да употребиме повеќе суфикси за образување зборови со позитивна емоционална нијанса: *носе, сѝѝче, окце, снеѝеѝ, ѝрѝевка, бавчуле, сликичка, ѝрасенце, вѝѝерчок*.

Кога е односот негативен (одбивен, груб, потценувачки, игнорирачки, ироничен, вулгарен и сл.) се користат неколку суфикси, а особено *-ѝиѝѝе* (*сѝѝиѝѝе, баѝиѝѝе, месѝиѝѝе, кучѝиѝѝе, носло, уѝле, влечко, ѝлуѝчо*).

Зборовите со емоционална нијансираност најчесто се среќаваат во разговорниот функционален стил. Најголема изразност имаат во јазикот на уметничката литература затоа што со нив, од една страна, посебно доаѓа до израз чувственото, емоционалното, афективното, како еден од најважните елементи на добриот стил, а од друга тие се погодни за карактеризирање на некоја општествена класа или група, за претставување на одделни историски периоди итн.

Задачи:

1. Емоционалната лексика со галовно значење е карактеристичен белег на јазикот на малите деца и на возрасните при обраќањето кон нив. Во песната *Игра со дејте* поетот Блаже Конески употребил повеќе зборови за нежниот, галовниот однос кон детето. Во наведениот извадок од оваа песна издели ги тие зборови, потоа наброј ги суфиксите со кои се образувани, а на крајот наведи ги нивните неутрални, неизразни форми.

*Мило, ѝти се смееш како сребро,
ѝти се смееш како изворче:
ѝече смеа во браздичка бисѝира,
ѝо зелени ѝрревки,
ѝее смешна ѝесна,
скокоѝлива иѝра –
за ѝрсѝињаѝа
за ножињаѝа:
Малоѝо ѝрсѝе – ѝросенце
а до неѝо – бобенце,
а до неѝо – ѝрозјенце,
а до неѝо – лешинице,
а до неѝо – јаѝоѝче,
враѝче да ѝо чаѝне,
шаѝче да ѝо лаѝне!*

2. Неколку наведени именки немаат значење на големо или грдо. Кои се тие?
*волчиѝе, ѝланиниѝе, иѝралиѝе, забавиѝе, човечиѝе, училиѝе,
ѝрадилиѝе, седиѝе.*
3. Кој од наведените зборови е со негативен признак (подбивност):
сѝринка, ладовинка, снежинка, будалеѝинка, ѝодинка?
4. На кој функционален стил му припаѓаат зборовите: *ѝремаѝија, вреваѝија,
љубовѝија, бадијаѝија, сеирѝија?*

5. Во една своја песна Славко Јаневки употребил неколку зборови со суфиксот *-ние* (*ѝочивание, ѝосѝрижение, рождение*). Лесно ќе се сетиш зошто ги вметнал тие зборови меѓу денешната лексика и што го инспирирало, ако знаеш дека песната му ја посветил на Кирил Пејчиновиќ.

6. Погolem дел од зборовите со суфиксот *-ние* во современиот денешен македонски јазик имаат признак на архаичност и затоа ретко се употребуваат (освен во јазикот на

црквата). Денеска тие не се исфрлаат, туку добиваат современ лик со замена на суфиксот *-ние* со некој друг или со негово испуштање. Во наведените примери обиди се да го замениш *-ние* со друг, почесто употребуван суфикс:

расīределение, īположение, бо̄гослужение, сīрадание, īомрачение, īонизжение.

7. Дали следниве зборови можеме да ги „осовремениме“ со испуштање на суфиксот *-ние*:

сīасение, īечение, очајание, сīравойочийīание, сомнение?

8. Некои зборови на *-ие*, исто така, имаат нијанса на застареност (*насилие, ġосīољубие, безумие, īолјоделе, земјоделе, изобилие*). Кој суфикс соодветствува на денешниот јазичен израз кај наведените зборови?

ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Поради преносниот, метафоричниот начин на искажување на некоја содржина, фразеолошките изрази најчесто се со стилистички својства бидејќи се пред сè експресивно јазично средство. Со нив на еден посебен, преосмислен и креативен начин се заменуваат секојдневните неутрални зборови или изрази со постојани синтагми во кои вторичниот начин на именување е многу поизразен и повпечатлив (импресивен). Спореди: *изобилсīиво* – од *īиле млеко*; *ненадејно* – *ġром од ведро небо*; *слаб* – *му се бројаīī ребраīīа*; *ġрд* – *босīанско īлашило*; *иīар* – *има очи и на иīилоīī*.

Експресивните нијансирања во фразеологизмите се разновидни. Со нив, на пример, може да се искажува негативен однос – презир, подбивност, грубост, иронија, шегобијност итн.: *Гаќи нема, ġајда сака да куīи. Бисīар како боза. Има ум на кокошка. Меле како īразна воденица. Мрсул да не фрлиш на неġо. Му се īросирааīī уишīīе. Налева од īразно во шуīливо. Вейер ġо вее.*

Фразеолошките изрази се присутни во секој функционален стил, некаде повеќе, а некаде помалку, но секој од нив се карактеризира со определен тип фразеологизми. На пример, во јазикот на науката воопшто немаат место оние со експресивно-карактеризирачки својства, туку само стилски неутралните (*Од сeīīо досeġа кажано īпроизлеġува заклучокоīī... Ако се има īредвид факīīоīī дека... Поаġајќи од сознаниеīīо...*). Во разговорниот стил на народниот јазик како и во јазикот на уметничката литература се употребуваат голем број фразеолошки изрази како

извонредно средство и за експресивна маркираност и за доловување на духот на еден народ, на неговата традиција и култура, за сликање на некој општествен слој, социјална група итн.

Како карактеристичен облик на јазични креации, фразеологизмите често содржат и естетски вредности својствени за поезијата, со голем број стилски фигури на значењето и на формата, посебно метафората, алегоријата, споредбата, иронијата.

Задачи:

1. Дали сите набројани фразеологизми се употребуваат во разговорната форма на народниот јазик?

да се биде или да не се биде; сега му е мајката; слуза на двајца господарѝ; му шараат очииѝ; бабини деветини; за еден мајка, за друг машиѝеа; долг на јазикоиѝ; му ја знае на гаволоѝ дујката; до зеде на душа; си ги вадаѝ очииѝ; има мува на катата; влезе во колосек.

2. Наведи неколку фразеолошки изрази за многу слаб човек. Побарај помош во Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик. (Скопје, 2002)

3. На која човекова особина можат да се однесуваат следниве фразеолошки изрази:
и ноќта ден ја прави; водаѝа сѝе, тој не сѝе?

4. За секој фразеолошки израз наведи соодветник во вид на одделен збор:

со крстоѝ на чело (= чесно); си ги чепаѝ јазикѝе; си леѓна на брашноѝо; му ја вади душаѝа; му ја покажа враѝаѝа; свезди симиња од небо; зајачко срце; сѝина риба; фаѝи маѓла; око не му прејнува.

5. Која стилска фигура е застапена во следниве фразеологизми:

камен на сојнување; во цветѝоѝ на младосѝа; голѝа со очииѝ; гласѝ на судбинаѝа; од дноѝо на душаѝа?

6. На кој функционален стил му припаѓаат следниве фразеологизми:

сѝави на дневен ред; сѝави ад акѝа; сѝајува во сила; правен субјекѝ; доказна ѝосѝаѝка?

7. За која човекова дејност се карактеристични наведените изрази:

во границиѝе на дозволеноѝо; еруѝија од воодушевување; циркус на чеѝири ѝркала; со ѝоследни аѝоми на силиѝе; најважна сѝоредна работѝа на светиѝоѝ; сееше ѝаника во ѝроѝивничкиѝ редови; аѝсолуѝни господарѝ на ѝереноѝ?

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Еден ист говорен глас можеме да го изговориме различно, во повеќе варијанти, во зависност од конкретната ситуација – на пример, дали сме весели, налутени, расположени, исплашени, одушевени, револтирани и сл. Гласовните варијанти се резултат на брзината на изговарањето, на акцентот, на интонацијата, на ритмот и др. Некои варијанти на гласовите се користат како стилистичко средство, бидејќи со нив може да се долови одделно чувство, да се постигне поголема експресивност (изразност), да се карактеризира некој во однос на возраста, образованието, потеклото и сл.

Посебна изразност се постигнува со повторување на исти гласови или гласовни групирања. Со повторувањето се добива ритмичност, созвучност, хармоничност на исказот. Повторувањето на исти гласовни елементи често се користи во поетскиот јазик, бидејќи со него особено доаѓа до израз творечко-естетскиот ефект и емоционалното влијание. Целта на фонетско-фонолошките изразни средства (звучните стилски фигури) е да се постигне што поголемо совпаѓање на звукот со смислата, на формата со содржината.

Повторувањата, од различен вид, се среќаваат и во разговорниот јазик, но многу поретко. (*Мајка ми мака мачи со мене. По ѝошѝа му ѝрайѝив ѝреѝорачано ѝисмо на ѝријаѝелойѝ.*)

Хармоничноста на фонемскиот состав во поетскиот јазик може да се постигне со десетина разновидни повторувања, кои често се сметаат за еден вид внатрешни рими или полурими.

Алитерацијата значи повторување, и истакнување, на иста или на исти согласки во зборовите на еден стих. Со свесното повторување на исти согласки се постигнува естетски и емоционален ефект кај читателот / слушателот. Така, на пр., Славко Јаневски во песната *Подземен сон* го користи зачестениот глас *с* како експресивно средство за доловување на сонот:

сон синолик син на синчец синкав...

И во прозниот дел од оваа песна Јаневски го користи повторувањето како постапка за засилување на уметничкиот впечаток:

Еве го на коњ Гоце и коњик е, го̀ни веѝѝерки ѝеѝѝерски, чалми чалма-ѝиски, муфѝѝи муволики, јаничари јаниѝиски, валии валмосани...

Уште неколку примери за алитерација:

О, ѿрајѿе, ѿрајѿе, ѿирани клеѿи! (К. Неделковски, *Глас од Македонија*)
со куќи од куѿиши кибриѿи на каѿови (Р. Павловски, *Куѿиши кибриѿи на каѿови*)

Сам самоѿен јас сум. (Сл. Јаневски, *Вон од сѿројоѿи*)

ѿрваѿа ѿролеѿи ѿо ѿоѿоѿиѿе (Р. Павловски, *Сејачи*)

На кланица рика

заклан бик ѿо крава. (Сл. Јаневски, *Раѿорѿи ѿред ѿролеѿиѿа*)

Асонанцијата претставува повторување на исти самогласки во последователните зборови на стихот, со што се засилува впечатокот за звучноста, како на пример во следниве стихови:

Сеѿак неѿде лежи вечно семе (Сл. Јаневски, *Мрѿѿва слика*)

Во левоѿо око мудросѿи

во десноѿо алчносѿи (Сл. Јаневски, *Под каѿиѿаѿа черей*)

Веѿер вее, ѿора се лелее (Народна песна)

Мошне се чести примерите на комбинирање на асонанцијата и алитерацијата:

И ора в ѿора орачоѿи орел (Сл. Јаневски, *Орач меѿу скелеѿи*)

Чум чум чума чумува (Р. Павловски, *Чума*)

Звучноста и ритмичноста се остваруваат и со:

а) повторување на исти слогови:

Море моме, малој моме (Народна песна)

до сека бука јунака

на сека ѿранка берданка

на сека шумка ѿаѿронка (Народна песна)

б) повторување на зборови во почетокот на стиховите (**анафора**):

Кој ѿ ѿо руѿи на крвѿа сидоѿи,

кој ми ѿо краде слухоѿи,

кој ѿо одзема видоѿи,

кој ѿласѿи врз ѿласѿије реди

кој ѿоа во мене невидлив седи? (А. Шопов, *Небиднина 3*)

*Таа лузна од раѓање ш̄ӣо е за нас
ӣаа боја ӣаа љубов ӣаа слика
ӣаа жена Алдебаран (Вл. Урошевиќ, Јужна ѕвезда)*

в) повторување на крајот од стихот (**епифора**):

*Качунице, сиротӣице, билјаро,
ш̄ӣо ми цуӣиши ӣолку рано, билјаро,
среде зима, коложеѓа, билјаро? (Народна песна)*

г) повторување и на почетокот и на крајот на стихот (**симплоха**):

*како кладенче на секнување,
како вейерче на ӣивнување,
како конче на скинување (Бл. Конески, За живоӣоӣ)*

Фигурите на повторувањето на цели зборови или изрази се изделуваат со нагласена емоционалност и се сметаат за мошне ефективен дел на еден исказ.

Сепак, најсилен впечаток се постигнува со истовремено комбинирање на повеќе поетски изразни средства и постапки, а не само на погоре споменатите. Еве еден стих со такви карактеристики:

зад ѓори, зад мори, зад бели биѓори (Ј. Котески)

Поради изразитата емоционалност, експресивна вредност имаат и гласовите кога се изговараат продолжено, а тоа станува често при образувањето на дел од извиците за чувствено реагирање, за повикување или за имитирање: *Море-е-е-е! Бре-е-е-е-ј! Леле-е-е-е! Маро-о-о-о! Уху-у-у-у! Е-е-е-е!*

Ономатопејата, која претставува имитирање на разни гласови и звуци во природата, има карактеристики на стилско средство затоа што таа, како еден вид **звучна слика**, ефектно доловува различни настани, состојби, чувства и сл., како во следниве неколку стихови од епската поема *Скендербеј*:

*Од луња силно зѓрмело, а зефир бесно бучел,
и шумој ѓлуви сунеле, од земјоѓреси везден;
од дно̄ӣо на ӣодземјет̄ӣо се чуле сосем јасно
рикој̄ӣе на брановӣӣе ӣредалечни од Јадран
и диви лаења од ӣси низ ӣаборо̄ӣ одсиваа
и ѓрачења злокобнички на ӣӣе врани ноќни...*

Многу зборови со оноματοпејско потекло имаат стилистички признак поради мошне изразената усогласеност на знакот (звучната страна на зборот) со неговото значење. Да се потсетиме само на имињата на некои птици во кои јасно се забележува стремежот кон целосна усогласеност на формата на зборот со неговото значење: *кукавица, ѓулаб, кокошка, ѓавран, ујќа* и сл.

Задачи:

1. Гатанките и брзоборките се карактеризираат со повторени гласови, слогови или зборови. Еве по еден пример од овие куси народни умотворби:

Сид сидосано, вар варосано, ниѓде сирка ни ѓросирка. (јајце); *Пејѓел ѓрејѓа в ѓејѓел.*
Наведи уште некој пример за овие жанрови.

2. Кој глас се изделува по својата зачестеност во следниов стих од познатата песна *Езеро* од Матеја Матевски:

од окојѓо на сонцејѓо од издивојѓ на вејѓеројѓ?

3. Покрај повторувањето на кусите заменски форми *ми* и *ѓи* на почетокот на стиховите во песната *Коњојѓ и облакојѓ*, поетот Михаил Ренѓов постигнал експресивност и со друга постапка. На кој начин?

*ми ѓи ѓринуди коскиѓе да крѓкаајѓ
ми ѓи сјојѓна враниеѓе на ѓавраниеѓе
ми ѓи закрви зурлиеѓе и ѓајѓаниеѓе*

4. Дали зборовите *делник, ѓонеделник, ѓоседелник* во стихот: *делник шѓѓо е ѓонеделник, а не ѓоседелник* се нижат според поврзаноста по значење или по звучење?

5. Во песната *Мајкајѓа на сѓѓе мрѓѓви* од Славко Јаневски еден стих се состои само од извици (*Ај леле леле најлеле*), што е мошне редок случај во јазикот на уметничката поезија. Силен емоционален впечаток во овој стих посебно остава и необичната форма на еден извик. Во што се состои таа необичност на извикот и со каква цел е употребена?

6. Ако се поврзат наведените именки со глаголи образувани од иста основа, се добиваат експресивни изрази (поради созвучјето и поради вторичната преодност на глаголот) – често присутни во народниот јазик. Како гласат тие изрази – тавтологии: *век, живојѓ, сид, мака, ѓајѓ, сон?*

МОРФОЛОШКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

За разлика од другите рамништа, морфолошкото рамниште на јазикот дава мали можности за стилистичка обележаност, особено кај именските зборови, затоа што збороформите (флексијата) се создаваат според строги правила, без можности за нарушување на граматичкиот систем. На пример, формата за избројана множина на именките се образува само со наставката *-а*, придавките се степенуваат само со претставките *йо-*, *нај-*, заповедниот начин има форми само за второ лице итн.

Сепак, креативната страна на јазикот понекогаш може да дојде до израз и во морфологијата. Такви поместувања се можни во оние функционални стилови што дозволуваат нарушување на нормата – разговорниот и уметничколитературниот. Со морфолошки отстапувања се изделува јазикот на народната поезија, кој носи белези на архаичност, но и еден специфичен начин на градење поетски текст.

1. И современите поети често ги користат старите форми на зборовите, надоврзувајќи се на народната поезија, особено кога за мотив имаат некоја историска личност или настан. Така, на пример, не се употребува множинската наставка *-ови*, туку старата и во денешно време поекспресивна наставка *-и*: *дари* (дарови), *двори* (дворови), *друми* (друмови), *скуџии* (скутови).

2. Збирномножинската наставка *-је* е едно од најзабележливите морфолошки изразни средства во современата уметничка литература: *џорје*, *друмје*, *дворје*, *ридје*, *робје*, *џревје*.

3. Прилично изразна е и употребата на еднинската форма на именката место множинската: *Кај се роди олку круша ѓодинава! Американецоџи ѓо џреџиочџиџа ѓраѓанскоџо оџиџесџво*.

4. Несоодветната употреба на членот често носи стилистичка нијанса. Ако го употребиме, на пример, со личното име или со некое географско име, се добива нијанса на чувственост: *Лилеџо*, *Надеџо*, *Вардароџи*, *Охридов*.

5. Двојното определување, со показна замена и со член, е забележливо стилско изразно средство, обично во разговорниот стил: *Дај ми ѓо џоа далечинскоџо. Оние џосилниџе се сџроџивсџаџаџа. Оној високион иѓра за МЗТ*.

6. Степенувањето надвор од квалификативните придавки или прилози е ретко и необично, па затоа е со стилска обоеност: *џоѓавол*, *џонашинец*, *џоинаеџчија*, *најалбум*, *најхиџи*, *најсџоџи*, *најова*, *најона*, *џонечини*, *најнесака*.

Во најново време во јазикот на средствата за јавно информирање се наметнува еден нов и впечатлив начин на степенување – со удвојување на претставката *нај-*: *Стиоларија најнај од „Први мај“. Довчерашниот најнај големец...*

7. Личните заменки и личните глаголски форми не мора секогаш да се однесуваат на лицето што го означуваат, туку можат да имаат вторична употреба. На пример, второто лице еднина може да се однесува на кое било лице, обопштено: *Ако сакаш денес да зашпедиш нешто, треба да работиш и дење и ноќе*. Безличната форма (трето лице еднина) може да се однесува во некој контекст (на пример во дијалогот) на првото или на третото лице: *Слушаш ли што ти се зборува?! (= Слушаш ли што ти зборувам / зборуваме?! Слушаш ли што ти зборува / зборуваат?!).*

8. Македонскиот јазик е мошне богат со глаголски форми кои покрај основното имаат и редица други, вторични употреби и значења. Таа разновидност дава широки можности за избор како на формите, со што се одбегнува едноличното, монотono повторување, така и за употребата на една иста форма со различни значења. Врз примерот на формите на сегашното време, и тоа само од несвршени глаголи, да ги илустрираме овие можности за синонимна употреба на едно глаголско време.

Покрај основното значење – да означува дејство што се совпаѓа, што е актуелно во моментот на зборувањето (актуелно сегашно време), тоа може да има и ред други значења во вторична употреба:

- а) обопштена сегашност: *Со години се реновира стариот мост на Вардар;*
- б) современост/надвременост: *Петелот ѝе, а не кокошката. Вода ѝа врие на што сѝејени;*
- в) повторливост: *Секое лето се среќаваме на Илинден;*
- г) истовременост со други дејства: *Сметав дека ме слушаш;*
- д) минатост: *Излегувам јас денеска од училиште, а пред врата ме чека целиот клас;*
- ѓ) идност: *Од недела стартува летното сметање на времето;*
- е) готовност: *Рака стивам в оѓан дека е наклеветен,* итн.

Формите на сегашното време од свршени глаголи, исто така, имаат повеќе вторични модални значења (желба, заповед, молба и др.).

9. Употребата на непреодните глаголи како преодни, да се дополнуваат со директен предмет, се користи како изразно средство, особено во разговорниот стил, а оттаму го преземаат и некои автори, пред сѐ од југозападниот регион на Македонија. Неколку примери за нетипична преодност на глаголите: *Ја ближи триесеттата*. (место: Се ближи кон триесеттата.). *Со полку вода ќе го изгниеш цветето*. *Болезна го падна во дејресија*. *Не го крикај столот*.

10. Начинските форми на глаголот се поизразни од временските затоа што со нив посебно доаѓа до израз ставот на говорителот кон дејството. Со голем број значења посебно се izdelуваат формите на заповедниот начин, кои можеме да ги користиме дури за раскажување. Некоја заповед може да биде нијансирана, освен со интонација, на повеќе начини. Спореди: *дојди / да дојдеш / има да дојдеш / ѝреба да дојдеш / ѝе молам, дојди / ако можеш, дојди / не дојди, ѝа ќе видиш!* и сл.

11. Во одделни случаи како мошне изразно средство може да биде и употребата на глаголските форми што служат за директно кажување (за засведочени, веродостојни дејства), а да значат прекажување. Исто така, и формите за прекажување (за незасведочени, неверодостојни дејства) во некој случај значат засведоченост. Спореди: *Колку години имаше Иван кога се пресели кај вас? = Колку години имал Иван кога се преселил кај вас? Види, види колку бил нервозен! = Види, види, колку е нервозен. Им даде ли јадење на гостините? – Како не ќе сум им дадел?! (= Им дадов јадење на гостините).*

Задачи:

1. Во наведената строфа од народната песна *Обложил се Дамјан јунак* пронајди ги зборовите со архаични форми.

*Обложил се Дамјан јунак:
ак ѝрейече јасно сонце,
ќе му земе брза коња;
ак ѝрейече Дамјан јунак,
ќе му земе сонцу сесира,
и месецу брашучеда!*

2. Наведените зборови можат да добијат „поетска“ форма со наставката *-је*. Како би гласеле тие форми?

сној, клас, лисј, даб, ливада, ѝланина, ѝрн.

3. Кои зборови може да се членуваат со сите три членски наставки (*-ој, -ов, -он*)?
автомобил, брај, град, збор, молив, пожар, предлоз, Ситојан.

4. Кон кои придавки може да се приклучат претставките *ѝри-* и *ѝре-*:
ѝшар, јужен, кожен, леден, ѝросј, сшар, учен?

5. Некои придавки морфолошки се однесуваат како неменливи зборови. Наведи неколку такви придавки (од туѓо потекло) што се однесуваат на боите.

6. Која друга глаголска форма можеш да ја употребиш место заповедниот начин во следнава реченица?

Кога видов колку е часоџ, брзај, брзај, едвај сџиџнав.

7. Обиди се следниве непреодни глаголи да ги употребиш како преодни:

живее, засџие, леџне, седне.

8. Во кои од наведените реченици формите на минатото неопределено време се заменливи (синонимни) со минатото определено време?

Сум одел дури во Романија на џечалба. Кукаџа ја куџиле од некој нашинец. Ние сме зборувале џовекеџаџи за џој џроблем. Си бил некој боџаџ селанец со џројца синови.

СИНТАКСИЧКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Синтаксата дава многу можности за различни начини на изразување на една иста содржина. Сепак, различните начини на кои ја изразуваме истата содржина не ги употребуваме во секоја ситуација, зашто ситуацијата и соговорникот го определуваат начинот на она за што сакаме да зборуваме.

Од синтаксичка гледна точка, за македонскиот стандарден јазик е карактеристично согласувањето меѓу членовите на реченицата, пред сѐ меѓу подметот и прирокот (во род, број, лице). Од друга страна, именските делови во реченицата (подметот, директниот, индиректниот и предлошкиот предмет, како и прилошката определба претставена со именка, а не со прилог) исто така го почитуваат законот на согласувањето во род и во број со именката: само некој што не го владее македонскиот стандарден јазик може да каже *важно книџа* или *важен книџи!*

Има три вида согласување:

1. **по форма или граматичко.** Во негови рамки водиме сметка за бројот, за родот и за лицето: *добар џисаџел, добра џисаџелка, добри џисаџели; Ние си оџидовме, а џие оџанаа.*

2. **по смисла.** Овде се јавуваат колективни именки (*учиџелсџиво, население, народ*) и имиња на групи, на пример: „Мизар“ *џрпредија концерџи*. Вака можеме да се изразуваме кога разговараме со другарите, но во пишувана форма, во весници и списанија, во електронските средства (радиото, телевизијата) се препорачува еднинско согласување: „Мизар“ *џрпреди концерџи*. Сепак, има и случаи кога е, така да се каже, озаконето согласувањето по смисла, на пример, при учтиво обраќање: *Виџ сџе многу добар*. Со формата *добар* се покажува дека станува збор за обраќање кон едно лице.
3. **согласување по блискост.** Ова согласување не се протега на целата реченица. Во македонскиот јазик е обично да се каже *џрпиесеџи и еден ден* (а не: *денови*) и покрај тоа што е јасно дека станува збор за повеќе од еден ден.

Од сите три вида согласување, извесна слобода ни дава согласувањето по смисла, зашто можеме да избереме меѓу него и граматичкото согласување, но во неслужбени околности.

Согласувањето по род во македонскиот јазик има една особеност во врска со лицата од женски пол што заземаат високи функции, или воопшто занимања што не биле обични за жените во минатото: министри, претседатели, ректори и сл. Разговорно, ние спонтано си ги употребуваме формите: *минисџерка* (но не жена на *минисџер*), *џреџседаџелка, рекџорка, (фоџо)моделка, дизајнерка*. Во службена употреба малку потешко се пробиваат именките од женски род, но со време и тие ќе станат обични, како и: *учиџелка, џејачка, чисџачка* и сл.

Во врска со согласувањето по број ќе се задржиме на примерот: *Ќе се разбереме ние со џебе!*, при што под *ние* се разбира *јас и џи*, па се добива, всушност: *Ќе се разбереме јас и џи со џебе*. Ваквите примери се среќаваат во разговорниот функционален стил, но не се прифатени од нормата.

Во зависност од тоа кого го сметаме за поважен: вршителот на дејството или неговиот трпител (поднесувач), употребуваме активна или пасивна реченица: *Марко го навреди Илија* (активна реченица), наспрема *Илија беше навреден од Марко* (пасивна реченица). Во вториот случај, во пасивната реченица дури и не мораме да го споменеме вршителот: *Конкурсоџи е расџишан; Изложбаџа е оџворена; Оваа книџа се чиџа лесно; Книџаџа „Сџилски вежби“ се џродава добро*. По правило, почесто употребуваме активни реченици, но во весниците (особено во огласите) и во законите почесто се среќаваат пасивните.

Вежби и задачи:

1. Определи кои приноси се пасивни:

- (1) *Изриците на раководството околу вашите акции и понајтаму продолжуваат.*
- (2) *Повикани сме да го потпишеме договорот, кој сè уште не сме го виделе.*
- (3) *Направен ви е целодневен распоред да одите и да потпишувате.*
- (4) *Престанете да се плашите дека ќе бидете отпуштени од работата ако не го потпишеме договорот.*

2. Од весникот што го купуваат твоите родители препиши по пет примери на пасивни реченици, и тоа: пасивни реченици со *се* (*Се продава „Лада“*) и пасивни реченици со глаголот *сум* и со глаголска придавка со пасивно значење (*Украдени се десетте златни крстови*).

НАДВОРЕШНОЈАЗИЧНИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Надворешнојазичните изразни средства ги дополнуваат јазичните, а во извесни случаи помагаат да се изрази нешто што е спротивно на она што се кажува.

Надворешнојазичните средства се делат на **визуелни** (т.е. оние што ги примаме со сетилото за вид) и **аудитивни** (т.е. оние што ги примаме со сетилото за слух).

Визуелните надворешнојазични изразни средства се делат на графички и кинетички.

Графичките изразни средства се однесуваат на претставувањето на текстот во пишувана форма.

Знаеме дека има секакви **ракописи**: од такви што му претставуваат задоволство на читателот, до такви што претставуваат вистинско мачење да се дешифрира она што го напишало лицето. На ова место можеме само да апелираме да се внимава на ракописот, особено во писмените работи.

Графичките изразни средства се врзуваат пред сè со начинот на **печатење на определена книга**. Обично не обрнуваме особено внимание на ова, освен во случаите кога или се олеснува, или пак се отежнува читањето. Да се задржиме на учебниците:

во нив треба да бидат истакнати дефинициите, примерите да бидат отпечатени со инакви букви, а вежбите и задачите да бидат визуелно изделени од другиот текст.

Во рамките на графичките изразни средства ги вклучуваме и **интерпункциските знаци** зашто тие, покрај граматичката служба, имаат и служба на стилски средства:

1. со трите точки обележуваме испрекината или незавршена реченица;
2. со наводниците се искажува содржина спротивна на основното значење на зборот („добар“ за *лош*; „совесен“ за *несовесен* и сл.);
3. со прашалник и извичник употребени заедно може да се обележи реторичко прашање, или пак да се изрази чувство, изненадување и слично: *Овие ти се другари?!*
4. заградите можеме да ги употребиме, како и цртата, меѓу другото и за вметнати зборови, како и запирката: *Ова, како што е познато, се однесува на нас.*
5. Двете точки ќе ги сретнеме и во случаи кога не изнесуваме туѓи зборови, туку кога се испушта некој исказен сврзник, на пример: *Знаеја: вистината сејак ќе победи*, место: *Знаеја дека вистината сејак ќе победи.*

Кинетичките визуелни средства, кои се однесуваат на различни движења, се делат на **мимика, гестови и растојанија при општењето**.

Мимиката, на пример насмевката, може да биде спонтана (кога се насмевнува некое лице што се радува што гледа некое друго), а може да биде и наместена, како знак за учтивост.

Гестовите се однесуваат на движењата на телото, најчесто на рацете и обично се служиме со гестови кога не знаеме некој јазик. Сепак, треба да се каже дека има луѓе што уживаат да гестикулираат и такви што не се служат со гестови. Постојат различни видови гестови, а меѓу нив можеме да ги споменеме оние со помош на кои имитираме, на пример: возење автомобил, пукање и сл. Некои гестови се сврзани и со начинот на поздравување: ова се однесува на некои начини на поздравување познати во минатото, а сега – на поздравите во рамките на армиите.

Растојанието меѓу соговорниците при општењето, како што му кажува името, се однесува на тоа на каква оддалеченост се наоѓаат тие што општат. Има средини за кои не е обична премногу голема блискост меѓу соговорниците, а има и такви за кои оддалеченоста е знак за отсуство на желба за општење. Овде, исто така, ги вклучуваме различните видови допири: потчукнување по рамо, прегратка, бакнување или допирање со образи при поздравување итн.

Аудитивните надворешнојазични изразни средства ги опфаќаат: **изговорот на гласовите** и **интонацијата**.

Знаеме дека кога сме дома или со пријателите, не внимаваме премногу на начинот на кој ги **изговараме гласовите**, а се случува и некои гласови да испуштиме (*се'а, ко'а, ш'о* место *се̄а, ко̄а, ш̄ио*). На часовите, пак, како и во други, службени ситуации, внимаваме на **изговорот** и настојуваме да не испуштаме гласови.

Интонацијата, од друга страна, придонесува една иста содржина да добие различни значења: *Дојде советничко̄и.* (соопштуваме); *Дојде советничко̄и?* (прашуваме); *Дојде советничко̄и!* (изразуваме некакво чувство, извикуваме).

Покрај ова, интонацијата ни служи да го истакнеме оној дел од реченицата што го сметаме за важен (т.е. да го определиме интонацискиот врв). Така, можеме да кажеме: *Советничко̄и ја посети нашата гимназија* (значи: советникот, а не некој друг), или *Советничко̄и се зайозна со редовноста на наставава во нашата гимназија* (значи: во нашата, а не во некоја друга гимназија).

Од сето ова можеме да заклучиме дека графичките изразни средства се сврзани со пишуваната форма на јазикот, а аудитивните – со говорената. Мимиката и гестовите можат да го сменат значењето на она што го кажуваме, или пак целосно да го заменат, а растојанието меѓу соговорниците при општењето зависи од обичаите што важат во определена средина.

Вежби и задачи:

1. Кој учебник го оценуваш како најдобро графички оформен?
2. Како се поздравувале некогаш пионерите?
3. Како се поздравуваат војниците и офицерите во нашата армија?
4. Какво е растојанието меѓу соговорниците кога си шепотат?
5. Каков вид општење е тепањето?
6. Изговори ги на различни начини следниве реченици:
 - (1) Данска може да ни биде пример.
 - (2) Секој ден беше како нов филм.
 - (3) Одлично се забавуваме, правиме најразлични нешта заедно.
 - (4) Јас ќе бидам водител на ова шоу.
 - (5) Од 1983 година вежбам цудо и дојдов до оној момент кога сфатив дека сум го постигнал максимумот во оваа боречка вештина.
 - (6) За мене секое ново утро е висинско чудо, мистерија.

ФУНКЦИОНАЛНО РАСЛОЈУВАЊЕ НА ЈАЗИКОТ: ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ

Постојат различни видови стилистика. Меѓу другите, можеме да ги споменеме следните видови:

1. **описна стилистика** или **стилистика на изразот (на јазикот)**. Во нејзини рамки се разгледуваат особеностите при употребата на гласовите, потоа при употребата на одделните форми (од областа на морфологијата) и на одделните изрази и реченици (од областа на синтаксата), како и особеностите на употребените зборови и сл.
2. **литературна** или **генетска стилистика**, во чии рамки проучувачите настојуваат да ги приближат уметничката литература и науката за јазикот.
3. **нормативна стилистика**, која ги донесува основните барања за добар стил: јасност, прецизност, стегнатост, динамичност итн.

Во овој учебник се задржуваме на **функционалната стилистика**, која се однесува пред сè на **функционалните стилови**. Како што беше кажано неколку пати, во различни ситуации на општење употребуваме различни зборови, па и различни комбинации меѓу зборовите. Во различни области од општествениот живот: во администрацијата, во политиката, во одделните науки, во образованието, во средствата за јавно општење, во секојдневни ситуации (дома, на концерт, на спортски натпревар, на улица и сл.), јазичниот израз многу се разликува. Така се добиваат функционалните стилови, кои зависат пред сè од ситуацијата во која се употребува јазикот, од ситуацијата во која се општи со јазични средства.

Функционалниот стил претставува начин на употреба на јазикот во определени услови на јазично општење (комуникација). Тргувајќи од конкретната ситуација, од целта што си ја поставуваме, а во зависност од нашето владеење на јазикот, избираме такви зборови и изрази што ги сметаме за соодветни токму за таа ситуација.

Функционалниот стил ги има следниве особености:

1. Како најважна се јавува областа во која се одвива општењето: политика, администрација, наука, образование, секојдневие и сл.
2. Важно е исто така во какви услови се одвива општењето: дали станува збор за службено или за неслужбено (неофицијално) општење.

3. Функционалниот стил може да се пројави во пишувана или во говорена форма.
4. Функционалниот стил има определена функција и ги задоволува потребите за општење на секој член на една говорна заедница.
5. Нема остри граници меѓу одделните функционални стилови.
6. Во различните функционални стилови има различна застапеност на некои видови зборови (повеќе именки или повеќе глаголи, повеќе апстрактни или повеќе конкретни зборови и сл.).
7. Функционалните стилови имаат свој развој, зашто го следат развојот на општеството и го одразуваат.

Секој исказ и секој текст носат пред сè содржина, даваат информација за нешто, а со тоа уште информираат дали е исказот или текстот во согласност со македонскиот стандарден јазик, или пак не е, па може да се работи за:

- дијалектен израз;
- жаргон (ваков јазичен израз употребуваат спортистите, музичарите, лекарите, бизнисмените и др.);
- сленг (го употребуваат младите, за кои е карактеристична играта со јазикот);
- арго (таен јазик на некои асоцијални групи, како: крадци, токсикомани и сл.).

Секој исказ и секој текст припаѓа на определен функционален стил, а дополнително добиваме информација за неговата стилистичка и за неговата естетска вредност (ова особено се однесува на текстовите од уметничката литература).

Разгледуваме пет функционални стилови:

- **разговорен,**
- **уметничколитературен,**
- **публицистички,**
- **административен,**
- **научен.**

Покрај овие функционални стилови има и функционалностилски комплекси, како: **религиозни** и **воен**, а има и меѓустилови, во кои се вклучени: **рекламите, мемоарите, сценаријата** и сл.

Вежби и задачи:

1. Наведи еден збор или израз што го употребуваш кога нешто воопшто не ти се допаѓа.
2. Како зборуваат твојата баба и твојот дедо? Дали зборуваат на дијалект и кој е тој?
3. Наведи го името на македонски писател што ти оставил најсилен впечаток.
4. На кој функционалностилски комплекс му припаѓаат зборовите и изразите: *богомладенец, возљубени чеда во Госиода, маловерници?*
5. Какви зборови и изрази превладуваат во јазикот на спортистите, пред сè на кошаркарите?

РАЗГОВОРЕН ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ

Сите што зборуваат на јазикот што им е прв, што го научиле од мали – го владеат и го употребуваат **разговорниот функционален стил**.

Разговорниот функционален стил се однесува на употребата на јазикот во неслужбено (неофицијално) општење, а тоа значи: дома, на училиште кога не сме на час, на концерти, на спортски натпревари, на јавни места и слично. Дома, се разбира, општите со своите најблиски, на училиште – со своите другари, а на јавни места може да се случи да зборуваме и со непознати.

Како што му кажува името, во разговорниот функционален стил превладува говорената форма на јазикот, но ја среќаваме и пишуваната форма – во приватните, личните писма.

Дури и еден неписмен или недоволно писмен зборувач, зборувач што не прочитал ни една книга, може на својот јазик да ги изрази своите потреби, па и своите чувства. Од друга страна, има луѓе што и во разговорниот функционален стил се изразуваат, барем понекогаш, како да читаат од книга.

Разговорниот функционален стил има неколку особености:

1. Во говорената форма соговорникот е физички присутен, а во пишуваната (во писмата) соговорникот е присутен во мислите на тој што го пишува писмото.

2. Има работи што не мораат да бидат кажани затоа што се јасни од говорната ситуација или (во писмата) од заедничките искуства, па затоа можеме да зборуваме за економичност на изразот: *Каде?– Дома!* Покрај тоа, кога општат блиски или другари, можни се алузии на нешто што се случило, или пак на некого во врска со кого имаме заеднички искуства.
3. Важен е односот меѓу соговорниците: во текот на општењето доаѓа до израз меѓусебната симпатија или антипатија, желбата за покажување надмоќ, потценувачкиот однос и сл. Би било добро да се однесуваме малку поучливо меѓу себе.
4. Без оглед на тоа каква цел си поставил некој од соговорниците, поради различните реакции, исказот се оформува во текот на општењето, спонтано и неподготвено.
5. Ослободени од ограничувањата што ги носи службеното општење, соговорниците си дозволуваат слобода да употребуваат зборови со кои ги изразуваат своите чувства, па доаѓа до израз: хумор, иронија, сатира.
6. Разговорниот функционален стил не е озаконет како што е стандардниот јазик, но тој си има свои правила, свои зборови, свои ситуации, а најдобар судија е соговорникот.

Јазични особености на разговорниот функционален стил:

1. Во рамките на разговорниот функционален стил не водиме многу сметка за изговорот на гласовите, па се забележува нивно губење (елизија): *м' инџересира, мо'еш, к' идеме* и сл. За овој функционален стил е важна интонацијата, зашто со неа може да се истакне зборот што ни е важен, а може да се даде и информација спротивна од она што се кажува, на пример: *Добри сѝе ми вие!* (во зависност од интонацијата можеме да заклучиме дали мисли говорното лице така како што зборува, или пак го мисли спротивното).
2. Во поглед на составот на зборовите што ги употребуваме во рамките на овој функционален стил, може да се каже дека превладуваат неутрални зборови од секојдневниот живот, како и зборови што не се прифатени од нормата, а за кои има соодветници, на пример: *мерак, муабейѝ, сабајле, кѝеф* и сл.

3. Во овој функционален стил ги среќаваме суфиксите:
 - ција/-чија (со кој најчесто карактеризираме некого: муфѝеција);
 - ара (кој не е прифатен од нормата, но бројот на именките со овој суфикс постојано расте: ѝечинара, лебара, сендвичара и сл.).
4. Во овој функционален стил се вршат и скратувања, како маѝурска (место маѝурска вечер), а со едно име се означува и предметот, и часот, и професорот: Маѝемаѝика исѝрашува; Хемија ѓубиме.
5. Кај именките среќаваме множински форми обични за македонскиот јазик, а не такви што ги препорачала нормата, на пример: цедe – цедиња, како и едински форми од именки што се јавуваат само во множина: фармерка.
6. Кај глаголите внимание привлекува употребата на глаголската именка на местото на глаголски прирок: Јас качување на клуѝа, ѓубење рамноѝежа и ѝаѓање на земја.
7. Во врска со формите на личните заменки, се забележува употребата на конструкцијата: Ке се разбереме ние со ѝебе (кога станува збор за двајца, а ние значи: јас и ѝи), или: Пиеме кафе со Мира (= Јас и Мира со Мира).
8. Често се употребува етичкиот датив: Во неделата сме ѝи оѝишле во селото на дедо ми. Што ќе видиш? Пусѝелија!
9. Како една од особеностите на овој функционален стил можеме да го сметаме и удвојувањето на информацијата за присвојност: Дедо ми мој не сака да живее во ѝаа ѝусѝелија.
10. Кај показните заменки како особеност се јавува двојната определеност: **Ова ѝпрофесориве еѝен се занесоа со оцѝкиѝе!**
11. Кај сврзниците се забележува употреба на нестандартните, преземени од српскиот јазик: али (но, ама); неѓо (туку, ами); ѝошѝо (бидејќи); чим (штом); ѝака да (така што).
12. Се забележува и удвојување на сврзниците: а додека; ѝа ѝака да; но меѓуѝоа.
13. Од областа на синтаксата има неколку конструкции што се среќаваат често во овој функционален стил:
 - извични реченици: Ама ѓлуѝосѝ кажа!
 - конструкции од типот: Да знам – не знам, ама можам да ѝрашам; Како шѝо беше бесен, сѝе ѓи исѝоѝеѝа; Од шѝо бев изморен, не можев да сѝанам.

В. Па не знам кој рече, еден филозоф вика „Чоекој ти е ... един-сйвено живојно што убива од забава...а нишн едно живојно не убива од забава, него зашто што треба да преживее.“

А. Не, има! ...Има. Сеа ќе ти кажам што убива... Јагуар убива од забава... Само крвта к' исше и ќе си ошде.

Г. Ама друго е, крвта му треба него...

В. Луѓето го праат градот, мислам, луѓе што живеат у градот... што е... што е самиот град, што е душата... Ти пргни се, мислам, нека се пргнат сше жишели од Скопјево, да нема никој, нема никој да прла, нема никој ништо да праи, нема загадување, нема коли...

А. Е, да го видиш паркој за иладу години, никој да не го фаќа, што ќе праи, шума ќе сшане...

Пример 3:

Иначе, сега младежов по кафеки одиш. Тамо дури сшјајш, до сабајле. Од вечер, до сабајле. Јас не знам што... Ние излегувавме на корзо, имавме улица, на корзо, ќе си куевме семчиња, некој некоја боза ќе исшеше или сладолед и што беше. Ќе се сшмнеше, девојчињата не 'и пушшаа од дома штогаш. Со некој браш ако го пушшае. Карање, не може да осшане доцна; или ќе му 'а зашвори врашата, нема кај д' оди. Меѓушто, сеа с' изменија работшше. Ние на корзо ќе се гледавме, ќе шшаме, по два сааша, при. Да заврши корзото. Ко ќе се смрачи, ќе си одиме секој дома. Ни кафана, ни не знам каде. Тоа боже сачувај! Или да се шшеш или нешто... Тоа немало врска.

Пример 4:

Во куќата наша имаше ред и бевме многу деца. Мајка ми не беше шолку сшособна да н научи нешто, баба ми појќе беше со нас. Викаше: „Бабин вака, бабин шака...“ Мајка ми, немаше машини за перење, само да пере и само да гошви, зашто и баба ми и шашко ми – девеш души бешме. И си имаше ред: ко ќе дојдевме за ручек, ќе си седневме, ќе се прекрсшевме, шашко ми ќе почнеше да јаде и после ние сше. Ко ќе имаше некој голем празник, ќе одевме кај друѓарки. Ама сше не н пушшаше – поголешше,

и т̄о кај сме да н̄ провери, кај сме и со ко̄о сме, дали сме машки-женски, или с̄ само женски. Ако сме машки-женски, не н̄ уиш̄аше, а ако сме само женски: „К̄е ве уиш̄ам!“ И ако сме кај некоја с̄ара жена, т̄о̄аш с̄ара жена к̄е н̄ варди, сами да не сме.

Ко к̄е дојдефме дома, мајка ми т̄о̄ов ручеко̄и, к̄е н̄ собереше с̄ӣе, ама ние к̄е чекавме т̄а̄ко ми да седне, т̄рвин т̄а̄ко ми да земе да касне, т̄а т̄осле с̄ӣе ние деца да каснеме.

Вежби и задачи:

1. Запиши едно раскажување на твојата баба, на твојот дедо, на твојата мајка или на твојот татко.

2. Во следниов текст замени ги глаголските именки со лични глаголски форми:

Седнување јас на санка̄а, **с̄уш̄ање** надолу, санка̄а **заринкување**, јас **т̄рвр̄ување** и **удирање** во една т̄рмушка. Зай̄оа сум вака изт̄ребан!

3. Во следниве реченици пред членуваните именки употреби показни заменки:

- (1) Јас т̄о знам директ̄ор̄о̄и.
- (2) На Жаре му е многу т̄олема т̄лава̄а.
- (3) Ми ја украдоа т̄о̄ка̄а.
- (4) Ја најуш̄и т̄ар̄ија̄а.
- (5) Марија ит̄раше во комедија̄а.
- (6) Кај ми е хо̄и-до̄о̄и?

4. Употреби етички датив во следниве реченици:

- (1) Пробај од т̄ор̄ава!
- (2) Кога к̄е одиш во Москва?
- (3) Сум т̄о видел Дојранско̄о Езеро.
- (4) Како си?

УМЕТНИЧКОЛИТЕРАТУРЕН ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ

Уметничколитературниот функционален стил е збир од различни начини за убаво изразување и за сликовито претставување на стварноста со помош на јазични средства.

Тој се одликува со широк избор, со слобода на поврзување и со творечка обработка на јазичните средства. Исто така, тој се остварува преку множество лични начини на искажување определени теми и содржини и вклучува во себе голем број изразни разновидности со кои се постигнува соодветна естетска вредност.

Уметничколитературниот стил е особеност на уметничколитературните дела (епските, лирските, драмските) и е обусловен од односот **литературен творец (писател, поет) – литературно дело – читател**. Овој стил го употребуваат писателите во своите литературни дела, па неговите особености зависат од повеќе фактори, и тоа: од вештината на авторите за уметничко творење со помош на јазични средства, од темата на литературното дело и од неговата содржина, од структурата на делото и од неговата композиција, како и од читателите за кои е наменето делото. Притоа, изборот, поврзувањето и обработката на јазичните средства во едно литературно дело се изразито функционални.

Секој автор, по правило, има сопствен, личен, начин на изразување и на сликовито претставување на стварноста, при што се потпира врз општонародниот јазик како основа за широк избор на јазични средства и на можности за нивно поврзување. Тоа може да се разгледува и на историски план, при што го имаме предвид односот на писателите спрема јазикот на народното творештво, како и спрема јазикот на средновековната литература, но и на современ план, при што го имаме предвид односот спрема стандардниот јазик во сите области на употреба. За да го оформи делото и за да ја оствари својата творечка цел, писателот ги одбира токму оние јазични средства од општонародниот јазик со кои најдобро ќе може да ја искаже темата и да ја претстави содржината. Така, на пример, ако обработува тема од македонската историја, писателот вклучува историска лексика која не е вообичаена за современиот македонски јазик; ако обработува тема поврзана за определена средина, вклучува дијалектна лексика од соодветниот говор; ако обработува, пак, тема од современиот живот, вклучува современа лексика. Изборот на јазичните средства, особено на лексичките, исто така, е во тесна врска со содржината на делото и со ликовите кои се предмет на литературна обработка.

Од друга страна, токму овој стил преку јазичниот израз на писателите врши мошне силно влијание врз општонародниот јазик.

Личниот стил на писателите е во тесна врска со општонародниот јазик, па според оваа врска можеме да зборуваме за одделен уметничколитературен функционален стил наспрема другите функционални стилови.

Во согласност со темата и со содржината на уметничкото дело овој стил е во постојан однос со другите функционални стилови, особено со разговорниот, преку творечкиот однос на авторите спрема воспоставените модели на раскажување и на опишување и спрема разговорните форми на општење во народниот јазик. Исто така, ако се обработуваат теми и ликови од различни области на човековите дејности (на пример: науката, политиката итн.), во литературното дело ќе се воспостави творечки однос и со другите функционални стилови (научниот, публицистичкиот, административниот).

Притоа, за разлика од другите функционални стилови, во кои превладува комуникативната и содржинската функција, во уметничколитературниот стил превладува естетската функција над комуникативната, како и емотивната (експресивната) над содржинската. Притоа, естетската функција е во директна зависност од творечките замисли на авторот, а емотивната (експресивната) од неговиот творечкиот однос кон темата и содржината на делото.

Уметничколитературниот е изразито функционален и изразито експресивен стил.

Тој се одликува со голем број особености кои произлегуваат од функционалната и од експресивната употреба на јазичните средства во литературните дела. Тоа се огледува преку употребата на јазични средства од сите рамништа на јазикот како систем од знаци, и тоа:

- од рамништето на гласовите, преку постигнување соодветна звучност и соодветен ритам на искажувањето;
- од рамништето на зборовите, и од гледна точка на формата, преку употреба на разновидни граматички категории и форми, и од гледна точка на значењето, преку употреба и развивање на повеќезначноста на зборовите и на граматичките форми;
- од рамништето на речениците, преку употреба на различните изразни можности за комбинирање на зборовите во реченици.

Притоа, особено доаѓа до израз експресивната употреба на јазичните средства како фразеологизми, и особено како стилски фигури.

Секое уметничко дело, всушност, претставува одделна творечки организирана целина со сопствена структура во која на оригинален начин се вклопени особеностите на уметничколитературниот стил.

Тоа во голема мера придонесува за зацврстување и за развивање на јазикот како систем од знаци преку употреба на сите расположливи јазични средства во

уметничколитературните дела и претставува цврста основа за творење не само во литературата туку и во други уметности (филмот, мултимедијалните уметности и слично) кои се составен дел од современиот начин на човековото живеење и општење.

Задачи:

Преку одговор на поставените прашања за извадоци од одделни литературни дела (роман, песна, драмски текст), определи го личниот, авторскиот, начин на изразување и на сликовитото претставување на стварноста преку изборот, поврзувањето и обработката на јазичните средства во следните уметничколитературни текстови:

1. Роман:

Ми го одредија за другар во стројот. Проклет да бидам, другар од стројот. Ме задолжија со него, ми го натоварија на врат. Секој примерен беше задолжен со по еден таков лош другар во стројот. Реков примерен, проклет да бидам, заради тој збор за малку да го замразам целиот свет. Примерен другар, примерен пионер, примерен сковец, примерен градител. Примерен, што уште не, проклет да бидам, примерен серко. Но таков беше редот, се колнам.

Беше пролетта 1946 година, првата пролет по војната. Оттогаш сигурно поминале илјада години. Си спомнувам само толку, фати лошо време, снег. Фуртуна. Голема снежна бура се спушти над земјата и сите дрвја што беа цутени ги претвори во мраз, во бело. И сѐ одеднаш молкна, се изгубија прекрасните и безбројни звуци на штотуку почнатата пролет, ништо, ништо не остана од таа убава, силна светлост. Мраз. За тоа со сигурност се сеќавам зашто имав кратки пролетни панталонки сошиени од шарено италијанско ќебе. Снегот беше висок, до појас. Сè, сè тој имаше згмечено, покриено.

(Ж. Чинго, *Големата вода*)

а. Дали има форми од сите зборовни групи во македонскиот јазик (именки, придавки, глаголи, модални зборови...)?

б. Дали се употребуваат различните можности за комбинирање на зборовите во реченицата (во активни и во пасивни реченици, во прости и во сложени реченици, во реченични еквиваленти итн.)?

в. Кои зборови особено одговараат на темата и на содржината на делото, како и на времето во кое се случуваат настаните? Каква е нивната застапеност?

г. Издвој примери за фразеологизми, фигури (повторувања, алитерација) и тропи (иронија, хипербола).

д. Кои особености на јазикот како систем од знаци доаѓаат до израз (синонимија, антонимија)?

ѓ. Кои особености на други стилови (на пример, на употреба на вулгаризми во разговорниот стил) се среќаваат во текстот?

2. Песна:

СТЕРНА

Ами моите стари зер не се плашат од Стерна што ја правел Марко Крале под Маркови кули, и што ја затнал водата со не знам колку арари со бубаќ и ковани со бруќе колку еден аршин големи, та ја затнал водата и го куртулисал Прилепското Поле да не стане како Охридското Езеро. (М. Цепенков)

Ја затнав Стерната со бубаќ,
со партали,
со песочиште, со чакалиште,
со камења, со карпи,
што ги натрупав на дувлото – да крепат.

Беше заден час!

Сонот ми скипна.
Во ниедна доба
сум одел да наслушнам како приидува водата,
како гргори, јачи, и зајачува под земи,
се лути некому
– а не го разбираш зборот –
се токми да излезе
како сура мечка од пештера,
да потера лов.
Ноќе.

(Бл. Конески, *Стерна*)

а. Зборувај за односот кон народното творештво на поетот. Објасни ја врската меѓу цитатот од Марко Цепенков и песната на Бл. Конески, како и употребата на јазичните средства од народното творештво во современата поезија.

б. Препознај ги и објасни ги архаизмите, како и дијалектната лексика во текстот.

в. Определи ја експресивната лексика (аугментативите).

г. Коментирај ја функционалноста на стилските фигури (метафората, споредбата, персонификацијата, алитерацијата, градацијата) во песната.

3. Драмски шексѝ:

Неда: Иване, Иване.

Иван (Влегува. Уплашен е, постојано се обсрнува. Сосем не е оној Иван од почетокот на пиесата.)

Неда: Иване, мили. (Му се фрла во преградка, сета се впира во него.)

Иван: Пссст. Чекај.

Неда: Нема никој. Спијат.

Иван: Каде е Фезлиев?

Неда: Во кујната. Јаде. Пијан е.

Иван: Пссст. (Проверува и самиот. Се враќа.)

Неда (Повторно ја бара неговата преградка, но Иван ја отклонува.)

Иван: А сега, оди си.

Неда: Иване, мили. Не оставај ме сама. Ќе се збудалам. Иване, што станува ова со нас?

Иван: Ништо. Тероризмот не може без овие работи. (Ја повлекува напред и со шепот.) Зар ти мислиш дека јас немам очи и дека не гледам што станува и каде сме? И дека сева оваа глутница што вие околу нас не ми е дојдена преку глава? Не, мила моја. Јас само чекам времињата да се смират, ќе појдам во Америка и не ќе сакам веќе да знам ниту за Луков, ниту за сета оваа вресканица што ја крчиме на дребно како борба за Македонија. Треба да се издржи, мила. Само уште малку да се издржи. Треба да се верува дури и во невозможно, да се нема ни очи ни мисла за ништо и од сета оваа луѓа да се излезе со глава на рамениците. Не гледај ме така, ти се молам. Премногу крв имам на себе за да можам сега, токму во овој момент, да се откажам од нив. Тие би ме убиле, без премислување. Верувај ми.

(К. Чашуле, *Црнила*)

а. Проследи ја употребата на прашалните и на исказните реченици во дијалогот меѓу Неда и Иван.

б. Објасни ја употребата на граматичките категории (време, начин, лице), како и употребата на соодветните форми (идно време, можен начин, лични заменки и слично).

в. Препознај ги особеностите на разговорниот стил во дијалогот (обраќањето, елиптичниот начин на изразување), но и на другите стилови (начинот на објаснување на ситуацијата во Македонија во тоа време).

г. Каде превладуваат тропите, во дијалогот или во подолгиот монолог? Зошто?

ПУБЛИЦИСТИЧКИ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ

Публицистичкиот функционален стил е вид општење во чии рамки редакциите на весниците, на радиостаниците и на телевизиските канали, како и одделни автори – ги информираат читателите, слушателите и гледачите за сегашни или за минати настани оценети како важни или интересни.

Публицистичкиот функционален стил се дели на следниве потстиливи:

- **новинарски**
- **монографско-публицистички.**

Монографско-публицистичкиот потстил се однесува на книги посветени на определени историски личности или на определени настани од историјата; станува збор, на пример за: Гоце Делчев, гемициите, балканските војни, современите војни на територијата на поранешна Југославија, македонската економска и политичка емиграција во прекуокеанските и во европските држави и сл. Значи, станува збор за личности и за настани што се случиле во минатото кај нас и надвор од нашава држава, така што не се дозволени отстапувања од историските податоци, но се дозволува нивно различно толкување, во зависност од ставот на авторот на текстот. Настаните, сепак, можат да бидат предадени со извесни дополнувања од белетристички карактер, но основните, историските податоци мораат да бидат точни.

Новинарскиот потстил на публицистичкиот функционален стил се однесува на **печатот, радиото и телевизијата**. Овие средства за јавно општење, или поточно

– за масовно информирање – им донесуваат на читателите, на слушателите и на гледачите најнови вести од областа на внатрешната и на надворешната политика, од областа на економијата, на културата, на спортот, а исто така настојуваат и да ги забавуваат.

Овој потстил се одликува со две форми: **пишувана** и **говорена**. Пишуваната форма е основна, затоа што ја среќаваме не само во весниците туку и на радиото и на телевизијата, особено во емисиите посветени на вестите.

Основни особености на овој потстил се: **информативната** и **поттикнувачката**. Како што беше речено, читателите, слушателите и гледачите треба да бидат информирани за настаните кај нас и во светот. Со изборот на информациите, како и со коментарите, овие средства за јавно информирање можат да влијаат на јавното мислење во нашата средина, да создаваат симпатични и не многу симпатични политичари и воопшто јавни личности, а понекогаш и да поттикнуваат на некакво дејствување. Сето ова се должи на политиката на редакциите.

Новинарскиот потстил располага со следниве **родови**:

- **информативен** (се пројавува како: вест, соопштение, интервју);
- **аналитички** (го среќаваме во: уводници, коментари, прикази, рецензии, критики, полемики);
- **белетристички** (најмногу се пројавува во репортажи);
- **енигматски** (во крстозбори, ребуси).

Некои автори во рамките на овој потстил го вклучуваат и **стрипот** затоа што го среќаваме во некои весници. Има различни видови стрипови, и тоа: политички, образовен, информативен, стрип во кој се претставуваат дела од уметничката литература, репортажен, рекламен, а се среќаваат и стрипувани романи. Поради тоа е подобро да се каже дека стрипот може да се јави во скоро сите функционални стилови освен во разговорниот.

Ние денес имаме голем број **дневни весници**, уште повеќе **списанија**, голем број **радиостаници** и помал број **телевизиски канали**. Сите имаат своја уредувачка политика, а приватните средства за јавно информирање настојуваат да се изборат за колку што е можно поширок круг читатели, слушатели или гледачи. Бројот на рекламните и огласите што се печатат или се емитуваат ја покажува популарноста на определен весник, списание, радиостаница или телевизиски канал. Се случува (во дневниот печат) рекламните и огласите да го надминат обемот на другите прилози.

Дали има предност некое од средствата за јавно информирање?

Секое одделно си има свои особености.

Радиото можеме да го слушаме и притоа да работиме нешто друго.

На текстовите објавени во **весниците** и во **списанијата** можеме да им се навраќаме повеќе пати.

Најпопуларно средство за јавно информирање, но и за забава е **телевизијата** зашто го окупира вниманието на гледачот и со збор и со живи слики.

Во последно време се случува здружување меѓу весник и телевизиски канал, така што тие си помагаат во борбата за читатели и за гледачи.

Работата во редакциите на средствата за јавно информирање е динамична: весниците, радиостаниците и телевизиските канали настојуваат да ги објават најновите вести. Ова им е полесно на радиостаниците и на телевизиските канали зашто можат да ја прекинат програмата и да ја соопштат веста. Динамичноста во работата на редакциите се одразува на начинот на кој се оформуваат вестите: се забележува дека прилозите се прават по определен образец и со голем број клишеа. Ова особено важи за прилозите од областа на дневната политика, на пример: *Во еднодневна посејта на нашава држава дојат висока делегација. Во некој посејта беа разменети мислења за досегашната соработка. Разговориите се воде во пријателска атмосфера.*

Со голем број клишеа особено се одликуваат прилозите од областа на спортот, на пример: *жесток судир на цинови; предизвика висинска еруиција од воодушевување; вулкан на прибините; најпреварој беше фер и коректен; поистина сијурна, висока и убедлива победа; тој беше висински јунак на најпреварој* итн.

Фразеолошките изрази се исто така многу застапени во новинарскиот потстил. Ги има од различни видови, почнувајќи од разговорните (*бере гале; го обрабосаној; страв лозје чува*), преку фразеолошките изрази од книжевен произлез (*јаболко на раздорој; одење по макиите; тројански коњ*), сè до неутралните (*од прва рака; излезе во пресеј; во секој поглед; по секоја цена*). Новинарите многу често ги приспособуваат фразеолошките изрази според содржината на прилогот, на пример наспрема: *шоуто мора да продолжи – шоуто не мора да продолжи; наспрема: ири без граници – ири со границиите; наспрема: дојдов, видов, победив – дојдов, видов и побегнав* итн.

Во поглед на јазичниот израз, во новинарскиот потстил треба да биде застапен стандардниот јазик, макар што се забележува извесна слобода во употребата на јазикот, особено во забавните прилози.

Од општите особености можеме да споменеме дека во овој потстил се употребуваат најновите зборови и изрази, како: *транзиција; приватизација; париски плурализам* и сл. Со оглед на популарноста и на ширењето на англискиот јазик во светот (процес на глобализација), се прифаќаат голем број заемки од овој јазик: *сценд-бај аранжман; лоби групи; офис дејо* и сл. Покрај ова, под влијание на англискиот јазик, се случуваат и промени во значењето на одделни зборови: *сикер* не е веќе само оној што ги кажува вестите туку сега сè повеќе се употребува за претседателот на Собранието, а *интервју* не е само разговор со некоја истакната личност туку и разговор за примање на работа.

Зборовниот состав на новинарскиот потстил е променлив. Покрај најновите зборови, фразеолошките изрази и заемките од англискиот јазик, се употребуваат и зборови од разговорниот функционален стил, како: *рушеви; кодош; душман; есај* и сл.

Особено место во средствата за јавно информирање имаат **рекламите**. Радиостаниците се служат со звучни ефекти, а телевизиските канали пред сè со живи слики. Во весниците може да се прочита: *OSIS ЗА ДА ГИ ОСВОИТЕ МОДНИТЕ СТАЈЛИНГ ТРЕНДОВИ ПРЕД СИТЕ; Сувераномобили со суверцени!; И вредни и дарешливи; Посвојајте повеќе начини да ја почувствувате природата; Немој да ме викаш бејби!* итн. Во рекламите вистината е на втор план: сè е *нај, нај*, или *сувер*, или дава можност да се добие нешто големо за мали пари, или пак да се биде пред другите и сл. Целта е да се продаде производот или услугата.

Огласите, од друга страна, непосредно го одразуваат начинот на живот во една средина. За разлика од огласите од времето кога заврши Втората светска војна, кога се бараа исчезнати лица, сега се бараат и се нудат резиденции за дипломатски службеници, се заменуваат станови, се продаваат стари возила, се нуди електронска опрема, а има и огласи што нудат држење часови по определени предмети (најмногу по математика, а потоа доаѓаат странските јазици: германски, италијански, англиски). Во огласите за настава по македонски јазик се наведува, меѓу другото: *пишувам состави, класичен осврст кон делото, обработка на дело и ликови*.

Средствата за јавно информирање се дел од нашето секојдневие, ги одразуваат состојбите во општеството и во политиката, го одразуваат начинот на живот во определена средина, како и интересирањата на членовите на таа средина.

Во продолжение даваме неколку примери од весниците и од списанијата.

Пример за **вест**:

Надслов: *Според прогнозиите на Управата за хидрометеоролошки работи, следува период на голем студ*

Наслов: *ЦЕЛА ИДНА НЕДЕЛА ТЕМПЕРАТУРИ ПОД НУЛАТА*

Поднаслов: *Силниот ветер во Гевгелиско криеше електрични бандери*

Текст: *Студениот воздушен бран што ја зафати земјава придонесе во шесток на вчерашната ноќ температурите во целата земја да бидат исклучително ниски и под нулата. Најниската температура беше измерена во Маврово, каде што се регистрирани минус дваесет Целзиусови степенени. Во Битола беа измерени минус 17, во Крайово минус 16, а во Крива Паланка, Охрид и Дебар минус 13 степенени. Во Скопје најниската температура во шесток на вчерашната ноќ изнесуваше минус 7 степенени. Како што информираат од УХМР, и во шесток на викендов земјава ќе биде под влијание на студениот бран, кој ќе придонесе утринските и дневните температури да бидат под нулата.*

Пример за **вест од областа на електронската музика**:

Наслов: *МУЗИЧКИ СЕТ НА ЛЕГЕНДАТА ЛОРЕН ГАРНИЕ*

Во еден познат лондонски ноќен клуб, со свој осумчасовен сет се прикажани една од легендите на современата електронска музика, Лорен Гарние. Се работи за француски диџеј, продуцент и пред сè музичар што е ресектиран од краевите на техно-музиката од Дејрош, со којшто има воспоставено добра соработка. Ова прикажување на Гарние покажа дека се работи за иновативен и необичен диџеј-сет. Зајочна со неговото преизнативно шекхаус и техно-стил, за одвреме-навреме да изненади со хип-хоп, реге, фанк бити.

Пример за **интервју**:

Наслов: *УРБАНА ПРИКАЗНА ИЗЛЕЗЕНА ОД МАТУРСКО ТАБЛО*

Нашата соговорничка, режисерката Маја Младеновска направи обид на едно место да собере барем дел од луѓето со кои мајуринираше пред десет години и тој собир да го документира.

– Од каде идејата за ваков личен документарен филм?

– Долго време сакав да направам некој ведар документарец со секојдневна тема... Во овој момент идејата за мајураниите по една декада беше најдобра. Сè уште одржувам контакти со единаесетина-дваесет друѓари, со кои мајурирав пред десет години.

– За што раскажуваш во твојот документарец?

– Направив приказна за природниот развој на една генерација, без никакви интервенции од моја страна: јас само набљудував еден ден од нивниот живот. Во документарецот ише кажуваат колку им се исполниле очекувањата и колку се далеку од нив. Излезе еден многу нормален урбан производ. Снимив единаесет приказни. Ликовите се различни, но интересни. Тие раскажуваат како се развивале како личности по мајурањето, споменувајќи ги најбитните моменти: образование, вработување, брак, мајчинство, паѓања... Документарецот ќе трае половина час. Ќе биде динамичен; нема да исфрлам ниеден лик, секој ќе има по минути-две.

Пример за **коментар**:

Наслов: БИЗНИСМЕНИ БЕЗ ИДЕЈА

Десетици милиони евра странски кредити лежат неискористени додека македонските стопанство илаче за финансиска помош. Огромна сума пари се под перница и кај македонските граѓани во период кога Македонија е на последно место според инвестициите. Домашните банки ги чуваат парите во странство за да живеат од каматите бидејќи не им се илаќа да ги иласираат средствата како кредити во стопанството.

Домашните бизнисмени не знаат да направат профитабилен проект што ќе ивлече пари од меѓународните заеми на меѓународните финансиски институции или од банките во земјава. Странските кредитори во никој случај не даваат кредити со кои ќе се финансира редовното работење на малите и на средните претпријатија, бидејќи немаат гаранција оти ќе ги вратат средствата. А стопанствениците најмногу бараат заеми токму за да ги икријат долговите, да им обезбедат илати на вработените, да свратат уште некој доплинелен бизнис. И штоа ивиторно се во була.

Помеѓу нив има и мноѓу што сакаат да земат кредит со намера никогаш да не го враќаат. Таквите „проекти“ кај странските финансиери не проѓаат.

Рејко кој од домашните сивоансвеници знае да понуди деловен план за управење бизнис од кој ќе произлезе нов производ, нови работни места и поголем извоз.

Пример за **рецензија**:

Надслов: „Три сестри“ на Александар Поповски

Наслов: СОЗДАДЕН УБАВ СЦЕНСКИ СВЕТ

Присланиците, со мака искорнато од немирни води. На него којнеж, очајни желби по нешто ново. Тоа е, визуелно, ајмосферската рамка на режисерот во неговата инсценација на „Трите сестри“ на Чехов. Режисерот по дефиниција во сите театралски сегменти како основа го поставува којнежот, поенцирајќи го со внатрешниот немир на трите сестри, манифестиран во различен облик и со различни знаци. Тој немир, скриен зад рационалната преданост на Олга, на пример, или прејлетен во действото кај Ирина, режисерот не го оценува, осудува како негатаивен, како бесполезен, шуку, најровив, го интерпретира како „креативен немир“.

Пример за **репортажа**:

Наслов: ШУТКА ШУЗ ШОПИНГ

Не е можно да не ви текнува на цртаниот филм за чевличина и песничката „шу-шу-шу-шу(тка) пил“, која треба да биде нешто како придружба при ритуалните иницијации на луѓето приврзаници на Шутка шуз шопингот и со тоа да го најави новиот циклус во личниот развој на поединецот. Зашто, пазарењето низ Шутка, не преку интелектуален најор, шуку преку специфични мистични доживувања ни ги отвора вратите на нашата појсвесност, затоа што таму минувате низ искуства кои ќе ви помогнат да ги осознате универзалните факти на човековиот дух и природа.

Да знаеја луѓето која духовна моќ ја поседува Шуѓка, немаше да кријат дека отишаму си ги купише новиите чизми и сандали. Ушито на почешокоит на оваа, транценденциална екстаза, се среќаваме со утосителскиот дуќан „УКУС“, како наслов за сеито она што следува онаму – во нејова близина сендвичарница со залепени цени на листови од итеираќа то итесни и широки: „сендвич 10 денари, хамбургер 20“, „скара на кило“; колонијал со најитис „лек за хемероид“ (сѐ ушито не ја одѓаинав еднинската форма на рекламата), и, секако, најголемата блок реклама „ПАРФЕМ ЖАДЕ – 50 денари“ (си одиш после дома ем без хемероид, ем мирисаш како Жаде).

И на ирошоарот меѓу Жаде и хемороидите, иерцираш половина од скоитите фаџи и иознати регистрации, јавни личности од сите обласи, (е)ситрадни ѕвезди...

Друѓ Шуѓка феномен е дека ишаму никој со никоѓо не вика „здрво“. Таму џоренаведениите фаџи се здобиваат со колективна амнезија...И сѐ ишак додека да ситиѓнеи до најиознатата иродавница за чевли во Шуѓка – „Бет комерџ“! Нека ми ироситат и „Де Милано“ и „Фадил комерџ“, дури и „Бет комерџ 2“, но кеџит е веќе инситуџија – отишаму џаѓаита на една од елитните иродавници за чевли во ГТЦ, нема да ситоенам која, си иренесуваие иакеит – јасно ни е дека ититите чевли што ќе ги најдеме во кој било ирѓовски ценитар за 4000 денари, во Шуѓка се 1000, а башка ваму има иовеќе избор на едно месито.

Вежби и задачи:

1. Наведи ги насловите на сите македонски дневни весници.
2. Наведи наслови на пет македонски списанија и определи на каква област се посветени.
3. Објасни го значењето на следниве фразеолошки изрази:
 - даде зелено светло;
 - утврди дијагноза;
 - фаџи маѓла;
 - џо обра боситаноит.
4. Во следниве исказувања на еден музичар, пронајди ги зборовите што се сврзани со електронската музика:
Коѓа видов ирвитаит во животоит синитисајзер и ишоа со семилер, откачив. На микрофонџито кажуваш: ааааа..., и ишоа џо семилуваш и ишоа изгледа

Да почнеме со луѓето што се членови на една заедница оформена како држава: тие се нејзини граѓани, а оние што се подготвуваат да станат граѓани се учениците. Граѓаните можат да имаат различни професии, но сите пред државата се само граѓани. Односот меѓу граѓаните и државата се покрива со **персоналниот потстил**. Граѓаните пишуваат молби, автобиографии, тестаменти, полномоштија. Молбите се пишуваат по определен модел, а автобиографиите ги содржат само податоците за местото и за датумот на раѓање, за образованието и слично; тие не вклучуваат интимни моменти од животот на граѓанинот. Тестаментот и полномоштието немаат вредност ако не се заверени било на суд, било од службено лице.

Деловниот потстил ги опфаќа односите меѓу државата и одделните институции. На пример, Министерството за образование и наука е поврзано со сите училишта во Република Македонија, со универзитетите, како и со сите институции што се занимаваат со наука (институти, факултети и сл.). Овој потстил, исто така, ги опфаќа односите меѓу одделните институции: две училишта, на пример, можат да потпишат договор за соработка. Покрај ова, овој потстил се однесува и на односите меѓу институцијата и вработените во неа: тие можат да поднесуваат молби од различен вид, управата на институцијата може да ги прифати или да ги одбие тие молби; вработените можат да бидат пофалени, да добијат признанија за својата работа и сл.

Општествено-политичкиот потстил се однесува на политичкото уредување на државата и на партискиот живот. Особено пред изборите се засилува дејноста на партиите, се приредуваат митинзи, се држат говори, се објавуваат резолуции, како и програми на партиите. Некои партии имаат и свои гласила (списанија) и во нив ги изнесуваат своите ставови за состојбите во државата и за своите политички противници.

Законодавно-правниот потстил ги опфаќа: уставот (како основен закон) и сите други закони, вклучувајќи го и Законот за употребата на македонскиот јазик. На овој начин се уредуваат сите односи во државата.

Уставот може да почне со еден свечен текст, наречен преамбула. Овој текст не е задолжителен и не е обврзувачки (нема законска вредност), туку служи како вовед во членовите што имаат законска вредност. Во Уставот на Република Македонија се утврдуваат правата и слободите на човекот и граѓанинот, потоа се пропишува организацијата на државата, па се зборува за Собранието на нашата држава, се наведуваат правата и обврските на Претседателот на Републиката и на Владата на Република Македонија. Нашиот Устав содржи и членови посветени на судството, на обвинителството и на Уставниот суд. Одделно се зборува за локалната

самоуправа, за меѓународните односи, за одбраната на Државата, за воена и за вонредна состојба.

Некои од членовите на Уставот на Република Македонија служат како основа за оформување закони. Закони има моногу, а овде ќе наброиме неколку: за култура, за авторски права, за наследување, за комунална дејност, кривичен закон, закон за вработување и за осигурување во случај на невработеност, за помагање на техничкиот развој итн. Со законите, државната власт го определува однесувањето на своите граѓани. Ако не се придржуваат кон законските определби – следува соодветна казна.

Во законите нема место за изразување чувства. Јазикот изобилува со зборови-термини, како: *член, сѝранка, молиѝел, бараѝел, рабоѝодавач; ѝокана, наредба, молба, уверение, доѝовор* итн. Голем е бројот на глаголски и на одглаголски именки: *сѝиѝендирање, дејсѝивување, ѝредлаѓање, орѓанизирање; ѝоддршка; расѝределба* и сл. Како важна особеност на овој потстил се јавуваат примерите со аналитички прирок: *врши избор, врши конѝрола, врши именувања и разрешувања; дава амнесѝија, дава ѝомиливање; донесува одлуки* итн.

Овој потстил се одликува со набројувања.

Така, во рамките на простата реченица имаме набројувања на развиени именски групи (синтагми). Пример за ова среќаваме во Членот 5 од Законот за употребата на македонскиот јазик (види подолу).

Сепак, најчести се случаите со набројување на дејствата што треба да ги вршат лицата и институциите на државната власт.

Така, Уставниот суд на Република Македонија, според Уставот, ги има следниве обврски:

- одлучува за соѓласносѝа на законииѝе со Усѝавоѝи;
- одлучува за соѓласносѝа на друѓиѝиѝе ѝроѝиси и на колекѝивниѝиѝе доѝовори со Усѝавоѝи и со законииѝе;
- ѝи ѝиѝиѝи слободиѝе и ѝраваѝа на човекоѝи и ѝраѓаниноѝи ѝиѝо се однесувааѝи на слободаѝа на уверувањетиѝо, совесѝа, мислаѝа и јавноѝо изразување на мислаѝа, ѝолиѝичкоѝи здружување и дејсѝивување и забранаѝа на дискриминација на ѝраѓаниѝе ѝо основ на ѝол, раса, верска, национална, социјална и ѝолиѝичка ѝриѝадносѝи;
- решава за судироѝи на надлежносѝиѝиѝе меѓу носѝиѝелиѝиѝе на законодавнаѝа, изврзинаѝа и судскаѝа власѝи;
- одлучува за одѓворносѝа на Преѝседаѝелоѝи на Реѝубликаѝа.

На почетокот на 1998 година беше донесен Законот за употребата на македонскиот јазик. Еве неколку членови од него:

Член 1

Со овој закон се уредува уџоџребаџа на македонскиоџ јазик, како службен јазик во Реџублика Македонија.

Македонскиоџ јазик, во смисла на овој закон, е македонскиоџ лиџературен јазик и неџовоџо кирилично џисмо.

Уџоџребаџа на македонскиоџ јазик, во смисла на овој закон, џи оџфаќа: неџоваџа заџџџџа, унаџредување и збоџаџување.

Член 5

Македонскиоџ јазик, џоќрај уџоџребаџа во орџаниџе на државнаџа власџ, во орџаниџе на единициџе на локалнаџа самоуправа и џрадоџ Скоџје, се уџоџребува и во:

- џрџовскиџе друџџва, џреџџријаџџаџа, усџановиџе и друџџџе џравни лица реџисџрирани во Реџубликаџа;*
- називиџе, рекламиџе и џлаќаџџџе на џравниџе лица;*
- називиџе и уџаџсџваџа на џпроизводиџе, леќарсџваџа, еџџкеџџџе, факџуриџе и слично;*
- смеџќџџе, џоџврдиџе и друџи информациџи на амбалажаџа на џпроизводиџе, леќарсџваџа и слично;*
- обележувањеџо на јавниџе месџа;*
- наџџисџџе во средсџваџа за јавен џревоз и во јавниџе објекџи;*
- џџџлувањеџо, односно синхронизирањеџо на филмовиџе и емисиџџе на сџрански јазик џџо се џрикажувааџи јавно;*
- меџународниџе доџовори и друџџџе меџународни акџи џџо џи склучува Реџубликаџа.*

Член 6

Заџџџџаџа, унаџредувањеџо и збоџаџувањеџо на македонскиоџ јазик оџфаќааџи особено:

- наџласена џрижа за уџоџреба на македонскиоџ јазик во џпроцесоџ на образованиеџо и восџџџаниеџо;*
- џоџџџџување на џрижаџа за уџоџреба на македонскиоџ јазик во средсџваџа за масовна комуникаџија, особено џреќу џеќаџоџи, радиоџо и џтелевизијаџа;*

- избежнување у употреба на странски изрази и заемки, односно, по можност, нивно заменување со соодветни поими од македонската лексика;
- афирмирање на македонскиот јазик во светот;
- поддршка на учењето на македонскиот јазик во Републиката и во македонските средини надвор од границите на Републиката;
- стандардизирање кадри за изучување на македонскиот јазик;
- издавање публикации за македонскиот јазик.

Односите на нашата држава со други држави се покриваат со **дипломатскиот потстил**. Во рамките на овој потстил среќаваме низа термини карактеристични за него, на пример:

- *коминике* – службено известување на Владата за дипломатски преговори, за договори склучени меѓу нашата и друга држава;
- *нојта* – службена пишувана дипломатска претставка од една влада до друга;
- *демари* – акција преземена со цел да се протестира кај друга држава за нешто;
- *пројтокол* – записник од дипломатска конференција; решенија донесени на таква конференција;
- *меморандум* – потсетник во кој се изнесени прашањата што се разгледувале во текот на дипломатските разговори;
- *ултиматум* – последно барање што ѝ го доставува една држава на друга, со закана дека ако не се исполни, веднаш ќе преземе определени мерки, па дури и ќе ѝ објави војна;
- *акредитиви* – заверен документ што му го предава новопоставениот амбасадор на претседателот на државата во која е испратен.

Од јазична гледна точка, овој потстил изобилува со изрази од типот: *пријателска атмосфера*; *добрососедски односи*; *гесло на добра волја* и сл. Исто така, се употребуваат изрази преземени од латинскиот јазик: *persona non grata* (за личност што не е прифатлива за некоја држава; обично се работи за дипломатски службеник); *status quo ante bellum* = состојба од пред војната (не е добро да се каже: *status quo ante bellum*, или: *status quo ante bellum* е *status quo*, зашто *status quo* е *status quo*); *casus belli* = причина за војна. Во овој потстил се јавуваат и некои стилски фигури, како метонимијата, па се вели: *Ајина* за Грција; *Белата кука* за власта во САД; *Кремљ* за управата на Руската Федерација и сл.

Вежби и задачи:

1. Преамбулата на Уставот на Република Македонија (од 2001 година) гласи:

Граѓаниите на Република Македонија, македонскиот народ, како и граѓаниите што живеат во нејзините граници, кои се дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и другите, преземајќи ја одговорноста за сегашноста и иднината на нивната татковина, свесни и благодарни на своите предци за жртвите и посветеноста во нивните заложби и борба за создавање на самостојна и суверена држава Македонија и одговорни пред идните генерации за зачувувањето и развојот на што е вредно од богатото културно наследство и соживот во Македонија, еднакви во своите права и обврски кон заедничкото добро – Република Македонија – во согласност со традицијата на Крушевската Република и одлуките на АСНОМ и на референдумот од 8 септември 1991 година, одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава, со намера да се воспостави и зацврсти владеењето на правото, да се гарантираат човековите права и граѓанските слободи, да се обезбеди мир и соживот, социјална правда, економска благосостојба и најпредок на личниот и заедничкиот живот, преку своите претставници во Собранието на Република Македонија, избрани на слободни и демократски избори го донесуваат овој УСТАВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.

Прашања:

- а. Колку народи се наведени во преамбулата на Уставот на Република Македонија?
- б. Кои историски моменти се споменати?
- в. Како се окарактеризирани изборите за пратеници?
- г. Што значи зборот *соживот*?

2. Членот 7 од Уставот на Република Македонија се однесува на употребата на јазиците во нашата држава. Тој гласи:

На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговојто кирилично писмо.

Друг јазик илшо го зборуваат најмалку 20% од граѓаниите илшо илака е службен јазик и неговото писмо.

Личните документи на граѓаниите кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, се издаваат на македонски јазик и неговото писмо, како и на тој јазик и неговото писмо, во согласност со закон.

Кој било граѓанин кој живее во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаниите зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата може да употреби кој било од службениите јазици и неговото писмо. Подрачните единици одговараат на македонски јазик и неговото писмо, како и на службениот јазик и писмо илшо го употребува граѓаниот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службениите јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонски јазик и неговото писмо, како и на службениот јазик и писмото илшо го употребува граѓаниот.

Во организациите на државната власт во Република Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласност со закон.

Во единиците на локалната самоуправа, јазиците и писмото илшо го користат најмалку 20% од граѓаниите е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаниите во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат единиците на локалната самоуправа.

Задача: Раскажи го со свои зборови овој член од Уставот на Република Македонија.

3. Пронајди ги глаголските именки во Членот 8 од Законот за култура:

(1) Национален интерес во културата, во смисла на овој закон, е културата илшо е од заеднички интерес за граѓаниите на Републиката и е неопходно нејзино конинуирано вршење, како и достајност на сите граѓани под еднакви услови.

(2) Националниот интерес офаќа:

- создавање кадровски, материјални и други услови за конинуирано осиварување на културата;
- овозможување услови за осиварување и заштитата на врвни културни вредности;
- поттикнување на разновидност и разноличност во културата;
- обезбедување на услови за достајност на граѓаниите до културните вредности и нивно масовно користење;

- обезбедување услови за остварување и заштитата на културниот идентитет на граѓанине од различно етничко потекло;
- грижа за културниот развој и остварување на културните права на македонското малцинство и иселеништво во странство;
- создавање услови за рамномерен културен развој во Републиката;
- афирмација на културата на Републиката во странство и
- културолошки истражувања.

4. Во Членот 33 од Законот за култура се наведуваат причините за разрешување (пред истекот на мандатот) на директор на национална установа од областа на културата, па се вели:

Директорот може да биде разрешен:

1. на лично барање;
2. ако не ја остварува програмата за работа на установата;
3. ако ѝ е по негова вина нанесена штета на установата;
4. ако не работи во согласност со законот и со статутот на установата.

Задача: Оформи ја првата причина за разрешување од директорската функција како условна зависна дел-реченица.

НАУЧЕН ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ

Научниот функционален стил го заслужува највисокото место меѓу функционалните стилови. Станува збор за таква дејност во која доаѓа до израз способноста на човекот за апстрактно, аналитичко размислување и за формулирање на сознанијата до кои дошол.

Науките можеме да ги групираме на следниов начин:

- хуманистички (лингвистика, литературна наука, историја, филозофија, логика, психологија и др.);
- природнонауките (математика, физика, хемија, биологија, географија и др.);
- технички (архитектура, градежништво, машинство, електротехника и др.).

Секоја од овие науки располага со сопствена терминологија (на пример, во лингвистиката, односно во науката за јазикот среќаваме термини од типот на: *їподмеїї, їприрок, їпредмеїї; условни, їричински, їоследични зависнослужени реченици* и сл.). Покрај ова, можеме да зборуваме и за таканаречени општонаучни термини, како: *број, сисїем, функција, комїарација, сїрукиїура* итн.

Научниот функционален стил се дели на:

- **строгонаучен потстил;**
- **научно-учебнички потстил;**
- **научно-популарен потстил.**

Строгонаучниот потстил го среќаваме во монографии (одделни книги посветени на определен проблем, или на определена појава), во докторски дисертации, во магистерски трудови, во статии и во реферати. Во рамките на овој потстил научникот им се обраќа на своите колеги, научници од истата област и нема потреба да објаснува работи што им се јасни на членовите на таа група, туку треба да ги изнесе своите сознанија за определено прашање, да докаже дека станува збор за нешто ново и да даде повод за дискусија.

Научно-учебничкиот потстил доаѓа до израз во учебниците. Авторите на учебниците треба, од една страна, да бидат во тек со најновите резултати и сознанија во науката на која □ припаѓаат, а од друга – да се приспособат кон наставната програма, кон претходните знаења на учениците и кон нивната возраст. Ова значи дека специјалист во определена научна област им се обраќа на неспецијалисти што треба да бидат воведени во таа наука, а можеби еден ден ќе станат и тие специјалисти од таа област. Учебникот треба да содржи јасни дефиниции и објаснувања за сите употребени термини. Учебникот треба да им биде достапен на учениците, да им биде интересен, но и да ги води напред, во нови сознанија за таа научна област. Учебникот, исто така, треба да содржи задачи и вежби за да може ученикот сам да утврди до кој степен ги совладал знаењата.

За **научно-популарниот потстил** можеме да кажеме дека на прво место доаѓа настојувањето на специјалистите да заинтересираат колку што е можно поширок круг читатели, слушатели или гледачи за сопствената наука и за нејзините достигнуања. Овој потстил го среќаваме во книги, во емисии и во филмови. Важно е притоа авторот да не претерува во употребата на стручната терминологија, а ако употребува некој термин – да го објасни.

Еве неколку примери од строгонаучниот потстил:

Пример 1.

Предметѝ на нашеѝо внимание се овдека оние глаголи шѝо можат да се појават на синтаксичко ниво и како преодни, употребени со реализиран објект, а и како непреодни, во употреба шѝо ја нарекуваат некои айсолутивна, кога се земено во реченицата, така да кажеме, во состојба на ослободеност од директниот објект како именка, кога дејствието означено со нив се испраха од објектот. Фактот шѝо првиот случај, со реализиран директен објект, се зема како силен, маркиран член на оваа позиција ни дава извесна основа да говориме, барем условно, и овде во однос на вториот случај за интранзитивација, која, за разлика од преходната, кај повратните глаголи, би можеле да ја наречеме актуелна, а која ние ја нарекуваме дезаргументација на глаголот во однос на директниот објект или, притоа, дезаргументација на директниот објект.

(Од „На македонско-граматички теми“ – Благоја Корубин)

Пример 2.

Форезија – кога едниот вид инсект го користи другиот како транзитивно средство, за поминување во нова живоина средина. За ова е добар примерот со ларвите од шпанската бубачка, кои со своите приречени канци се зацврстуваат врз телото од некоја солидарна чела и така ги пренесува во своето гнездо. Тука ларвите продолжуваат со својот развојок, но во сосема други услови. Тоа е однос меѓу два вида инсекти, но исто така некои видови инсекти транзитираат и разни видови микроорганизми, или пак други видови живоински организми. Тогаш инсектите немаат штеја од тие организми кои само ги пренесуваат. Во случај кога инсектите транзитираат некои акари (крлежи) или патогени микроорганизми врз растенија, врз домашни живоини, или врз човекот, тогаш настануваат штеи кај новиот домаќин. При форезија, односот за инсектот е неутрален, а за транзитираниите организми – позитивен, додека за новиот домаќин може да биде негативен.

(Од „Шумарска ентомологија“ – Љупка Хаџи-Ристова; ентомологија = наука што ги изучува инсектите.)

Пример 3.

Успешен менаџер

1. Менаџерот треба да биде способен да размислува.
2. Менаџерот треба да биде способен да се изрази јасно. Најдобро сфатената идеја е безвредна сè додека не биде пренесена. Главната задача на менаџерот е комуницирањето.
3. Менаџерот треба да поседува техничка способност.
4. Менаџерот треба да поседува способност да мисли широко. Тој треба да биде способен да види над сè. Широко разбирање е потребно за да може да го види ефектот од секоја предложена акција во целната организација.
5. Менаџерот треба да биде продавач. Продавањето идеи е една од главните задачи на менаџерот.
6. Менаџерот треба да поседува морален интегритет. Неговите претпоставени и неговите подчинени треба да имаат доверба во него и во неговите акции.
7. Менаџерот треба да биде емоционално стабилен. Тој треба да ги одделува личните чувства од деловните проблеми.
8. Менаџерот треба да поседува способност за оцена на меѓучовечките односи и да проникнува во мотивацијата и во однесувањето на човеот.
9. Менаџерот треба да поседува организациска способност. Оваа способност треба да се наоѓа на првото место од листата.
10. Менаџерот треба да биде динамичен. Ова е особина карактеристична за лидерите: тие го помагаат движењето напред, доведува до промени, создава нови и подобри резултати.

(Од „Менаџмент“ – Бобек Шуклев)

Пример 4.

ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТУВАЊЕ

Образование и воспитување се два меѓусебно поврзани процеси на социјализација на човеот. Преку образование и воспитување се пренесуваат одредените свесни од генерација на генерација. Уште одамна е кажано дека

образованието е активност на старата генерација насочена кон младата генерација, која е сè уште неподготвена за оштетено животно. Во помалку развиените општества, образованието и воспитувањето се одвивало како природен процес на пренесување на најзначајните искуства врз младата генерација. Во родовското уредување, најблиските сродници ја имале функцијата на воспитувачи и учители. Подоцна, со развојот на материјалната основа на општеството, особено со посложената поделба на трудот, се јавува потребата за систематско пренесување и совладување на најнужните искуства и знаења. Во тоа смисла, во поразвиените општества се развиваат посебни образовно-воспитни институции, кои врз себе ги преземаат организирањето и изведувањето на образовниот процес.

Во системот на образованието и воспитувањето се изразени основните цели на општеството како целина. Системот на образованието и воспитувањето се приспособува кон постојната општествена поделба на трудот, подготвувајќи ја младата генерација за вклучување во класната и професионалната структура на општеството.

(Од „Социологија на комуникации“ –
Томислав Чокревски)

Вежби и задачи:

1. Наведи по пет термини од областа на географијата, на физиката и на хемијата.
2. На каква терминологија ѝ припаѓаат термините *самогласка*, *согласка*, *подмет*, *прирок*, а на каква термините: *вокал*, *консонант*, *субјект*, *предикат*?
3. Што значи терминот *комуникација*?
4. Наспрема интернационалните (меѓународните) термини: *конјункција*, *адверсативни*, *дисјунктивни*, *темпорални*, *каузални*, *консекутивни реченици* употреби ги македонските термини.
5. Од кој јазик е преземен терминот *менаџмент*?

Дијалектологија

ПРЕДМЕТ НА ПРОУЧУВАЊЕ НА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈАТА

Како одделна лингвистичка дисциплина дијалектологијата се развила во почетокот на XIX век. Дијалектологијата е дел од лингвистиката како општа наука за јазикот. За предмет на проучување ги има дијалектите (народните говори) на еден јазик, т.е. сите јазични пројави што не влегуваат во стандардниот јазик на еден народ. Настанувањето на дијалектот било сфаќано како цепене или распаѓање на јазичното единство на даден јазик.

Во науката за јазикот, а особено во дијалектологијата како нејзин дел, се употребуваат термините **дијалект, говор, идиолект, наречје** и др.

Терминот **дијалект** најчесто се сфаќа како поим потесен од терминот јазик. Дијалектот, според дијалектолошката наука, има и своја историја за која е карактеристично раздразувањето на помали делови. Според ваквото разбирање на лингвистичката наука, еден јазик, под влијание на одредени нелингвистички фактори (општествено-историски, економски миграции и сл.), може да се раздрази на помали јазични единици, кои, со текот на времето, се одделуваат и добиваат статус на посебен јазик. На пример, сите денешни словенски јазици, од историска гледна точка, се дијалекти на еден заеднички словенски јазик наречен прасловенски. Значи, терминот *дијалект* најчесто се сфаќа како *дел од поголема јазична целина, т.е. нејзина разновидност и е средство за меѓусебно комуницирање на одреден колектив, територијално или социјално ограничено*. Така, ако се сметаат дија-

лектите за делови од јазикот, тогаш *јазикот се разбира како целина изградена од илјиче делови*, или: *дијалектот е резултат на иерархијално раслојување на јазикот и ирејсставува специфична карактеристика на групата зборувачи, обединети на географски, историски и општествени план.*

Секој дијалект може да ја врши основната функција на јазикот – *комуникативната* и затоа секој дијалект има можност да биде *јазик*. Како критериум за разликување на термините *јазик* и *дијалект*, најчесто се зема нивната меѓусебна разбирливост, т.е. се вели дека неа ја има меѓу дијалектите на еден јазик, а ја нема меѓу два различни јазика, иако ова сфаќање за различноста е многу релативно, зашто понекогаш разбирањето меѓу два сродни јазика (на пример, во пограничните области) може да биде полесно отколку разбирањето помеѓу два територијално оддалечени дијалекти на еден јазик. На пример, зборувачите на еден јужен македонски дијалект (солунски, воденски) тешко ќе се разберат со зборувачите на еден северен дијалект (кумановски, кратовски). Значи, *јазикот* е официјален облик на дијалектот. Јазикот има своја писмена форма. Дијалектот нема писмена форма.

Дијалектите (народните говори) имаат, исто како и јазикот, своја норма, но таа не е официјално прифатена. Јазик без норма, па и дијалектот, не може да се учи. Дијалектот се карактеризира со единство на својот граматички систем. Група дијалекти на даден јазик го претставуваат неговиот **дијасистем**. *Дијасистемот ирејсставува целина од дијалектите со делумно исти структури*. Дијасистемот функционира преку дијалектниот јазик и претставува нестандартна пројава на општонародниот јазик.

Стандардниот (литературниот) јазик, пак, е нормирана разновидност на општонародниот јазик. Стандардниот јазик се изградува врз основа на еден или на групата дијалекти на даден јазик и *ирејсставува стабилизирани, наддијалектна форма, задолжителна за припадниците на дадена општествена заедница*.

Терминот **идиолект** се користи со значење на целокупност од индивидуалните (професионални, социјални, територијални и др.) особини кои го карактеризираат говорот /речта на еден говорител, т.е. индивидуална варијанта на јазикот.

Терминот **говор** најчесто се објаснува како најмала територијална (локална) или социјална јазична единица, т.е. јазичниот израз на мал колектив луѓе меѓу кои нема некои позабележителни јазични разлики.

Наречјето претставува поголема јазична единица во чиј состав влегуваат повеќе блиски дијалекти или говори, кои имаат еднакви основни јазични карактеристики, на пример, западното македонско наречје со повеќето свои говори или дијалектни групи (прилепско-битолската, охридско-преспанската и други).

Задачи:

1. Во кој период се развива дијалектологијата како посебна лингвистичка дисциплина и кој е нејзиниот предмет на проучување?
2. Зошто јазикот на кој се зборува и се пишува во училиште и во другите официјални институции се вика стандарден (литературен)?
3. Зошто дијалектот се определува како нестандартна и само како усна форма на јазикот?
4. Коментирај ја разликата меѓу термините *говор*, *дијалект*, *наречје*!
5. Подолу се дадени два текста. Прочитај ги на глас!

Текст А

Служийелой ме заборавил и ме осџавил ѓри часа ѓовеке во ѓусџаџа училница. Иако сонцеџо уџџе сџоеше над заџадниџе ѓокриви на ѓрадоџ, ѓо коџиџаџа на училницаџа веке се најласџуваа сиви сенки на мракава. Се обидов да ја оџворам враџаџа; беше заклучена. Воздивнав и со обеџе раце заџроџав удираџки одвреме навреме и со џаџиоџ врв на чевелоџ. Служийелой не се оџласи. Тоа ме разбесни и јас заџроџав уџџе ѓосилно, сеџа веке само со нозеџе. Пресеџанав коџа чув џеџки чекори. Тој долџо џо месџеше клучоџ во браваџа, сџенкаше и џвореше неџџо за себе. Поџоа накаџлуваџки се, ја оџвори враџаџа и ме измери зачудено.

(Славко Јаневски, Улица)

Текст Б

Едџн дџдо и еднџ бџба живеџли фцеџнџ колџба фофџнџкоја џлџнина. Дџдоџо одџл наџлџф. Првие дџн нџничо неџфанџл. Фџџриџе дџн џџ нџничо. Ама наџџрџџџе џџџуџџџлзџак. Дџдоџо џоџсуреџлзџако и џоџдџл наџбџбаџа даџџоџсфџри. Пџоџл наџлџф. Бџбаџа џоџсфарџлазџако и еднџ џоџеднџ сџџе дрџџџки изџла. Оџџкаџизџла месџџо, џурџла фџкоџлџџо даџсеџвџре еднџ сфџнска џодлџџа. Куџџ доџлџ дџдоџо, џоџерџл наџбџбаџа ручџк. Бџбаџа муџџурџла фцеџнџ џанџца чџрба сосџсфџнска џодлџџа. Дџдоџо сфаџџл каквџ билџ рабџџаџа, џрабнџл џанџцаџа и аџџреснџл одџџлавџџанаџбџбаџа.

(Владимирово / Беровско)

Спореди ги двата текста! Кои зборови и граматички форми во дијалектниот текст се заеднички со литературниот текст? Како се запишани тие?

6. Обиди се текстот А да го „преведеш“ на својот дијалект.

7. Какви промени забележуваш на фонетски и на лексички план во дијалектниот текст?

8. Како се изговара глаголската л-форма во твојот крај: *чӣшале, ѝееле, свиреле, јаделе*?

9. Како се изговараат во твојот дијалект следниве зборови: *ѝченка, ѓрав, лубеница, диња, мачка, ѓулаб, зајак*?

10. Како се членуваат и како се акцентираат во твојот дијалект именките: *сесѝра, жена, маж, нива, сноѝ, лозје*?

ЗНАЧЕЊЕТО НА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈАТА ВО ПРОУЧУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Врскаѝа на дијалекѝолошкаѝа наука со друѝиѝе науки. Дијалектот се зема како историска појава, која зависи од определени општествено-историски, економски, културни и други околности. Тоа значи дека дијалектите при определени услови постојат, во други се развиваат, а во трети исчезнуваат. Дијалектологијата, како дел од нашата лингвистичка наука, ги проучува дијалектите кои се од особена важност за историското и за современото проучување на македонскиот јазик.

Дијалектологијата е научна дисциплина која честопати е нарекувана и „помошна наука“, затоа што нејзините резултати им помагаат на многу други науки кои се занимаваат со проучување на јазикот. Така, дијалектологијата е еднакво важна и за историјата на јазикот и за современиот јазик. Според мислењето на истакнати лингвисти-дијалектолози, дијалектите (народните говори) се најчист и најдлабок извор за проучување и на сегашноста и на историјата на даден јазик. Оттаму, дијалектологијата се смета за прво и најсигурно средство на современата наука за јазикот. Дијалектите (народните говори) се жива, конкретна и најприродна реализација на јазикот како средство за комуникација меѓу луѓето. Како такви, тие даваат материјали за многу други дисциплини кои се занимаваат со проучување на јазикот, како што се, на пример, фонетиката и фонологијата, морфологијата, синтаксата, стилистиката, социолингвистиката (етнолингвистиката) и др., како и културолошките науки: историјата, етнологијата, социологијата и други.

Прочувањето на современите македонски дијалекти претставува основен извор, заедно со писмените споменици, за историскиот развој на македонскиот јазик. Дијалектите, за разлика од пишаните споменици, се жива комуникациска форма на

јазикот, која се развива и се менува. Така, проучувањето на македонските дијалекти овозможува објаснување на многу специфични карактеристики за македонскиот јазик и придонесуваат за нивно правилно толкување. На пример, прашањето за гласот /x/, *џројниоџ член*, конструкциите со *има/нема* + *глаголска ѝридавка* и др.

Интересот за проучување на дијалектите се појавил многу одамна, уште во Стара Грција. Но, вистинскиот интерес за дијалектолошките проучувања започнал во времето кога се појавиле нациите и кога почнало оформувањето на писмените јазици како израз на националноста.

Дијалектологијата како одделна лингвистичка дисциплина има важно теориско и практично значење во проучувањето на националниот јазик. Таа има особено значење и за проучувањето на македонскиот современ јазик, имајќи ја предвид неговата стандарднојазична традиција.

На функционален (практичен) план, проучувањето на дијалектите и нивното познавање, им служи на зборувачите на стандардниот јазик како поттикнувач во процесот на усвојување на стандардот. Значаен е, на пример, односот и на наставникот и на ученикот кон дијалектот. Познавањето на дијалектите е една од главните задачи што ги имаат наставниците. Нивна задача е да им ја објаснат на учениците, кои доаѓаат од разни дијалекти или се во дијалектни средини, улогата и важноста на дијалектот (дијалектниот јазик) во нивното стандарднојазичното изразување.

Задачи:

1. Коментирај ја мислата *Дијалектџоџ е најчистџ и најдлабок извор за џроучување на исџоријаџа и на сеџашноста на јазикоџ!*

2. Потруди се да ги откриеш несаканите, ненамерните грешки во излагањето на твојот другар. Запиши ги во тетратка и објасни ги.

3. Можеш ли, според ненамерните грешки што ги направи твојот соговорник, да откриеш од кој дел на Македонија доаѓа?

4. Какви дијалектни карактеристики забележуваш во говорот на некои луѓе од политичкиот живот (гласовни, морфолошки, синтаксички, лексички и др.)?

5. Следниве неколку реченици напиши ги на твојот дијалект:

Ќе се одморам кога врбаџа ќе роди џрозје. Се фаџи на јадица. Му се одврза јазикоџ. Во јајцеџо бара влакно. Ми џоминаа џрџки џо снагаџа. Срцеџо ми слезе в џеџици.

РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА НАУКА И НЕЈЗИНИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ

Доцната кодификација на македонскиот јазик (1945) се случува во време кога во славистичката наука веќе се навестувала самостојноста и изделеноста на македонскиот јазик како посебен јазик, благодарение на резултатите од истражувањата на македонските дијалекти од страна на многу странски лингвисти-слависти. Така, македонскиот јазик скоро шест децении во практика ја усовршува својата стандарднојазична норма. Значаен сегмент во тој развој претставува неговото дијалектолошко и историско проучување, како добра основа за современиот јазик. Интересот за проучување на македонскиот јазик, на неговата историја и на неговите народни говори/дијалекти се јавил многу поодамна, уште кон крајот на XIX век, речиси едновременно со почетоците на дијалектологијата како посебна гранка од науката за јазикот. Имајќи го предвид местото и улогата на македонскиот јазик во лингвистичките проучувања, интересот за него бил уште поголем, особено кај странските лингвисти и во периодите кога Македонија немала своја држава (пред 1945).

Така, од крајот на XIX век, меѓу првите луѓе во чии проучувања и трудови се опфатени материјали и од македонскиот јазик/дијалекти се трудовите на: *Вук Сџефановиќ Караџиќ* (1822), *Виктор Иванович Григорович* (1848), *Вайрослав Јаџиќ* (1877), на *Сџефан Верковиќ* (1889), кој издал книга со географско-етнографски опис на цела Македонија. Треба да се спомене и *Вайрослав Облак*, кој уште во 1892 година посетил неколку села во околината на Солун, со цел да најде потврда за тезите на неговиот професор В. Јаџиќ за запазениот назализам во јужните македонски дијалекти. Од особена важност за историјата на македонскиот јазик и за неговата народнојазична основа е и трудот на *Васил К'нчов* под наслов *Македонија – етнографија и сџајисџика*, објавен во Софија, во 1901.

Подоцна, во периодот меѓу двете светски војни, кога интересот за македонската јазична проблематика се зголемува, се јавуваат трудовите на *А. Белиќ* (*Дијалектџиџиџе на Иџточна и на Јужна Србија – 1905*), *А. М. Селишчев* (1929), а од посебно значење е неговиот труд *Словенскојто население во Албанија* (Софија 1931), со кој успева да даде значајни заклучоци во врска со југозападната граница на македонската јазична територија.

Од друга страна, територијалната поставеност на македонскиот јазик (периферниот карактер) побудила особен интерес во повеќе европски научни центри. Така, во периодот меѓу двете светски војни се јавуваат трудовите на *Мјечислав Малеџки* (Полска), *Андре Мазон* и *Андре Вајан* (Франција), *Макс Фасмер*, *Гусџав Вајганд* (Германија), *Л. Милеџич*, *И. Ванов*, *В. Думев* (Бугарија), *Пеџар Скок* (Хрватска) и многу други.

Нов период во историјата на македонската наука за јазикот и организирана научна дејност започнува по завршувањето на Втората светска војна и со одлуките на АСНОМ (1944), во слободна македонска држава со сопствен културен центар и со свои научни институции. Во 1946 година е основан Филозофскиот факултет. Во составот на новоформиранiot Факултет е основана Катедрата за македонски јазик.

Катедрата за македонски јазик долги години, покрај наставно-образовната работа, развила и научно-истражувачка дејност, особено по 1949 година, кога бројот на научните кадри во Катедрата се зголемил со првите дипломирани македонисти на Филозофскиот факултет. Први членови на Катедрата биле **Блаже Конески, Крум Тошев, Божидар Видоески** и **Радмила Угринова-Скаловска**.

Од тој период па до денес се преземале засилени и сеопфатни проучувања на македонските дијалекти. Така, за кусо време, како плод на македонската научна активност на полето на лингвистичката наука настанале, од перото на македонските лингвисти, повеќе стотици научни трудови од сите области на македонскиот јазик: фонологија, граматика, историја, стандарднојазична норма, дијалектологија итн.

На издавачки план, а од особено значење за почетоците на дијалектолошката наука во Македонија, се смета едицијата *Студентски дипломски работи*, во која се објавени седум труда кои претставувале први описи на македонски дијалекти, изработени како дипломски работи на првата генерација дипломирани студенти по македонски јазик. Овие трудови можат да се сметаат за темелници на современата дијалектолошка наука. Така, централните македонски говори биле претставени преку описот на *Прилепскиот говор* (1949) на Блаже Конески, *Поречкиот говор* (1950) од Божидар Видоески, *Говориите во Скопје* (1951) од Радмила Угринова, *Мариовскиот говор* (1951) од Милица Конеска, *Неготиинскиот говор* (1952) од Илија Филиповски, *Градскиот дебарски говор* од Панче Михајлов, како и малку подоцна објавените трудови од оваа област на Трајко Стаматоски *Градскиот илејтовски говор* (објавен во сп. *Македонски јазик*) и *Делчевскиот градски говор* од Методија Кушевски (исто така во *Македонски јазик*). Во 1962 година се појавува првиот и најобемен монографски опис на еден македонски говор, *Кумановскиот говор* од Божидар Видоески. Овие научни трудови, и други слични на нив, во првите години од организираната македонска научна мисла, станале поттик за истражувањата на македонските дијалекти.

Во периодот од 1965 година, кога Институтот за македонски јазик почнува да функционира како самостојна научна институција, бројот на научните работници и на научните трудови забележително растел и расте. Институтот, покрај другите задачи, презел широки активности во проучувањето на македонските дијалекти. Првиот чекор на тој план е основањето на *Одделението за дијалектологија*, кое станува носител на целокупната научна дејност врзана за дијалектолошките истражувања, за обучување и за оспособување на соработници. Иницијатор и носи-

тел на целокупната научна активност во македонската дијалектолошка наука е Божидар Видоески. Тој е основоположник на македонската дијалектолошка наука. Од огромниот број научни трудови од областа на македонската дијалектолошка наука, од особено значење е *Прашалникој за собирање дијалектѝен маѝеријал за Македонскиој дијалектѝен аѝлас*. Со овој труд, всушност, започнува современата историја на дијалектолошката наука и почетокот на работата врз *Македонскиој дијалектѝен аѝлас*, уште во далечната 1959 год. Неговите планови биле издавање на неколку тома од *Аѝласој* со околу 400 дијалектни карти на кои ќе бидат претставени дијалектните разновидности во сите јазични сегменти на целата македонска јазична територија. Поголемиот дел од научната дејност на Божидар Видоески е претставена во неговите посмртно издадени трудови во три тома, под наслов *Дијалектѝиѝе на македонскиој јазик (I-III)*.

Во македонската дијалектолошка наука, во текот на повеќедеценискиот развој се појавија десетици научни трудови, од домашни и странски слависти, во вид на монографско или пошироко студиско претставување на македонските дијалекти. Од странските слависти во повоената македонска дијалектолошка наука се izdelуваат трудовите на: *Збиѝњев Голомб* („Два македонски говора – Сухо и Висока во Солунско“), *Н. Рајѝер* („Говорот во Титоввелешко“), *Пејѝер Хенрикс* („Дијалектите на Радожда и Вевчани“), *Зузана Тојолињска* („Македонските дијалекти во Егејска Македонија – синтакса I и II дел“) и многу други.

Современата дијалектолошка наука ја претставуваат и голем број трудови од македонски автори кои придонеле за афирмација и за унапредување на македонската лингвистичка наука. Така, освен оние што се споменуваат како основоположнички, се и трудовите на: *Блаже Конески* и неговите монографии за одделни проблеми од македонскиот дијалектен јазик, како на пример: „Загубата на интервокалното /в/ во западномакедонските говори“, „За редукцијата на неакцентираниите вокали“ и др., *Крум Тошев* („Струшкиот говор“), *Ариѝон Појовски* („Реканскиот говор“), *Круме Кејески* („Прилепскиот говор“), *Косѝа Пеев* („Дојранскиот говор“ и „Кукушкиот говор“ I-II) и многу други автори и трудови.

Задачи:

1. Во кој период започнува современата македонска дијалектолошка наука?
2. Наброј некои од странските изучувачи на македонските дијалекти.
3. Обиди се, во училишната или во некоја друга библиотека, да најдеш некој труд во кој се обработува дијалектолошки проблем, раководејќи се од имињата што се спомнуваат како основоположници на македонската дијалектолошка наука. Коментирај ја неговата содржина.

ДИЈАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Границиие на македонскиој јазик. Македонската јазична територија го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полуостров – сливот на реките Вардар и Струма и долниот тек на реката Места.

На **запад** македонската јазична територија граничи со албанскиот јазик. Поголемиот дел од таа јазична граница се совпаѓа со државната граница меѓу Република Македонија и Република Албанија, а на географски план неа ја претставува планинскиот венец Кораб – Дешат – Јабланица, откаде се спушта на југозападниот дел на Охридското Езеро. По должината на оваа граница, на албанска страна остануваат триесетина населени места со македонско население, во долината на реката Дрим, западно од Дебар, и во областа позната како Голо Брдо и три села на брегот на Охридското Езеро околу градот Поградец. Од јужниот брег на Охридското Езеро јазичната граница свртува на југоисток и преку планината Галичица излегува на југозападниот брег на Преспанското Езеро, а оттаму продолжува на југ и преку планината Мокра излегува на Грамос, југозападно од Костур. На овој дел од границата, на албанска страна, остануваат десетина села на западниот брег од Преспанското Езеро и три села источно од Корча (Република Албанија).

На **југ** македонскиот јазик граничи со грчкиот јазик, на целиот простор од планината Грамос па сѐ до реката Места во Тракија. Според Божидар Видоески, јазичната граница навлегува многу подлабоко на југ од денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција. Така, македонскиот јазик може да се чуе сѐ до линијата Грамос – Бер – Солун. Од Солун таа продолжува на исток и преку областа Богданско (таму се наоѓаат многу познатите, во дијалектолошката наука, села Сухо и Висока) излегува на реката Места, малку посевероисточно од градот Драма.

На **исток** македонскиот јазик граничи со бугарскиот јазик. Оваа граница ја претставува планинскиот венец Деспат – Рила. Од Рила границата свртува на северозапад, малку посеверно од Благоевград (Горна Џумаја) и излегува на државната граница меѓу Република Македонија и Република Бугарија.

Севернаја македонска јазична граница се поклопува со границата меѓу Република Македонија и Република Србија и Црна Гора.

Тоа се денешните граници на македонската јазична територија и тие се дадени според описот од Божидар Видоески.

На македонско-албанското јазично пограничје, на потесен ареал (територија) живее мешано население, македонско и албанско. Оваа област ја зафаќа терито-

ријата на правецот Скопје – Тетово– Гостивар – Дебар – Струга – Поградец – Корча. Во овој дел населението главно е двојазично (билингвално).

Во ареалот на македонско-грчката јазична граница, на поширок простор во Северна Грција, живее мешано македонско и грчко население. Во северозападниот дел на Грција, покрај македонското население, живее грчко, албанско и ароманско население. Тука населението во голем процент е трилингвално.

Македонското население во пиринскиот дел на Македонија, кој се наоѓа во составот на Република Бугарија, покрај службениот бугарски јазик го употребува и својот роден македонски дијалект.

ФАКТОРИ ЗА ДИЈАЛЕКТНОТО ДИФЕРЕНЦИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Процесот на дијалектното делење (диференцирање) на македонскиот јазик започнал многу одамна, уште во XI век, кога започнала вокализацијата на силните ерови со /o/ и /e/: големиот **ер** (□) се заменил со **о**, а малиот **ер** (□) со **е** (с□н□ = сон; д□н□ = ден). Основните ликови на денешните македонски дијалекти биле поставени уште на преминот меѓу XIII и XIV век. Развојот на многу јазични процеси започнати во минатото продолжил и подоцна, а некои се уште во тек. За дијалектното разликување (делење) на македонскиот јазик во голема мера придонеле балканските словенски, а, исто така, и несловенските балкански јазици.

Македонскиот јазик се смета за јазик што се одликува со особено голема дијалектна поделеност (раздробеност). Речиси секој географски регион, секој град и неговата околина, со по некоја особина се разликува од соседната област. Најчесто, поголеми дијалектни разлики меѓу територијалните дијалекти/говори се забележуваат на периферијата од дијалектната територија, а помали во внатрешните делови. Голема дијалектна поделеност се забележува на целата периферија од македонскиот дијалектен јазик, на пример, во костурско-корчанските говори, долновардарските говори (на југ), говорите во Преспанско, Дебарско и Полошко (на запад) или, пак, во говорите во североисточните делови на допирот со српската и со бугарската јазична територија.

Една од основните задачи на македонската дијалектолошка наука е да ги групира, *т.е.* да ги класифицира македонските дијалекти во помали или во поголеми дијалектни групи. Разграничувањето и групирањето на дијалектите е една од посложените задачи на дијалектолошката наука. За остварување на оваа задача проучувачите на дијалектите најчесто се раководат од повеќе фактори. Биле правени повеќе обиди за класификација на македонските дијалекти, како од страна на нашите дијалектолози, така и од странските истражувачи. За таа цел еден од нај-

важните услови што се поставувале пред дијалектолошката наука биле да се има системен и сестран опис на сите дијалекти. Македонските лингвисти, користејќи ги и своите и сознанијата на нивните претходници, ги направиле првите обиди за класификација уште во првата деценија на педесеттите години.

Како основни фактори за дијалектното раздрубување (поделба, групирање) на македонскиот јазик се земале предвид, главно, две групи фактори:

- 1) *линџвистички (јазични)* и
- 2) *нелинџвистички (нејазични)*.

Линџвистичкиџе фактори се од два вида:

- a) *внатрешнојазични* и
- б) *меѓујазични*

Нелинџвистичкиџе или *експралинџвистички* се социјалниот, политичкиот, географскиот и други фактори.

Во процесот на дијалектното делење на македонскиот јазик земани се предвид и двете групи фактори.

СТРУКТУРНИ КАРАКТЕРИСТИКИ ЗНАЧАЈНИ ЗА ДИЈАЛЕКТНАТА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА

Македонскиот јазик, во текот на својот историски развој, развил многу нови карактеристики коишто ја менувале неговата граматичка структура и на тој начин постепено го оддалечувале од другите јужнословенски јазици, особено од соседните (српскиот и бугарскиот). Така, македонската јазична територија се јавува како извор на голем број нови јазични карактеристики. Новите јазични појави што придонесувале за дијалектното делење на македонскиот јазик не се ширеле еднакво, со иста брзина и во ист правец. Имено, некои од нив се прошириле на целата македонска јазична територија и станале разликувачки црти што го одделувале македонскиот од соседните словенски јазици (на пример, замената на еровите со **о** и **е**: *сон* и *ден*); други нови црти, пак, зафатиле само делови од македонската јазична територија, а во некои делови се зачувале старите карактеристики, што подразбира дека дадени процеси не завршиле.

Новите јазични појави ја зафатиле целокупната дијалектна структура на македонскиот јазик, т.е. тие се јавиле на: *фонетско-фонолошко*, *морфолошко*, *синтаксичко* и на други рамништа. Според своето потекло тие подновувања се делат во **две групи**.

Првата група особености, кои придонеле за дијалектното раздробување на македонскиот јазик, настанале како резултат на неговиот *внaй̄решен* (*сой̄ст̄вен*) *развӣиок*. Покарактеристични од оваа група особености се:

а) на фонетско-фонолошко рамнишје:

- вокализација на еровите (□ = **о**; □ = **е** : *с□н□ = сон*; *д□н□ = ден*);
- промени во акцентот: определен на третиот слог и синтагматски: □*чий̄иел* – *уч□ӣиелoй̄* – *учий̄и□лий̄иe*; *одцӣр□дцoчи муц̄џoцз□доa*; *й̄oлк□цвремен□цбеше џoцв□дела*;
- губење на назализмот: **он** (□) > **а, ф, о, у** : *р□нка* > *рака, рфка, рока, рука*; и **ен** (□) > *е, ф*: *ч□до* > *чедo, чфдо*;
- појавата на **ј** и **в** пред замената за почетното **он** (□) : *ја̄џлен, јо̄џлен, јф̄џлен* или *ва̄џлен, вф̄џлен*;
- затврднување на старото меко **л** (*l'): *й̄oст̄иeлa, недела* (диј.: *й̄oст̄иeл'а, недел'а*);
- загубата на консонантот **х** и неговата замена со **в/ф, ј, к**: *бев/бeф, беј, бек*;
- замената на консонатските групи **tj* и **dj* со **ќ, ѓ**: *свеќа, меѓа* (диј.: *свешӣа, свешӣча, свеӣја*; *межда, межца, медја*).

Овие нови црти придонеле за поголемо разликување меѓу дијалектите на македонскиот јазик, но и за поголема изделеност во однос на соседните словенски јазици.

б) на морфолошко рамнишје:

- развојот на **членот**;
- множинската наставка **-ови** кај именките: *денови, лебови* (диј.: *д□нуве, д□нфве, л□буве, л□бфве, д□ној, л□бој*);
- наставката **-иња**: *й̄□лиња, й̄□лиња* (диј.: *й̄ил□јна, й̄ил□на; й̄ол□јна, й̄ол□на*);
- наставката **-ме** за 1 лице мн. кај сите глаголи: □*маме, б□реме, н□семе*;
- множинската наставка **-ле**: *имале, береле, носеле* (диј.: *им□ли, бр□ли, нос□ли*);
- испуштањето на глаголот **сум** во формите за минато неопределено време во 3 л. едн. и мн.: *й̄oј чий̄иал – й̄иe чий̄иале* (диј.: *он е чий̄и□л – й̄иe ce/са чий̄и□ле*);
- глаголските форми со **ќе, има/нема** и **сум** и глаголска придавка на **-н** и **-т**: *ќе одам, ќе сум одел, имам чий̄иано, ќе сум имал чий̄иано, бев имал дојдено* и многу други.

в) на синтаксичко рамнишје како дијалектноразликувачки нови карактеристики се сметаат:

- позицијата на кратките (клитичките) форми (заменски и глаголски) по однос на глаголот, т.е. нивна препозитивна позиција: *сумц, муцбил* нацсвадба; *муцреков* нацдругарцми; *нец, муцџоц* сакаат името;
- удвојувањето на предметот: *џи видов луѓей̄о*.

Втората група диференцијални особености се јавуваат под влијание на балканските несловенски, но и под влијание на словенски јазици. Влијанието од бал-

канските несловенски јазици (грчкиот, албанскиот, ароманскиот, подоцна и турскиот) се одразило главно во областа на граматичката структура на македонскиот јазик и на неговата лексика. Како поважни црти од оваа група, а познати како балканизми, се сметаат:

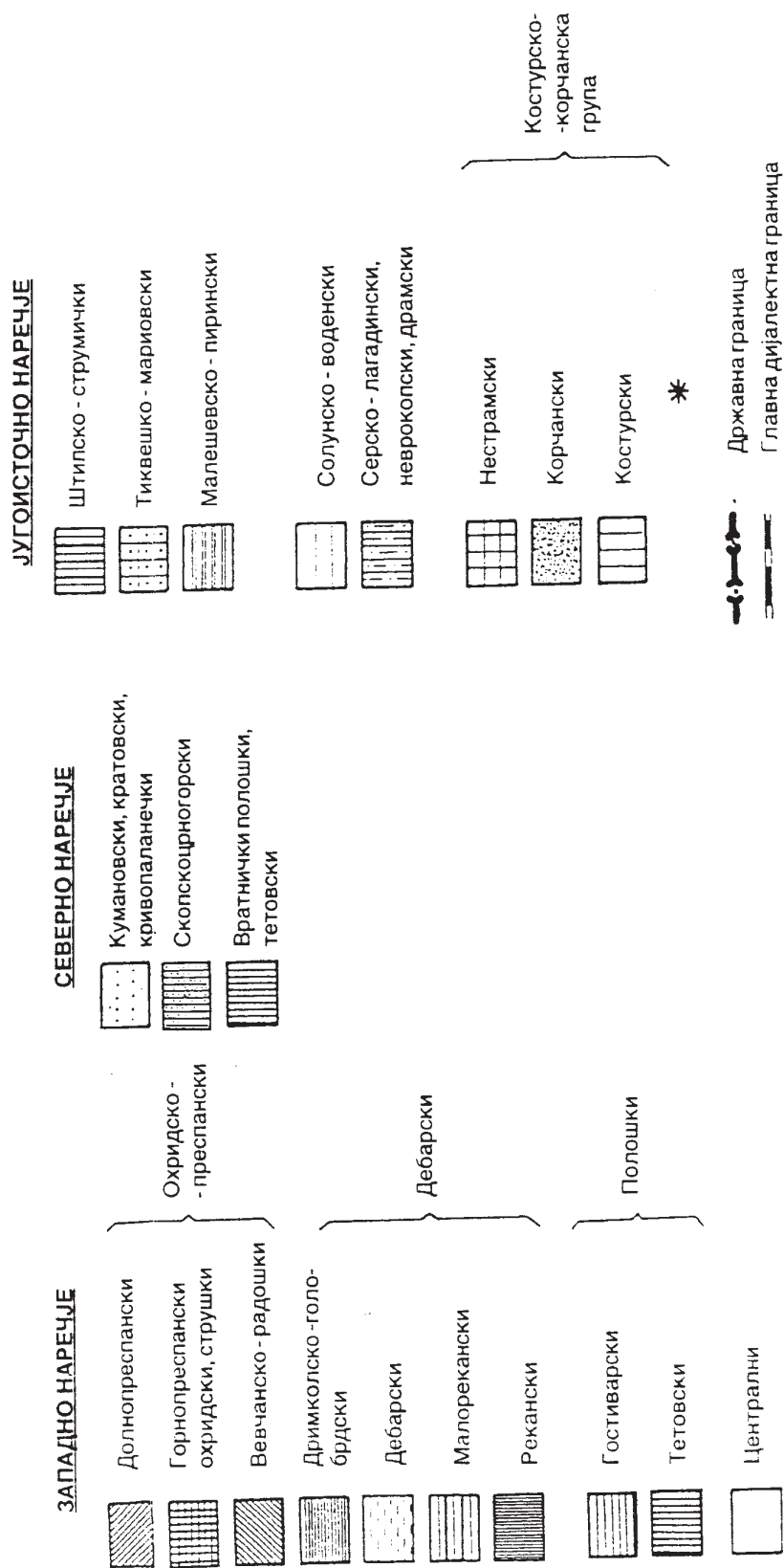
- *губењето на деклинацијата;*
- *губењето на инфинитивот;*
- *позитивниот член;*
- *удвојувањето на предметот;*
- *искажување на директниот објект со **на**;*
- *препозицијата употреба на клитиките (**го** виде Јована, **си ја** чииал книгата);*
- *сложени глаголски форми со **има/нема** + гл. **придавка**: има дојдено/нема дојдено;*
- *глаголските форми со **сум** + гл. **придавка**: сум дојден; глаголските форми со **ќе**: ќе одев, ќе одеше, ќе сум одел.*

На промени бил изложен и лексичкиот систем на македонскиот јазик, а особено под влијание на несловенските балкански јазици: грчкиот, турскиот и ароманскиот (влашкиот). Голем дел од таа лексика се проширил на целата македонска дијалектна територија, а извесен дел станал карактеристика само на некои региони. Најмногу туѓа лексика навлегла во јужниот и во еден дел од западната македонска јазична територија.

Сите овие структурни разликувачки особености развиле едно силно иновациско огниште и најголем дел од нив останале во рамките на македонската јазична територија, зафаќајќи помали или поголеми простори. На тој начин на денешната македонска јазична територија се оформил посебен **дијасистем**. Голем дел од тие иновации се резултат на самостојниот (внатрешниот) развој на македонскиот јазик, но дел од нив се резултат на меѓујазичниот контакт со балканските несловенски јазици. Сите овие карактеристики ги прават македонските дијалекти различни меѓу себе, но и различни од македонскиот стандарден јазик.

Задачи:

1. Кои структурни карактеристики, од новопојавените, се важни во дијалектното раздразување на јазикот?
2. Во текстовите подолу пронајди ги дијалектните разлики на фонолошко, морфолошко и на синтаксичко рамниште. Спореди ги со истите во твојот говор и коментирај ја нивната врска со современиот јазик.

ЗАПАДНОМАКЕДОНСКО НАРЕЧЈЕ

Во *западномакедонској наречје* влегуваат говорите што го зафаќаат целиот западномакедонски јазичен простор, почнувајќи на север од границата со српската јазична територија и западните делови од Шар Планина, сè до јужниот дел на Преспанското Езеро. Источната граница од јужниот дел на Преспанското Езеро оди кон североисток, минува северно од градот Лерин и излегува на завојот на Црна Река од Пелагонија во Мариовската Клисура. Оттука таа продолжува на север по планинскиот венец на Селечка и преку областа Клепа излегува на Вардар, го сече Вардар источно од Велес, продолжува на север, ја сече реката Пчиња кај Катланово, од каде што свртува кон северозапад и излегува малку северно од Скопје. Селата во Скопска Црна Гора остануваат надвор од западномакедонското наречје. Северната граница на ова наречје оди приближно по правецот Скопје – Тетово – Шар Планина, при што се спојува со почетната точка за западното македонско наречје.

Заеднички карактеристики на говорите во западномакедонското наречје. Говорите во ова наречје ги обединуваат повеќе од триесетина фонетско-фонолошки и граматички особености, кои се јавуваат истовремено и како диференцијални во однос на говорите од југоисточното наречје.

Од *фонетско-фонолошките особености* како карактеристични се изделуваат:

- третосложниот акцентски систем и неговиот синтагматски (фразеолошки) карактер: *чииел – учииели – учиили; нџсака, неџџави;*
- јасниот изговор на неакцентираниите самогласки;
- промената на **јат** (**џ**) во **е**: *џна, џдило, џди;*
- појавата на протетичкото **ј**: *јже, јџлен* итн.;
- губењето на меѓувокалното **в**: *џла, џолџна, Пеџрџца;*
- отсуството на **х** и неговата замена со **в/ф**: *џраф, бџф (џрав, бџв);*
- замена на групата **џв-** во **џу-**: *џуи, џи* итн.

Од *морфолошките, зборообразувачките и лексичките особености* ги изделуваме:

- разликување на општата од номинативната форма кај личните и кај роднинските имиња: *Сџојан – на Сџојана, Пеџре – на Пеџреџа, џаџко – на џаџка му;*
- множинската наставка **-ови** (> **-ој**): *лебови > лебој;*

- тројниот член: **-от, -ов, -он:** *деӣеӣо – деӣево – деӣено;*
- личната замена за 3 л. **ӣој, ӣаа, ӣоа; ӣие;**
- употреба на дативните форми од заменките: *нему му, нејзе ѓ, ним им, вам ви; кому; некому, никому;*
- употреба на дативни форми кај личните и кај роднинските имиња од машки и женски род: *му рече Сӣојану, Пе̄иреве/Пе̄иреӣу, е рече Мари/Маре, ӣаӣкове;*
- наставката **-т** во 3 л. едн.: *ӣој ӣишӣӣ, јадӣӣ/јадеӣ, одӣӣ;*
- конструкции со **има/нема** и **глаголска придавка:** *имам рабо̄ено, имав рабо̄ено, имал рабо̄ено;*
- честа употреба на конструкции од типот **е дојден, беше дојден;**
- предлогот **в/во;**
- предлогот **од** со посесивно значење: *внуко̄и од бра̄и ми;*
- суфиксот **-уле** е карактеристичен само за западното наречје: *деӣуле, мажуле, бра̄иуле;*
- местото на кратките заменски форми пред глаголот: *ѓо виде Сӣојана, му рече Пе̄иреӣу;*
- испуштање на формата од помошниот глагол **сум** во 3 л. едн. и мн. на минатото неопределено време: *ӣој чиӣал – ӣие чиӣале;*
- употребата на двојниот предмет во ова наречје е најдоследна: *ѓо видов човеко̄и; му реков на деӣеӣо.*

Разликувачки особини во западномакедонското наречје. Покрај големиот број обединувачки дијалектни особености што го прават ова наречје единствено, сепак тоа не е така единствено. Тоа единство е нарушено со неколку карактеристични црти, од кои ги изделуваме:

- замената на назалната самогласка **он (љ);**
- замената на вокалното **р и л (ñ и ð);**
- присуството или отсуството на фонемите **ф, з, ц, s;**
- употребата и честотата на фонемите **ќ и ѓ;**
- употребата на групите **шт** и **жд;**
- употребата на некои вокални групи (**-еа-, -оа-, -ое-**).

Разликувањето се прави и според наставките за **3 л. мн.** на сегашното и на минатото определено време, според глаголските групи итн.

Според овие карактеристики во **за̄адномакедонско̄о наречје** се изделуваат повеќе групи говори. Најопшта е поделбата на **цен̄ирални** и **ӣериферни** говори.

Централната група говори ја сочинуваат: *скопско-велешкиот*, *прилепско-биџолскиот* и *кичевско-поречкиот* говор. Западните периферни говори ги претставуваат: *горнополошкиот*, *дебарскиот*, *малореканскиот* *дебарски говор*, *реканскиот* *торбешки говор*, *дримколско-голобрдскиот*, *струшкиот*, *вевчанско-радошкиот*, *охридскиот* и *преспанскиот* говори.

ЦЕНТРАЛНИ ЗАПАДНОМАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Граници. Централните говори зафаќаат најголем простор во рамките на западното македонско наречје. Оваа група говори/дијалекти ја претставуваат говорите во познатата Пелагониска, Кичевска, Поречка и Скопската котлина (без Скопска Црна Гора) и говорите во Велешко по долината на реките Тополка и Бабуна. Така, според географските називи на областите, оваа група говори ја претставуваат: *скопско-велешкиот*, *прилепско-биџолскиот* и *кичевско-поречкиот говор*.

Сличности и разлики. Дијалектните карактеристики на централните говори, според описот на Б. Видоески, можат да се групираат во две групи:

1) дијалектни карактеристики со кои централните говори се разликуваат од западните периферни говори;

2) карактеристики по кои се разликуваат меѓу себе говорите во централната група говори.

1. Првата група ја претставуваат оние дијалектни карактеристики со кои централните говори се разликуваат од западните периферни говори. Како позначајни се изделуваат следните карактеристики:

- петчлениот вокален систем (**и, е, а, о, у**);
- вокалното **ѣ**: *кѣф, ѡѣн, ѡѣсѡ*;
- замената на вокалното **ѡ** со **ол**: *солза, ѡлно, волк*;
- замената на **ѡ** со **/а/**: *рака, мака, ѡаѡ*;
- затврднување на старото меко *л* (**l'*) на поголем дел од централното дијалектно подрачје: *ѡријаѡел, недела, ѡсѡела*;
- замената на **/ч/** со **/ц/**: *црвен, цреша, црево*;
- поголема распространетост во употребата на **/ќ/** и **/ѓ/** во споредба со периферните западномакедонски говори: *цвеќе, браќа, луѓе, лаѓа*;
- наставката **-аѡ** за 3л. мн. сегашно време (*викаѡ, носаѡ, бераѡ*) и **-а** за 3л. мн. минатото определено свршено и несвршено време (*викаа, коѡаа; дојдоа/ дојдоја, сѡанаа/сѡанаја*).

Поголем број од наведените карактеристики ги поврзуваат централните говори со источните и со северните македонски говори.

2. Втората група дијалектни карактеристики се оние со кои централните говори се разликуваат меѓу себе. Такви се:

- реализацијата на самогласките **/е, о/** во акцентирана позиција;
- реализација на самогласните групи **/еа, ео, оа, ое/** кога се под акцент;
- појави сврзани со меките согласки **/њ, ќ, ѓ/**;
- реализацијата на согласните групи **/шт** и **жд/**;
- формата на членот **-о(т)** (*чѡеко, ѡѡѡѡѡѡ, цѡро, Гѡсѡѡ*);
- множинските форми на *рака* и *ноѓа*: *раце, нозе*;
- дативните форми кај личните и кај роднинските имиња;
- формите на **глаголскиот прилог**;
- **глаголските групи** и др.

Задачи:

1. Наброј неколку дијалектни карактеристики со кои се поврзуваат централните говори со периферните западномакедонски говори!
2. Со кои дијалектни карактеристики се разликуваат меѓу себе централните македонски говори? Наведи некои разликувачки карактеристики меѓу прилепскиот и велешкиот говор или меѓу битолскиот и кичевскиот говор!
3. Напиши состав на твојот роден говор на тема: *Како живеат младите на село / во град.*
4. Опиши ја народната носија во својот крај служејќи се со еден од централните говори (доколку не си од централното дијалектно подрачје).
5. Подолу се дадени текстови од четири централни дијалекти. Објасни ги нивните сличности и разлики!

Текстови:

Скопје: ... И кога пишол илму, иреи цркајиа мало еднајбука. И сецкчил најбукајиа. Ицискчило лмн'ичеио ицвка: „И, ммо, ккоф сршен јнак ма најбукајиа“. „Кко гицде, крко, јбукиие, ли соцвецлсїої, ли гицдбира?“ „Нецгицдбира, н“. „Е, неце сршен зацнс, вкницгоцвму“. Коацгоцвкнале илму, ицна илрила слма дацзїали гин дацмуцнїрави вчера, и муцвка: „Навднице јначе“. Он сецнведнал ицна гоцгїлинала. Ицсїо ицсоцфїїријої брїїїка. Иклчочкал, чкал, бркава гицнма. Книсал дацде и н. Ицгоцсрїнал симицјайиа и муцвка: „Кде, брецккчоч?“ „Уцїїва слло ма еднацлмн'а, кцдам дацјацїїїам“....

(Скопје, Р. Угринова, 1960)

Велес: Еден илїко сицмал илрїја снови. Синвиїе ркле: „Тїко, вднага скаче дацнецжнши“. Он и мцркол: „Змеїе иоцдно сїїїче, фрлеїе одцрдої, и нацкјакка кецвицїдне, оїїцїїканвесїа кецзмеїе“. Фрли сїїриої, уцрнакка муцсецїгоди; фрли срегнїої, ицнмуїїка, ацнацмліої мре. Двїјаїиа брка бле сркни, ацвјнјмалиов нсрекен. Сднал нацкрїјацмреїо ицмуцкжује нацгсїода: „Гсїоди, иїї кецзмам одцмре, целсвїї дацмицсецсм“. Бркаїиа сицгицздојаневсїїїе ицсакецдаї дацвдаї шо кецзме мліої. Оїїдоа доцмре ицгїїїиїја чингліїе зацсоцнм нїїїо дацїзмкнаїї. Во мреїо мало еднацмјка ицкрка. Мјкаїиа сицјацчїла кркаїиа и муцвканацсваїївиїе: „Крнїїеїеїиї чингліїе, нецмецсїїсани“...

(Велес, Б. Видоески, 1995)

Прилеј: Муцкџал Гсїо нацНја, ќецбди иїиої. Нјо ркол: „Кџацќецбди иїиоїо дацзнм“. „Кџацќецбди, коацќецјдиши нацжлзнаснїја, иїџаи дацсецсїиши, дацсецсїиши оїицќецбди. Ама дацсицнїраји кпраїи џодем, дацзмиши оїицсќоалшика иїоцдв дацнецсецзџуби смеїо.“ Бло лїе, жнјале. Озџора врни, џздола вџда џзвирај. Ицклеле срїїе вџка, ицскрсїише, ицкклеле леб дацјдаїи, и иїџаи сецсїише оїицќецбди иїиої, какоцшоцрекол Гсїо. Сецнасбрале оїицсїе лшики иїоцдв, иїоцдв, влџле воцкрабо ицнацнекојцриднџодем шоцбл нацсвїиої, нјвисок, иїмукецџо цїиїрал Нјо. Сецскнал иїсїи кџраб нџде, влџла вџда, змјайиа соцоїшикаїа џоцзїинала. Ицкоацзлезле иїмувкенацсво, рќлазмјайи: оїицкјја крфјецнјблаџа одцнџадацїїїи. Пацчоќкаїацкрф бла нјблаџа. Грваноїїзнал дацкџи, дурицркол џа, лсїуїцаїиа муцџоцкнала јзико соцклноїи, сїианал џврано безїїзек век ицсїи. Ацїацласїїїцаїиа зла чс, сеа зїиоа воцкќа ирјсџдела...

(Прилеп, Дунавка Конеска, 1949)

Биїола: Сицбшешоцнецсїебеше. Сицбшешеднацбба и еденцддо. Сицнмаледџа. Сицншле едноцїи и муцџоцкклеле меїо Кчка Кличка. Еденцдн ддоїио и ббаїиа јдоја црква и муцрекле наццїеїио дацнецїиїрашва фцкќи, дацсди мрна дурицдацдїи. Нацмнџало мало едноцџрне соцџр дацсецвїри. Кчка Кличка вџдела нацїолцаїиа нацсдо едноцјболко и сецкчила нацсїиїлеїио дацџоцзми. Сецслзнала и иїднала воцџрнеїио соцџр и сецїоїїрила. Коцсецврїише ббаїиа и ддоїио иїиццрква, иїрїале, иїрїале нацїрїиаїиа дацмуцїиївори Кчка Кличка, аманкојнецмуцїиївори. Јацскришле иїрїиаїиа и влџле дма. Чкале, чкале дацдїїи чїеїио дацрчаїи, манїцдошло.

(Христина Димоска, 1970)

Кичево: Дјде еднацџдеја соцдвевїџлај. Коцшсецсїїде, сецкченаценоцїиїевсоко. Сецрсїлаче и иїиїи иїр слси. Те иїрїцсолси џоцоднсоа Сїиїмбол иїолїнаїиа. Рзбрал цроїи зацїїајацрбоїиа, сецїуїулел нацїиїеїио и ркол дацецїиїрашваїиїаїиїцсакаїи. Аждїиаїиа рќла: „Или мш мицнјдојїи цроїи, или цл Сїиїмбол ќецџоцднеса“. Цроїи сецсїиш зацїиїїца брќа иїиоцживеле воц Сїиїмбол. Прїишл лџе дацїиїрашваїиї зацїиїе иїрїїца брќа. Коцџоцїиїрашваїиї днїоїи алицсќаїи дацїицбдеїи мш нацаждїиаїи, иїїр кол оїишцнќе, иїиїиоцсїицмалжна. Гоцїиїрашваїиї двќиоїи. Тїр кол: „Лсїцмамжнаи ден џлем иїф кацїишїиоцсїицвџа кјк“. Пшле кацїишїиоцсїиїриоїи и муцрќле: „Али сќаи дацїицбдеїи мш нацаждїиаїи?“ – „Мџа, сецсоџлсоа“ – ркол иїрќиоїи и ецзлаждїиаїи зацжна и иїка џоцкрїиулел Сїиїмбол.

(Менда Сарандоска, 1958)

Порече: Сицбл еденцсќромаф. Бл џлвен кацфчар. Еднуш фциїи сецлќале нїцїладне и иїїсїцлќжалдоцфциїи сецрќаїиа иїиїиїрен. Сецзайїлило крацїфциїиїе џген’.

ПЕРИФЕРНИ ЗАПАДНОМАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Граници: Западномакедонските периферни говори ја зафаќаат северо-западната македонска јазична територија; нивната западна граница се поклопува со јазичната граница меѓу македонскиот и албанскиот јазик. Оваа поголема група говори, како дел од западното македонско наречје, ја претставуваат следниве говори: *џорнојолошкиот, дебарскиот говор, малорекански дебарски, рекански џорбешки, дримколско-џолобрдскиот; сџрушкиот и вевчанско-радошкиот, охридскиот, џресјанскиот говор* и др.

Поважни **заеднички (обединувачки) карактеристики** за овие групи говори се следните:

- постоењето на палаталното (мекото) л': *кл'уч, џосџел'а*;
- чувањето на /s/ пред множинската наставка **-и**: *бубреси, белеси, носу/носе*;
- ограничена употреба на /ќ и ѓ/;
- место *tj и *dj превладуваат примери со **шт/жд**, одн. **шч/жц**;
- на потесен појас од оваа територија се чува групата **чере-**: *черево, черейна, череша*;
- наставката **-т** во Зл. едн. сег. време: *имаџ, носџ*;
- наставката **-ет** во Зл. мн. сег. време: *имаеџ/имееџ (име:џ), носеџ/носе*;
- глаголскиот прилог се образува со **-ештем/-ешчем/-ешчи**: *викаешџи, викаешчем*.

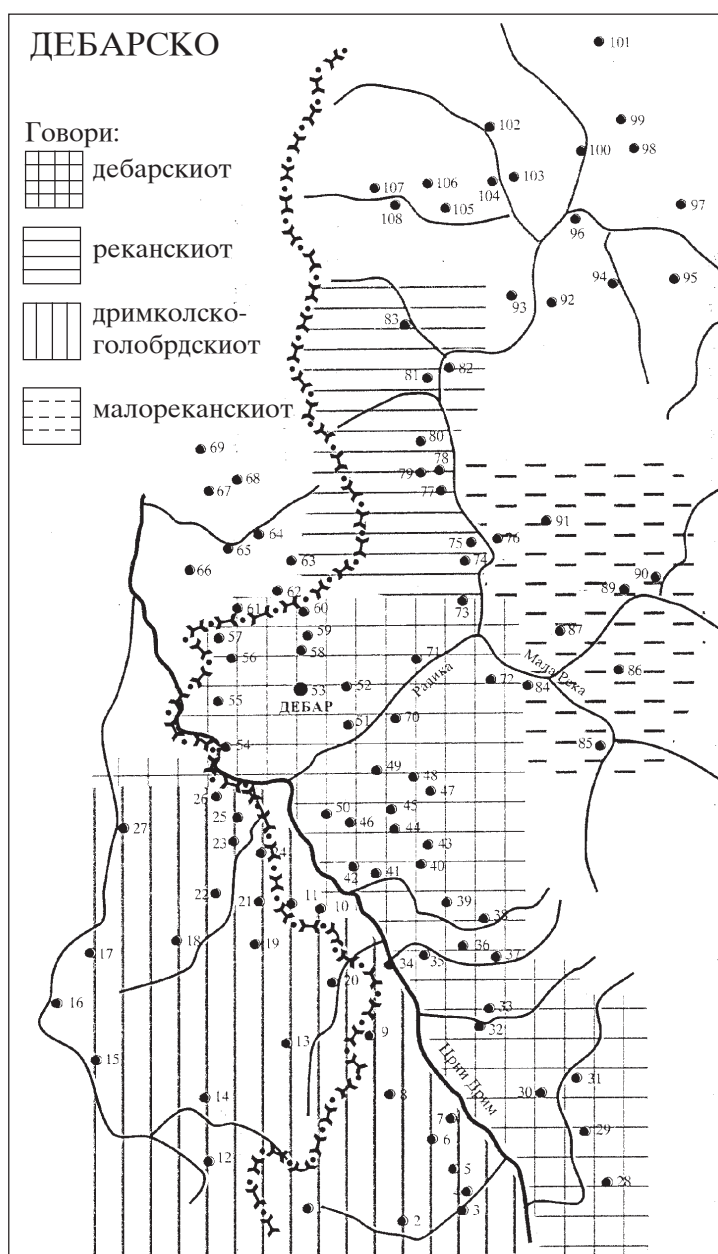
Со овие карактеристики периферните западномакедонски говори се разликуваат од централните говори.

Разликувачки карактеристики. Дијалектното единство во периферната група говори е нарушено со нееднаквата замена на носовката **он (џ)**, и вокалните **р** и **л (џ и џ)**, при што на оваа македонска дијалектна територија се изделуваат најмалку десетина дијалектни групи, како што ги дадовме погоре.

Следнава табела ја претставува разликата меѓу групите говори по замената на старите **џ, џ и џ**.

<i>џериферни џовори</i>				
<i>дримкол. џолобрд.</i>	<i>вевчанско-рад.</i>	<i>малорек.</i>	<i>рекан. џорб.</i>	<i>џосџ., дебар., сџруш., охрид.</i>
џ > а : <i>рака</i>	<i>џ/а : раџа/рака</i>	<i>о : рока</i>	<i>а/ф : раџа/рџка</i>	<i>ф : рџка ф : рџка ф : рџка ф : рџка</i>
џ > џ : <i>џџџџ</i>	<i>фџ/ар : џфрџџ/џрасџџ</i>	<i>џ : џџџџ</i>	<i>ар/фр : џарџџ/џфрџџ</i>	<i>фр : џфрџџ</i>
џ > а : <i>салса</i>	<i>џл/ал : џалиџџџџ</i>	<i>џ : сџза</i>	<i>ал/фл : салза/сфлза</i>	<i>фл : сфлза</i>

Во рамките на западномакедонските периферни говори се изделува како поинтересна дијалектна посебност говорот на исламизираните Македонци, познати како Торбеши, во областа Река, Дебарско. Нивниот говор, од другите дебарски говори, се разликува по замената на **он(ж)**, на вокалното **л (ѿ)** и вокалното **р (ѣ)**. Во овој говор, зависно од акцентот, овие гласови имаат по две вредности (види ја табелата).

Карта на дел од периферните западномакедонски говори (дебарски говори)

Сте биле ли некогаш во Галичник? По што е познат Галичник? Раскажи го тоа, на твојот дијалект! По што се разликува овој говор од твојот? Има ли зборови кои не се исти со оние во твојот дијалект?

Текст Б

Сидбле девидиц браќа, една мајка и идиикоцим. Сидира нмале недна. Еднош мјаким ркла: „Еј, Гсидоди! Дидици еднош миче, иди мкарил мјанкаце“. Гсидиоиди јади чул и муцди еднош миче. Надиидише гдини момчеиди сецидирило лмја, идизело свиде брќа; сдианал садециден. Тидиикоцимурколснудици: „Одај, бгај, снко, оидициидебе кациидецизееи!“. Снцимујвнал кјн’оиди и идиикоциму муцди идир слви идиидишиолснциму. Одед, дел, ншол еднакчкасоцикчин’аидециркол: „Кациидиидера, или дидици еднош кчуле“. Тја муцркла: „Избирај, змај“.

(Себишча, Голо Брдо)

Текст В

Однавор едно мсидо, Крна гонцвке, иди му колбјидио иди ме иди, клибјидио зациман’е, лидиоиди шоцигондржеа. Тму сицидржеа и чнкииди. Чнки муцвкеиди, кјцииди ицидржеа дма. Чнкииди еидицика, грјоидицирнайиди идирклесиди, идирклесиди грј оидицирнийиди коцимој. Тацеиди сидо дфа, ма грј коцимшлесиди, иди рока, коцидирклесиди. А кико еидицирмен ддолу, идиширок. Тму св сицисдеа: идицијнца, иди, мсерка, грф, бсидиани, грдин’е, иидиерки, лзја, иаидицициани злени, чидвени. Кфин’е иди му нцивидоф. Св ма воциидицсело: крши, грници, чидници, чреши, дрчки, ксидени, преј, јбука, дни. Целоидицирииде дацилиши свцивоши.

(Роби, Долнопреспанско)

Текст Г

Бле мајкацицикерка. Кркава блла иди рдна. Имала скидар нацицилица клјно ицилчеле скоциден, сицимслеле: кацисецирдииди диде, кацициднийиди скидароиди и кацигонциидиервийиди дидиидио. Дшол зидиоф ициншол кејциилчиди. Ициидиидииди: „Шидицилчидеиде?“ Ициидије муцикжвевиди оидицискидароиди кацициднийиди и кацигонциидиервийиди дидиидио. Тјсецизчудил, нмал идишидидацицицирајиди; сецичдил ддицицибјидиали-н!

(Вевчани)

ЈУГОИСТОЧНО МАКЕДОНСКО НАРЕЧЈЕ

Граници. Втора поголема дијалектна група/наrechје претставуваат говорите во Источна и во Јужна Македонија. Југоисточното наречје ги зафаќа деловите од македонската јазична територија источно и јужно од југоисточната граница на западното наречје. Во него влегуваат говорите јужно од линијата Скопје – Велес – Свети Николе – Злетово – Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е малку повлечена кон југ. Во ова наречје се вклучени и говорите во солунско-воденскиот регион во Егејска Македонија и македонските говори во Пиринска Македонија.

Заеднички дијалектни карактеристики на говорите во југоисточното македонско наречје се:

- слободен акцент: *б□ба, жен□ – жен□ѝа, цар□ца, деѝ□ – дец□ѝа, кон□, дрвар□;*
- доследно чување на гласот **х**: *бех – б□хме; кож□х; дацјацѝеч□сфнц□ѝо и дацјац ѝл□ваѝ мух□ѝе;*
- множинската наставка **-ове** кај именките: *кл'□чове, в□лове, сѝ□лове;*
- во сите овие говори старата група **цв-** има вредност **цав/цаф**: *ц□фѝи, цаф;*
- замената на **јат** (□) со **а** зад **ц**: *цал, ц□лина, ц□на; ц□ди;*
- појавата на вметнато **в** во почетокот на зборот: *в□ѝлен, в□же или в□ѝлен, в□же;*
- испуштање на самогласките пред членската наставка: *раб□ѝѝа, н□фѝа, д□ѝѝо;*
- интервокалното **в** се чува: *чов□к, ѝл□ва, ѝолов□на – ѝулов□нѝа.*

Разликувачки особености со кои говорите од југоисточното македонско наречје се одделуваат од западното македонско наречје се:

- изедначувањето на номинативната со дативната и со акузативната форма: *Сѝој□н – нацСѝој□н – вид□цѝо Сѝој□н;*
- отсуството на членските морфемии на **-ов** и **-он**;
- употребата на личната замена за 3 л. **он, она, оно, они** и отсуството на **тој**;
- искажувањето на дативниот однос со **на**: *нацн□сницреч□, нацк□ѝо муцреч□;*
- отсуството на **-т** во формата за 3 л. едн. сег. време: *он н□се/н□си, в□ка, ѝ□е;*
- формата **са** место **се** од помошниот глагол **сум**: *оницсацдон□ле;*
- сложените глаголски форми со **има**, особено оние во кои влегува глаголот **сум** и **ќе**, се ретки;

ИСТОЧНОМАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Поголема целина во југоисточното македонско наречје претставуваат источните говори: *штипско-струмичкиѝе*, кои го зафаќаат централниот дел од источната македонска јазична територија, од планината Беласица па сѐ на север до границата со северното наречје; *малешевско-пиринскиѝе*, кои го зафаќаат граничниот појас со бугарската јазична територија и *тиквешко-мариовскиѝе* говори, кои ја зафаќаат областа Мариово и Тиквешката котлина.

Заеднички карактеристики на источномакедонските говори се следните:

- слободен парадигматски акцент : *жѝна – жѝни – жѝнаѝѝа – жѝниѝѝе*;
офчѝр – офчарѝ – офчарѝѝо; *деѝѝ – деѝѝѝо – деѝѝ – деѝѝѝа*;
- назалната самогласка ѝ е заменета со **la**: *рака, мака, ѝаѝѝ*;
- вокалното ѝ е вокално: *сѝѝе, ѝѝѝ, кѝѝѝ*; вокалното ѝ е заменето со **fl**:
сѝѝа, ѝѝѝно;
- наставката **-м** за 1л. едн. сег. време: *бѝрам, вѝкам, нѝсам*.

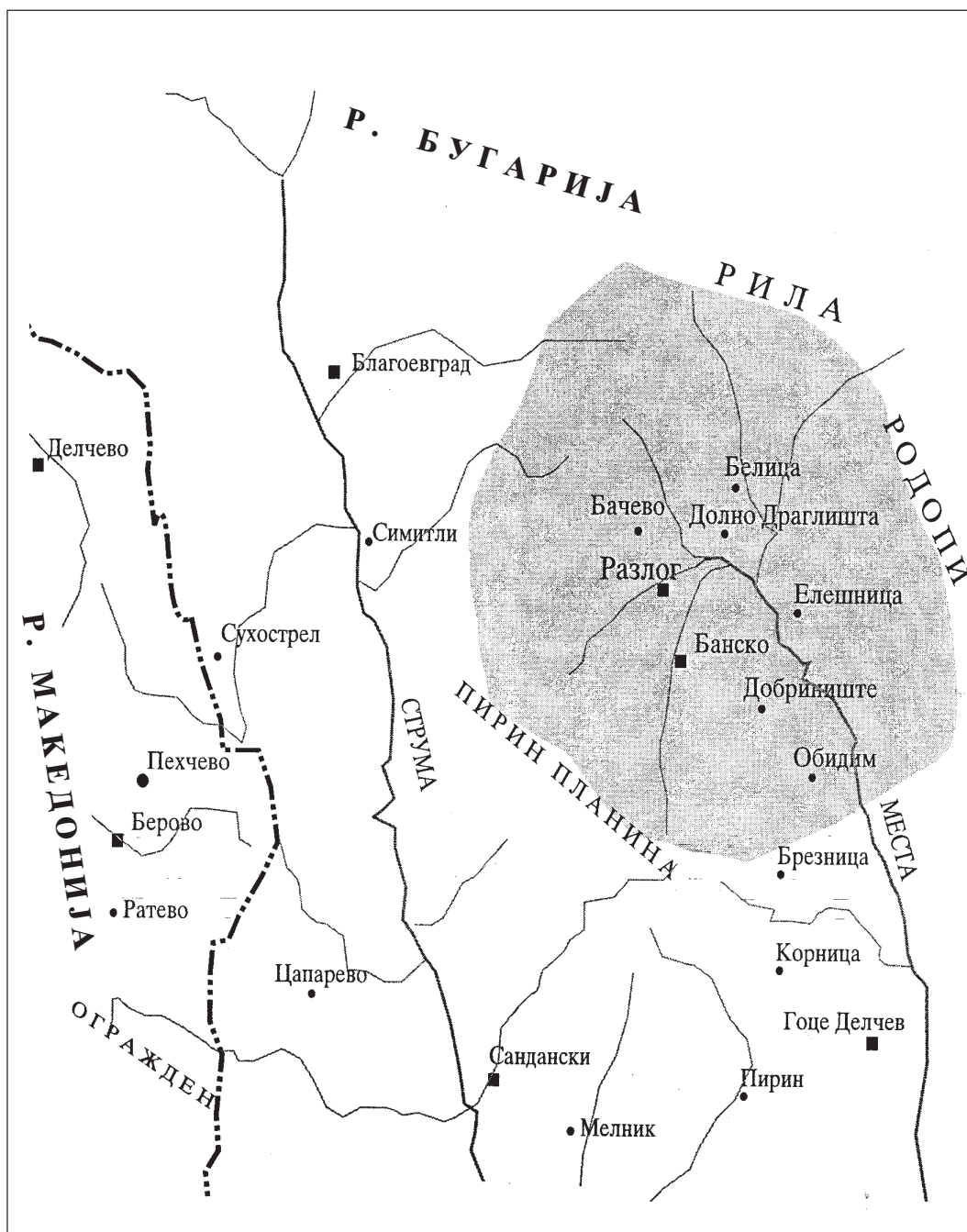
Разликувачки карактеристики на источномакедонските говори се следните:

- акцентот;
- глаголските групи;
- старата множинска наставка **-е** (*конѝ*) и **-еѝѝа** (*ѝрасѝѝа*);
- замената на старите **tj* и **dj* со **шт** (*каѝѝѝа*) и **жд** (*вежди*);
- членска морфема **-е** (*мажѝ*) и др.

источномакедонски говори

<i>шишиско-сирумички</i>	<i>шиквешко-мариовски</i>	<i>малешевско-пирински</i>
□ : a : рака, ѱаѱ, мака	a : рака, ѱаѱ, мака	a : рака, ѱаѱ, мака
ћ : ћ : ѱћси, кћф, сћце	ћ : ѱћси, кћф, сћце	ћ : ѱћси, кћф, сћце
ѿ : f : cfза, ѱфно, вfk	f : cfза, ѱфно, вfk	f : cfза, ѱфно, вfk
акценти : слободен ѱарадиѿмаѱски	ограничено слободен на виориоѱ слоѿ	ѱарадиѿмаѱски и ѱодвижен
ѿл. ѿруѱи : -a и -e	-u и -a	-a, -e, -u
— —	—	мн. наставка -e: коне / /-eѱа: ѱрасеѱа *tj, *dj : кашѱа, вежда

РАЗЛОШКИОТ ГОВОР

Карта на дел од источниите говори (разлошкиот говор)

ЈУЖНОМАКЕДОНСКИ ГОВОРИ

Поголема дијалектна целина во рамките на југоисточното наречје претставуваат **јужномакедонскиџе дијалекџи**, кои го зафаќаат просторот на правецот Кајлар – Воден – Пазар – Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев (Неврокоп) – на север сѐ до Беласица и Кожуф, пробивајќи се по долината на Вардар сѐ до Демир Капија.

Заеднички карактеристики на оваа група говори се следните:

– редукцијата (скратувањето) на неакцентираниите самогласки. Тоа значи дека секоја неакцентирана самогласка се изговара повисоко, т.е. секое **а** се изговара како **ђ**, на пример: *рабџа* > *рђџа*, *разбџ* > *рђђџ*; секое неакцентирано **е** се изговара како **и**, на пример: *зелџн* > *зилџн*, *елџн* > *илџн*; секое неакцентирано **о** се изговара како **у**, на пример: *човџк* > *чувџк*, *боџџ* > *буџџ* итн. ;

– испуштање на самогласките во некои слогови: *дџџеџо* > *дџџџо*, *жџнаџа* > *жџџа*, *џџлеџо* > *џџџо*, *вуденџџа* > *вуденџџа* итн;

– изедначување на придавските и заменските форми за машки и за среден род: *џо чувџк*// *џо дџџџо*; *џо мџ*// *џо џџџо*;

– употреба на предлогот **на** со директен предмет: *Го вџде на чувџкуџ*, *Го вџде на жџџа*, *Гу зџма на дџџџу*.

Замената на носовката **он** (џ), на вокалното **р** (џ) и **л** (џ) ги изделува јужномакедонските говори од централните и од некои источномакедонски говори. Јужномакедонските говори се разликуваат меѓу себе и по својот акцент. Така, според акцентот во оваа група говори се изделуваат три подгрупи:

а) солунско-воденски или долновардарски (дојранско-џевџелиски, кукушки, воденско-меџленски, кајларски, еницевардарски),

б) серско-драмско-лаџадински и

в) косџурско-корчански џовори.

а) *Солунско-воденскиџе* (долновардарскиџе) говори имаат акцентски систем скоро ист како и шттипско-струмичките говори, т.е. имаат акцент определен на еден слог во низата од форми на еден збор (парадигматски), на пример: *уџџр* – *уџџре* – *уџџреџо*; *жџна* – *жџни* – *жџџа* – *жџџе* итн.

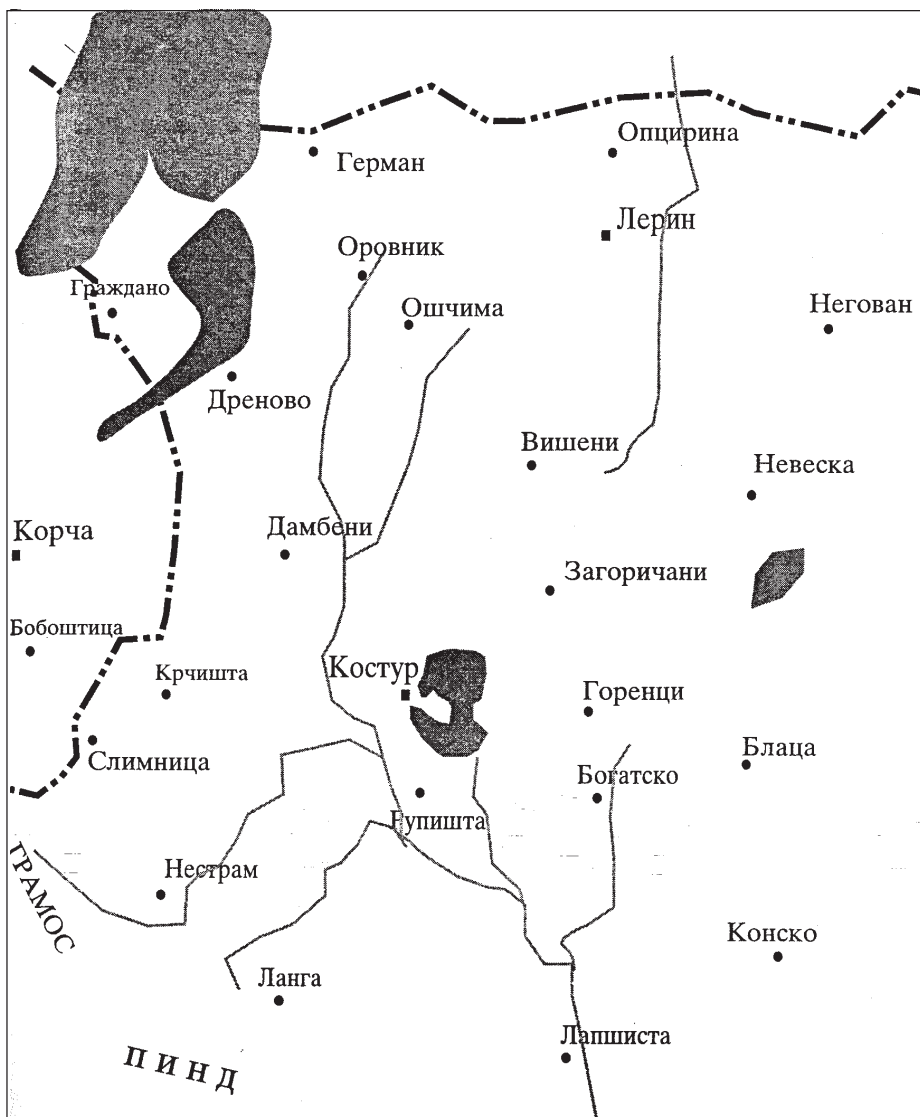
б) *Серско-лаџадинскиџе* (Сер, Драма, Лагадина и др.) говори имаат подвижен акцент; тоа значи дека во формите на еден збор акцентот го менува слогот (се движи), на пример: *жџна* – *женџа*: *жџни* – *женџџе*.

в) *Косџурско-корчанскиџе* говори (Костур, Лерин, Нестрам, Корча) имаат слободен акцент со тенденција за стабилизирање на вториот слог од крајот на зборот и со оваа карактеристика оваа група говори се блиски со тиквешко-мариовските говори. Спореди ги примерите: *човекоџџо* – *човекоџџму*, *џрџнди*, *џрандџџе*, *џланинџа* итн.

Костурско-корчанската група говори, особено говорот на корчанските села Дреновени и Бобошчица, се изделува од останатите јужномакедонски говори со своите архаични особености, како што се:

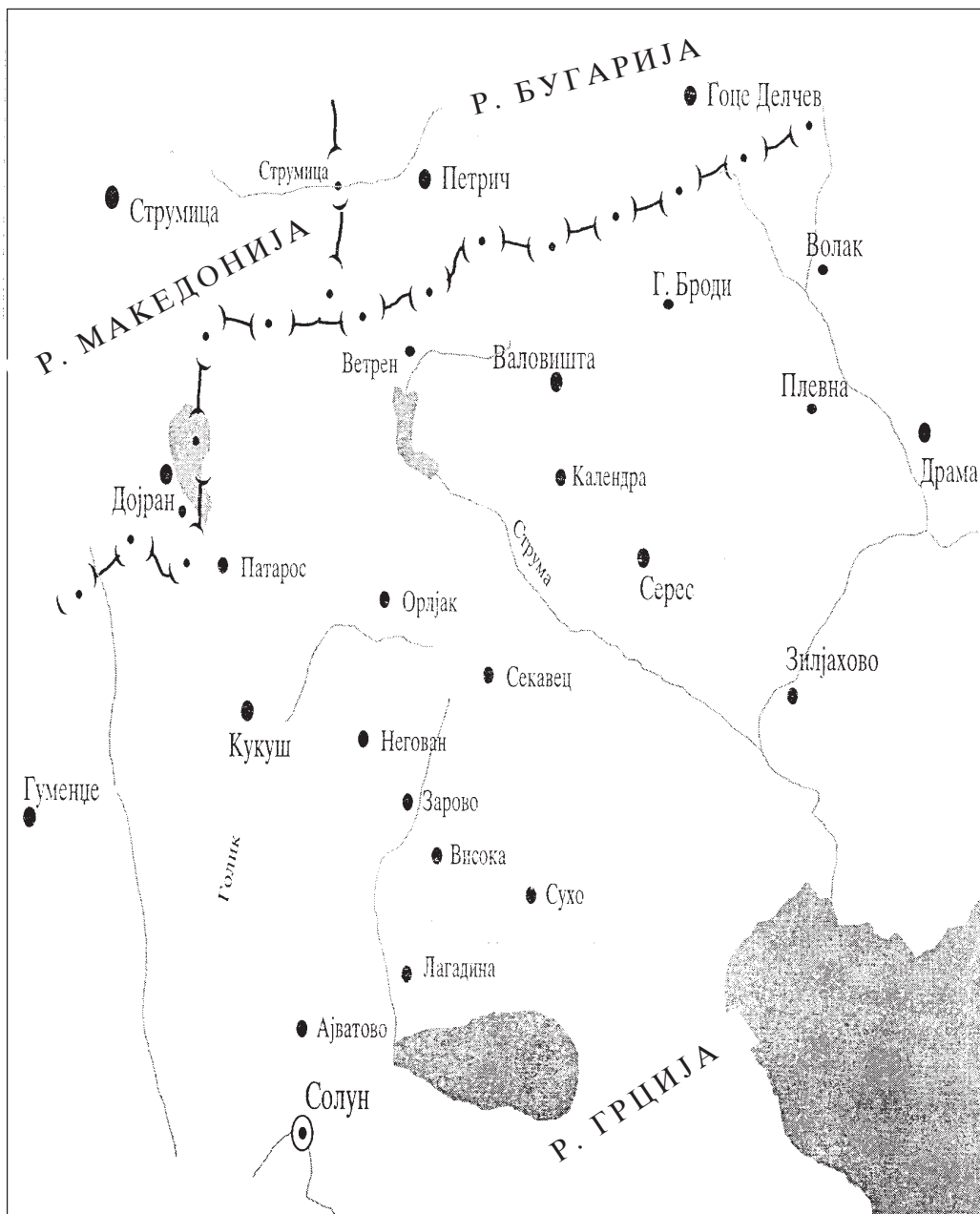
- остатоци од назализмот: *ḡrḡndи, зḡмби* : *ḡради, заби*;
- консонантски групи **шч** и **жџ** или само **ж**: *св□шча, ч□жџо, ч□жжо*;
- наставка **-тје** (место **-ње**): *си□није* итн.

КОСТУРСКИ ГОВОРИ

Карта на костурските говори

СЕРСКО-ДРАМСКО-ЛАГАДИНСКА ГРУПА ГОВОРИ

Карта на дел од југоисточните македонски говори
(серско-драмско-лагадинските говори)

наружно уб^о, ч^{жми}и^е д^{ма}, нецизл^зваме н^{двор} дац^{јме} дац^{ме} мис^{рки},
 раб^ии. Сицизм^{јме} д^{ма} нац^дла^ио. Поц^дма в^{дје} сиц^{амес}кој^{ден}. Б^{нја} ^{аме},
 кацацв^ли^е в^е? Б^{нја}ацв^лмен^е. С^{сиц}аме. Поц^дма ч^{жми}, д^{лаи}и, и^{елиор}си,
 шоц^{каи}ма.

(Нерет, Костурско-корчанско)

Кои дијалектни карактеристики ги забележуваш во двата погоре прочитани текста?
 Најди ги синонимите на дијалектната лексика во текстовите А и Б.

СЕВЕРНО НАРЕЧЈЕ

Говорите што го претставуваат ова наречје ја зафаќаат областа која на север се граничи со српската јазична територија, а јужната граница допира приближно до линијата Тетово – Скопје – Свети Николе – Пробиштип. Во ова наречје влегуваат *говориите во северниите њолошки села, говориите во Скојска Црна Гора, говориите во Кумановско, Овчејолско, Крајовско и Кривојаланечко.*

Дијалектно-разликувачки особености. Дијалектната раздробеност на ова наречје главно била обусловена од соседството со другите две македонски наречја. Заеднички дијалектни особености на северното македонско наречје, а истовремено и разликувачки во однос на другите македонски наречја се следните:

- изедначувањето на еровите (големиот и малиот ер) во еден глас **f**:
д^{фи}, с^{фн}; л^{фн}, д^{фн}; и^ии^{фк}, к^ии^{фл};
- предлогот **в/во** во овие говори гласи **у**: *иде уцик^{лу}, уц^ри^и;*
- за старословенското **он** (□) овдека речиси во сите позиции на зборот има замена со **у**: *р^{ка}, и^ии^и; □ду, □мау/□мав;*
- вокалното **л** (ѿ) е заменето со **у/лу/лф**: *ј^{бука}, в^{на}, в^к, сл^{за}; сл^{нце}, кл^{не};*
- наставката **-у** во општата форма кај именките на **-а**: *имам ж^{ну}, њ^{ву};*
- наставката **-ога** во заменско-придавските форми: *њ^{га}, и^{га}, д^{брога};*
- множинската наставка **-е** кај именките од женски род: *ж^{не}, шам^е, њ^{ве}, н^{ге};*
- наставката **-мо** за мн. во 1 л. сег. време: *□димо, □демо, с^ии^{мо};*
- наставката **-ше** во 3 л. мн. од аорист: *□ни им^{ше}, дојд^{ше}, о^иид^{ше};*
- губење на гласот **х**: *с^а, сиром^и, ор^и; б^{мо}, дојд^{мо};*

- чување на старото меко л: *ī*□*ље*, *ī*ос*ī*□*ља*, *куд*□*ља*;
- наставката **-ики** за именките од ср. р. во множина: *ī*□*лики*, *īī*□*лики*;
- кратката заменска форма за ж. р. и за м. р. **гу** и **га**: *њ*□*мацџуцвид*□, *њ*□*џаџацвид*□;
- имперфектно-аористната наставка **-смо** и **-сте**: *вик*□*смо*, *вик*□*сīе*;
- образувањата од типот **теше/ќеше** (место **ќе**): *īī*□*ие дац*□*де*; *īī*□*ие дацд*□*де*, *īī*□*ие дацџацуйī*□*ив*;
- од предлозите покарактеристични за овие говори се: **уз, више, проз, из** и др.: *узир*□*ку*□*де*, *вишецī*□*īī*, *ī*прос*ц*□*ло ī*ројд□, *изцџр*□*īī* сецџрн□;
- карактеристични именски суфикси: **-ача, -уша, -оња, -оќа** и др.: *дебел*□*ча*, *сив*□*ња*, *ī*прос*ī*□*ќа*, *сī*ар□*ќа*, *самойī*□*ња*.

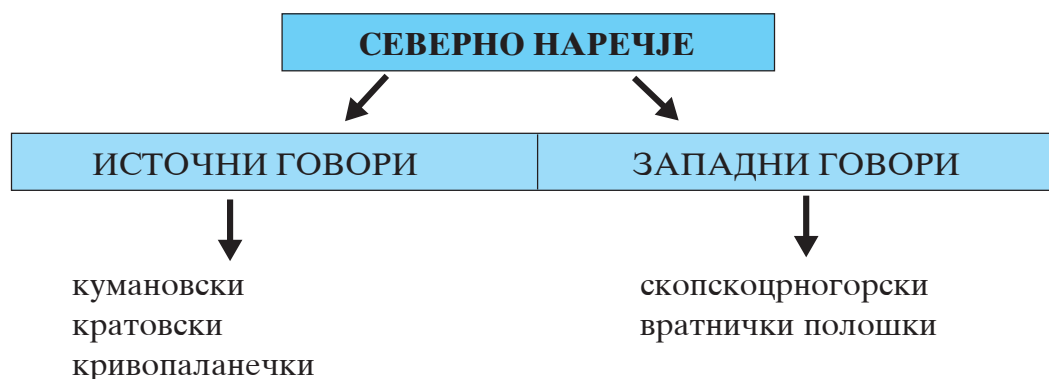
Постојат разлики и во рамките на самите северни говори, со што се укажува на тоа дека и овие говори не покажуваат апсолутно единство. Од една страна стојат говорите во источниот дел од северното наречје (Кумановско, Кратовско, Криво-паланечко), кои се карактеризираат главно со:

- слободен акцент: *овч*□*р*, *кол*□*ба*, *к*□*кавица*; *оī*ид□, *сī*ан□;
- употреба на една членска наставка (**-от**);
- предлогот **со** овдека е **сac/cfc** и други црти, со кои овие говори стојат поблиску до источните македонски говори.

Од друга страна, пак, говорите во западниот дел од ова наречје (скопскоцрногорскиот дел и вратничкиот полошки говор), ги одликува:

- третосложниот (фиксиран) акцент;
- губењето на меѓувокалното **в**;
- употребата на троен член и др.,

со што овие говори се поблиску до западното македонско наречје.

н□коѓа кр□ља и рекн□ло: „Кр□ље, ј□ □мам с□на, дацмицд□деи дев□јку“. „Ќецицд□ду – реч□ кр□љ – с□мо к фииц дацд□јду?“. „Уцср□ду дацд□ѓеи, уциц□ј и иц□јср□ду“.

Прочитај го секој од дадените текстови. Обиди се да го откриеш дијалектот на кој се напишани, според фонетските, акцентските и морфолошките карактеристики. Коментирај ги нивните сличности и разлики. Регионот на текстот намерно не е обележан.

МЕТОДИ ВО ДИЈАЛЕКТОЛОШКИТЕ ПРОУЧУВАЊА

Дијалектологијата, како дел од науката за јазикот, во процесот на своите проучувања поставува различни задачи, се служи со најразлични методи и средства. Се смета дека најдобрите проучувања дијалектолошката наука ги прави преку описот на дијалектите, т.е. користејќи го класичниот/традиционалниот описен (дескриптивен) метод.

Самиот збор *метод* значи постапка, начин или пат во некоја работа, според однапред избран ред, за постигнување на некаква цел. Во секој вид проучување најпрво се одредуваат целите и задачите, како и изборот на темата, т.е. проблемот на научниот интерес, потоа изработка на планот за истражувањето во кој се предвидени и методите на истражувањето.

Методите (постапките) во научните проучувања можат да бидат:

- а) *описни (дескриптивни)* и
- б) *причински (каузални)*.

Во дијалектолошките проучувања се применуваат и двата вида методи.

а) *Описниџе (дескриптивниџе) методи* во дијалектолошката наука се применуваат, главно, за опис на дијалектите, на нивните фонетски, граматички, лексички и други особености. Описните методи даваат можност за подобро и за поцелосно одделување на автентичното од евентуално новото во дијалектот, но и за согледување на оние специфичности кои се јавуваат во дијалектот како резултат на меѓујазично влијание (на пример, влијанието од стандардниот јазик или од друг јазик).

б) *Причинскиџе (каузалниџе) методи* се однесуваат на пронаоѓање на причините за појава на одредени јазични проблеми, процеси и сл. На пример, со примена на причинските методи ќе се бара одговорот на прашањето за навлегувањето на туѓи јазични елементи во еден дијалект или јазик.

Најчесто применувани методи во дијалектолошките проучувања се: *описниот (дескриптивниот)*, *методот на анализа и синџеза*, *историско-споредбениот*, *контрасивниот*, *географскиот (ареалниот) метод* и др.

Описниот (дескриптивниот) метод претставува постапка која се состои во опишување на дијалектот, т.е. метод кој овозможува најисцрпно, економично и точно претставување и дефинирање на опишуваниот проблем. Како основна, традиционална, методолошка постапка која се применува при описот на еден или на група дијалекти е *анкеџирањето*. Оваа постапка (начин) во дијалектолошките проучувања се спроведува преку две форми: 1. *разговор (дијалог)* и 2. *запис (бележење)*.

Постојат неколку принципи кои се важни во примената на *методот на анкеџирање*, т.е. неговите форми на работење.

1. *Разговорот* или *дијалогската форма* подразбира разговор со носителот на дијалектот. Во дијалектолошките проучувања како прв принцип во примената на формата *разговор* е *водење разговор со поединец* или, поретко, со група претставници на даден дијалект. Разговорот со група претставници е помалку препорачлив, иако таквите разговори имаат посебна вредност, затоа што анкетираниите/информаторите во разговорот заемно се дополнуваат и се поправаат во своите кажувања.

Вториот принцип во процесот на *анкеџирањето* и формата *разговор* е *пронаоѓање* што подобри и поавтентични зборуваачи – една од најтешките и најодговорни задачи во примената на овој метод. Ова подразбира дека анкетираниот/информаторот треба да располага со: свежо, остро и изразено јазично чувство, чиста артикулација на гласовите, живо и пластично раскажување, јазичен израз со никаква или минимална повлијаеност од друг дијалект или од стандардниот јазик, по можност „неписмен“; пронаоѓање што поголем број зборуваачи – информатори со цел да може да се одбере најдобриот. Важен елемент во анкетирањето е и возраста на информаторот.

Третиот принцип се состои во *изборот на темите* за разговор. За што поцелосен и поавтентичен опис на дијалектот/говорот потребен е добар избор на теми за разговор. Од големо значење е опфатеноста на сите области од животот на зборуваачот, учесникот во разговорот, со цел дијалектниот материјал, особено лексичкиот, да биде колку што е можно поцелосен. Тука спаѓаат темите поврзани со земјоделството, сточарството, занаетчиството, домаќинството, покуќнината, облеката, обичаите, верувањата, празниците итн.; со еден збор за животот „на село“/во град. Тука треба да се користат и темите како што се: „моменти од вашиот живот“, „моменти од младоста“, теми кои се добри за разговор не само за тоа што е младоста

најомилениот период од животот на информаторот туку и затоа што таа лексика е најсочувана во свеста на зборуваачот.

2. Втората форма во примената на анкетниот метод во проучувањето на дијалектите е *зайисој* или *бележењето* на дијалектен материјал. *Зайисој* или запишувањето се прави со помош на: а) *прашалник (квесионар)* и б) *шонски (магнетофонски) зайис*.

Прашалничој (квесионарој) претставува структурно составена книга која содржи инвентар на дијалектни проблеми групирани по јазични области и список на лексички единици предвидени за теренско истражување, распоредени по значенски групи. Во зависност од карактерот на дијалектолошкиот проблем, има два вида прашалници: а) *темајски* и б) *проблемски*.

Во современите дијалектолошки анкетирања најчесто се користи *магнетофонско (шонско) зайишување (снимање)* на дијалектниот материјал. Се снимаат, главно, текстови за најразлични теми и области. По правило, запишаниот материјал од страна на истражувачот, најпрво се дешифрира (се симнува) од лента, се ексцерпира (се вадат, се одбираат проблеми), се систематизира и, пред да се прави описот, се проверува додека е уште „свеж“ и додека е сѐ уште во „увото“ на истражувачот.

Ексцерпирањето е важна постапка во *описниот метод*. Тоа се состои во испишување на важни податоци, јазични карактеристики од испитуваниот дијалект, од група дијалекти или од наречје, како и нивно систематизирање.

Методој на анализа и синџеза се состои во расчленување/разоткривање на целокупната структура на дијалектот за полесно објаснување на дадени дијалектно-јазични проблеми, а синтезата е постапка која претставува слика изградена врз заклучоци од систематизиран опис на даден дијалект.

Историско-споредбениот метод во дијалектолошките проучувања се состои во истражувањето на историските причини за појавата на некои дијалектно-јазични процеси и појави, на пример, објаснувањето за промените во гласовниот систем во македонските дијалекти и нивната периодизација, или проблемот за потеклото на словенските јазици – нивните сличности и разлики се откриваат со споредбениот метод, потоа развојот на членот и сл.

Контрасивниот метод претставува опис на откриени (евидентирани) сличности и разлики меѓу дијалектниот и стандардниот јазик на современ план, без посебно објаснување на причините за појавата на разликите и сличностите. На пример, во даден дијалект има извесен број особености кои се исти со стандардниот јазик и затоа заслужуваат внимание исто толку колку и разликите.

Географскиот или *ареален* метод е резултат на брзиот развој на науката за јазикот и потребата за усовршување на методологијата во научните проучувања.

Така, во почетокот на XX век во дијалектолошките проучувања се развива нов метод наречен *лингвистичка географија* или *ареална лингвистика* (ареал = област, регион). *Лингвистичката географија* како метод се занимава со *географско претставување на дијалектните појави и ги установува границите на нивно територијално (ареално) распространување*. Географскиот метод е особено важен во дијалектолошките проучувања и претставува метод кој се состои во *картографирање на јазичните елементи по кои се разликуваат дијалектите на еден јазик* (на пример, лингвистичка карта за замената на старословенското он (□) во македонските дијалекти и сл.), како и установување на границите на територијалното распространување на тие појави. Тие граници се наречени *изоглоси*.

Резултатите од своите проучувања, во форма на картографирање на дијалектните материјали, лингвистичката географија ги претставува преку составување на *лингвистички (дијалектни) атласи*. *Дијалектниот атлас* претставува збир од *географски карти кои ја прикажуваат регионалната распространетост и границите на одделни карактеристики на некој дијалект, нарече итн.*

Почетокот на XX се смета за епоха на изработка на дијалектни атласи. Така, почнале да се изработуваат дијалектни атласи на сродни јазици како што се словенските опфатени преку *Ойшлословенскиот лингвистички атлас (ОЛА)*, лингвистички атласи на јазици на континенти, како што е *Европскиот лингвистички атлас (АЛЕ)*, атласи на одделни региони – *Ойшокарпатскиот дијалектен атлас (ОКДА)*, дијалектни атласи на еден јазик како, на пример, *Македонскиот дијалектен атлас (МДА)* или атлас на даден регион како што е атласот под наслов *Македонските дијалекти во Егејска Македонија* итн. Работата на Македонскиот дијалектен атлас се реализира во Институтот за македонски јазик, а негов долгогодишен раководител и автор на општата концепција како и на прашалникот за неговиот материјал беше Божидар Видоески.

Задачи:

1. Кои методи ги користи дијалектолошката наука во своите проучувања?
2. Користејќи го методот на анкетирање обиди се да снимеш материјал од народните обичаи во твојот крај. Со помош на дешифрирање направи фонетски запис на снимениот текст. Потоа направи дијалектен опис на твојот роден говор. Спореди го со говорот на околните региони.
3. Позајми го, од библиотека, **Прашалникот за собирање дијалектен материјал** и со помош на најстарите претставници од твојот роден дијалект запиши го материјалот за еден вид лексика.

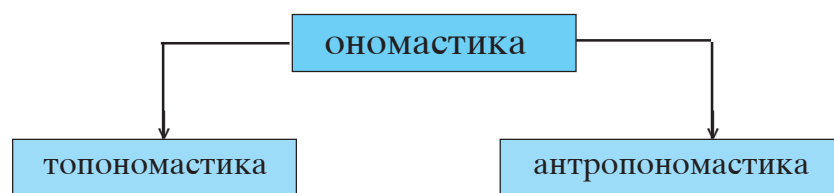
Ономастика

Името **ономастика** потекнува од грчки збор што значи „вештина за давање имиња“. Ономастиката е наука (според некои, дел од науката за јазикот) која ги проучува сопствените имиња.

Ономастиката е релативно млада научна дисциплина. Кај нас таа почнала да се развива и да бележи конкретни резултати во XIX век. Долго време оваа научна дисциплина се сметала како помошна дисциплина на географијата, историјата, археологијата, етнографијата и на други блиски науки.

Раздели на ономастиката се:

1. *топономастика*
2. *антропономастика*

Топономастиката е гранка на ономастиката која се занимава со изучување на топонимите, односно имињата на местата или на географските имиња и нивното настанување.

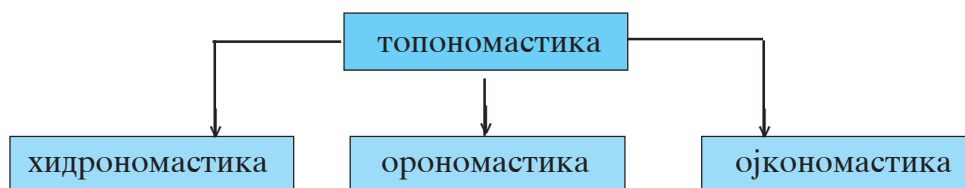
Според тоа каков топоним проучува, топономастиката понатаму се расчленува на:

– *хидрономастика*, дел кој ги проучува хидронимите, односно имињата на водите: *Вардар, Црна Река, Охридско Езеро*;

- **орономастика**, дел кој ги проучува оронимите, односно имињата на планини, ридови, висорамнини, долини, котлини, полјани: *Шар Планина, Црна Гора, Полоз*;
- **ојкономастика**, дел кој ги проучува ојконимите, односно имињата на населби, населени места (град, село): *Кавадарци, Скопје; Маврово, Пешиани; Баргала, Хераклеја*.

Топономастиката во своите проучувања се користи со **џојономастичка сџираџиџрафија**. Таа ги проучува разните слоеви на имиња на места што настанале заради менување на јазикот и народот на дадената територија (миграција, разни освојувања на територии итн.), коишто се отсликуваат во географското име. Стратиграфијата се базира на принципот дека јазиците и народите можат да исчезнат од дадената територија, или, пак, имињата што ги дале исчезнатите народи на географските објекти на дадената територија можат да се одржат во народот кој го заменил исчезнатиот народ.

Така, овој дел од топономастиката дава голема помош на археологијата (при проучувањето на старите населби) и на етнологијата.

Антропономастиката е раздел на ономастиката кој ги проучува антропонимите, односно сопственото име на еден човек или на група луѓе (*Павле, Конески, Сџојановци, Дериволски*).

Личниџе имиња се одраз на минатите цивилизации, па неретко се и живи сведоци на некогашните верувања и сфаќања.

Личните имиња по образување се прости (*Драџи, Љуба*) или сложени имиња (*Драџомир, Љубислава*).

Личното име уште во дамнешни времиња се добивало во зависност од вкусот на луѓето, од начинот на живеење, од условите во кои живеел човекот итн.

Личното име, неговото создавање и неговата форма се од особена важност во ономастичките проучувања, зашто од личните имиња и нивните разновидни форми се изведени многу презимиња или фамилијарни имиња.

Презимињаџа во нашиот јазик најчесто се образуваат со наставките **-ов / -о(в)ски** (*Асенов, Пејковски*), **-ев / -е(в)ски** (*Свеџиев, Трџевски*) и сл.

Текст Б

Еве како Марко Цепенков, на почетокот од својата Автобиографија го објаснува настанувањето на својот прекар: „Татко ми раскажуваше за дедо ми како му го клале прекарој. Еден неделен ден бил обуен со едни бели гаќи, многу расцејени дури до газој и излегол на среј село да играј со децата. Едно го виделе и му свикале: „Марко цејенко, Марко цејенко!“ И од тој ден беше му осјанал прекарој Цејенко“.

Прочитај некоја народна приказна од збирките на Марко Цепенков и објасни ги прекарите што ќе ги сретнеш таму!

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бојковска Ст., Минова-Ѓуркова Л., Пандев Д., Цветковски Ж. *Македонски јазик за средношко образование*, Скопје 2000.
2. Видоески Б., Димитровски Т., Конески К., Угринова-Скаловска Р. *Правоиис на македонскиот лииераиурен јазик*, Скопје 1998.
3. Видоески Б., *Дијалектиие на македонскиот јазик*. Том 1 (1998), Том 2 (1999), Том 3 (1999). Скопје.
4. Видоески Б., *Текстиви од дијалектиие на македонскиот јазик*, Скопје 2000.
5. Кепески Кр., *Грамаиика на македонскиот лииераиурен јазик за училиш-иата за средношко образование*, Скопје 1978.
6. Конески Бл., *Грамаиика на македонскиот лииераиурен јазик*, Скопје 1972.
7. Конески К., *Зборообразуваеио во современиот македонски јазик*, Скопје 2003.
8. Конески К., *Правоиисен речник на македонскиот лииераиурен јазик*, Скопје 1999.
9. *Македонски јазик* (група автори), редактор Минова-Ѓуркова Л., Ополе (Полска) 1998.
10. Минова-Ѓуркова Л., *Синиакса на македонскиот сшандарден јазик*, Скопје 2000.
11. Минова-Ѓуркова Л., *Сшилисиика на современиот македонски јазик*, Скопје 2003.
12. Паноска Р., *Современ македонски јазик*, Скопје 1994.

